

Dr. Safet BANDŽOVIĆ

Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu

E-mail: s.bandzovic@hotmail.com

1.01 Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94:930:355.4:32(497:497.4:497.6)"1941/1945" (093)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2023.6.9.113>

**SLOVENC I U ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI U
BOSNI I HERCEGOVINI I IZGRADNJI FEDERATIVNIH
OSNOVA JUGOSLAVIJE (1941-1945)**

Apstrakt: *Shvatanje društveno-historijskih procesa nakon aprilskog rata 1941. i rasparčavanja Jugoslavije pretpostavlja dublje poznavanje suprotstavljenih nacionalnih perspektiva još od 1918. kada je nastala ova država, zbivanja između dva svjetska rata, kao i njihovih višedimenzionalnih karaktera, pošto su ona uveliko determinirala ratne polarizacije i svrstavanja. Drugi svjetski rat je na postjugoslavenskom prostoru, iz naučnog i političkog ugla, jedan od najviše problematiziranih historijskih perioda. S brojnim reljefnim i nedovoljno istraženim sastavnicama, on još pripada tzv. "vrućem sjećanju". Raspad Jugoslavije 1941. njeni narodi i politički subjekti dočekali su s različitim vizijama o tome treba li (i ako treba: kako) uspostaviti novu Jugoslaviju. Antifašističku borbu je predvodio partizanski pokret uz dominantnu ulogu Komunističku partiju Jugoslavije (KPJ). Svaka Jugoslavija („stara” i „nova”) ujedno je značila i “novi konstitucijski koncept o odnosu između njenih glavnih naroda/ političkih grupa” (Dejan Jović). Historija Slovenaca, pisao je Edvard Kardelj krajem tridesetih godina XX stoljeća, “nije drugo do dug lanac ugnjetavanja i gaženja malog naroda”. Slovenci su, nakon Prvog svjetskog rata („Veliki rat”), Versajskim ugovorom 1919. i raspadom Austro-Ugarske, rasparčani među četiri države. Parcelizaciji slovenačkog etničkog prostora tu nije bio kraj. Teritorija Slovenije (Dravska banovina) nakon komadanja Jugoslavije 1941. podijeljena je između Njemačke, Italije i Mađarske, na šest dijelova, s različitim upravnim režimima. Slovenački narod bio je rasparčan, ponižen, prijetilo mu je uništenje i nestanak s etničke karte Evrope. Ovaj narod je bio jedan “od najrasparčanijih u Evropi i svi okupatori su planirali da ga izbrišu putem progona, asimilacije i denacionalizacije. Istraživanja izbjeglištva i progonstva su usko povezana s pitanjima ljudskih prava, nacionalizma, genocida i etnocida. To pitanje ima humanitarnu, političku, pravnu i moralnu dimenziju. Dio prognanih Slovenaca došao je 1941. i u Bosnu i Hercegovinu koja se nalazila u sklopu Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Slovenci imaju specifično mjesto u historiji Bosne i Hercegovine još od kraja XIX stoljeća. Oni*

su dali doprinos i razvoju Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) u Bosni i Hercegovini, djelovanjem u ilegalnom revolucionarnom pokretu i partizanskim jedinicama, kao i učešćem u konstituiranju organa nove vlasti i definiranju budućeg unutrašnjeg ustrojstva poratne Jugoslavije. Rat na prostoru okupirane Jugoslavije bio je, između ostalog, i građanski rat koji je razorio ideju da se ova monarhistička država može obnoviti u obliku u kojem je 1918. nastala. U redove NOP-a su se uključivali Slovenci koji su prije rata živjeli u Bosni i Hercegovini, kao i oni koji su kao prognanici došli 1941. godine. U Bosni i Hercegovini su se odvijali krupni događaji vezani za izgradnju „nove” Jugoslavje, u kojima su učestvovali Slovenci, važni i za slovenačku, kao i historiju Bosne i Hercegovine. Aktivnim učešćem u antifašističkom ratu, angažovanjem i vizijama svojih istaknutih predstavnika u vrhu NOP-a (Edvarda Kardelja i drugih) i u djelovanju AVNOJ-a 1943, utvrđivanju i donošenju njegovih prelomnih odluka, Slovenci su imali znatan udio u pobjedi i uspostavi nove, federalne jugoslavenske države i izgradnji državnosti Bosne i Hercegovine. Kompleksni jugoslovenski federalizam, s razuđenim formama i modelima, predstavljao je specifičnu historijsku pojavu.

Ključne riječi: Slovenci, Jugoslavija, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Drugi svjetski rat, Narodnooslobodilački pokret, Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), politika, historiografija, kultura sjećanja

SLOVENIANS IN THE ANTI-FASCIST STRUGGLE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND BUILDING THE FEDERAL FOUNDATIONS OF YUGOSLAVIA (1941-1945)

Abstract: *Understanding the socio-historical processes after the April War of 1941 and the dismemberment of Yugoslavia presupposes a deeper knowledge of opposing national perspectives since 1918, when this country was created, of the events between the two world wars, as well as their multidimensional characters, since they largely determined wartime polarizations and alignments. The Second World War is one of the most problematic historical periods in the post-Yugoslav area, from a scientific and political point of view. With numerous relief and insufficiently explored components, it still belongs to the so-called “hot memory”. The disintegration of Yugoslavia in 1941 was greeted by its peoples and political subjects with different visions of whether (and if so: how) a new Yugoslavia should be established. The anti-fascist struggle was led by a partisan movement with the Communist Party of Yugoslavia (KPJ) playing a dominant role. Each Yugoslavia (“old” and “new”) also meant “a new constitutional concept of the relationship between its main peoples/political groups” (Dejan Jović). The history of the Slovenes, wrote Edvard Kardelj at the end of the thirties of the 20th century, “is nothing but a long chain of oppression and trampling of a small nation”. After*

the First World War (the “Great War”), the Treaty of Versailles in 1919 and the collapse of Austria-Hungary divided the Slovenes among four countries. The parcelization of the Slovenian ethnic space did not end there. The territory of Slovenia (Drava Banovina) after the fragmentation of Yugoslavia in 1941 was divided between Germany, Italy and Hungary, into six parts, with different administrative regimes. The Slovenian people were torn apart, humiliated, threatened with destruction and disappearance from the ethnic map of Europe. This people was one of “the most fragmented in Europe and all the occupiers planned to wipe it out through persecution, assimilation and denationalization. Research on refugees and exile is closely related to issues of human rights, nationalism, genocide and ethnocide. This issue has a humanitarian, political, legal and moral dimension. Part of the exiled Slovenes also came to Bosnia and Herzegovina in 1941, which was part of the Independent State of Croatia (NDH). Slovenes have a specific place in the history of Bosnia and Herzegovina since the end of the 19th century. They also contributed to the development of the National Liberation Movement (NOP) in Bosnia and Herzegovina, by acting in an illegal revolutionary movement and partisan units, as well as participating in the constitution of the new government and defining the future internal structure of post-war Yugoslavia. The war in the territory of occupied Yugoslavia was, among other things, a civil war that destroyed the idea that this monarchist state can be restored in the form in which it was created in 1918. The ranks of the NOP included Slovenians who lived in Bosnia and Herzegovina before the war, as well as those who came as exiles in 1941. Major events related to the construction of the “new” Yugoslavia took place in Bosnia and Herzegovina, in which Slovenians participated, important for the history of Slovenia as well as Bosnia and Herzegovina. By actively participating in the anti-fascist war, the engagement and visions of their prominent representatives at the top of the NOP (Edvard Kardelj and others) and in the activities of the AVNOJ in 1943, determining and making its landmark decisions, the Slovenians had a significant share in the victory and establishment of a new, federal the Yugoslav state and the construction of the statehood of Bosnia and Herzegovina. Complex Yugoslav federalism, with scattered forms and models, represented a specific historical phenomenon.

Key words: *Slovenes, Yugoslavia, Slovenia, Bosnia and Herzegovina, Second World War, National Liberation Movement, Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Yugoslavia (AVNOJ), politics, historiography, culture of memory.*

Jugoslavenska država nastala 1918, bila je složena tvorevina na mapi “nove Evrope”, sastavljena od “matičnih naroda” (Srba, Hrvata i Slovenaca) i brojnih nacionalnih i vjerskih manjina, u neujednačenom položaju, s različitim

perspektivama njihovih političkih elita.¹ Njeno rađanje, naglašava Holm Zundhausen, u cjelini je stvorilo više problema nego što ih je riješilo. Interpretacije akta o ujedinjenju od 1. decembra 1918. ostale su predmet nesporazuma i krupnih razmimoilaženja. Srpska strana je mahom smatrala da se radi o proširenju Srbije na temelju zasluga pobjednika u “Velikom ratu”, a Hrvati i Slovenci da je riječ o novoj državi, a ne o proširenju ili dogradnji Kraljevine Srbije.² Ideje jugoslavenstva su se prethodno javljale odvojeno: na Istoku, u srpskom narodu, i na Zapadu, u južnoslavenskom stanovništvu Austro-Ugarske. Bile su različitog značenja, “u skladu s razlikama između istočnog i zapadnog civilizacijskog kruga”. Slovenci su ujedinjenje prihvatili kao “neophodni štit od germanskog i romanskog pritiska”.³ Slovenci i Hrvati, zazirući 1918. – te “granice epoha”, da italijanska vojska može zauzeti znatna slovenska i hrvatska područja, zalagali su se za stvaranje jugoslavenske države, u kojoj će biti ravnopravni sa Srbima.⁴ Srpski političari, smatra Predrag Marković, “nisu

¹ Pojmovi “Jugoslaven” i “jugoslovenski” dobili su među Slovencima pežorativno značenje. Pojmovi “Jugoslavan” i “jugoslovanski”, iskazani u slovenačkom obliku, zadržali su svoj prvobitni pozitivni značaj jugoslavenske solidarnosti i pripadnosti jugoslavenskoj državnoj zajednici. Pisani i govoreni u srpskom obliku, dakle “Jugoslaven” i “jugoslovenski”, kako su to pisali i govorili liberalni propagandisti, postali su sinonimi za unitarističku političku tezu. Na taj način, svi Slovenci u Jugoslaviji su bili “Jugoslovani”, dok su “Jugoslaveni” među njima bili samo unitaristi. Negativno iskustvo s jugoslavenskim unitarizmom u političkom i kulturnom životu Slovenaca, ostalo je, u drugim nacionalnim sredinama Jugoslavije, u najvećoj mjeri nezapaženo ili, pak, pogrešno shvaćeno – prema: J. Pleterski, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, Beograd 1985, 221.

² L. Perović, *Od centralizma do federalizma*, Zagreb 1984, 143-147; I. Goldstein, Hrvati i Jugoslavija; između oduševljenja i razočaranja, u: *Jugoslavija v času: devetdeset let od nastanka prve jugoslovske države*, Ljubljana 2009, 61. Situacija je, kako je zapazio Sergej Flere, “nosila” hrvatske i slovenačke elite, “objektivni činoci su preovlađivali, uključujući snagu srpske vojske, tako da Narodno veće SHS, Slovenačko veće, Hrvatski sabor nisu mogli da nametnu svoje ideje o federaciji. Oni su u Beograd kod regenta Aleksandra otišli, da tako kažem “bosi” – prema: D. Štavljanin, *Flere: Jugoslavija se raspala i pre uspona Miloševića*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/specijal-100-godina-jugoslavije-sergej-flere/29561483.html>.

³ Raspadom Austro-Ugarske, Slovenci su se 1919. našli podijeljeni u četiri države. “Jugoslavenski dio” Slovenije prostirao se na 16.197 km² (a bio je podijeljen na ljubljansku i mariborsku oblast). Nakon upravne podjele države 30-tih godina, slovenačka teritorija zauzimala je 15.849 km². Izvan granica Jugoslavije živjela je gotovo trećina Slovenaca. Najveći broj Slovenaca je (na osnovu tzv. Londonskog pakta iz 1915., i, potom Rapalskog ugovora iz 1920.) ostao u Italiji, više od njih 378.234. U Austriji ih je u južnoj i istočnoj Koruškoj, u Celovcu i okolini, iznad Vrbovskog jezera, u Beljaku i okolini, kao i u Ziljskoj dolini ostalo blizu 100.000. Manjih dijelova slovenačkog naroda bilo je i u graničnim područjima Štajerske između Kozjaka i Radgone. U Mađarskoj je, prema popisu stanovništva iz 1920., ostalo 6087 Slovenaca u Porablju nad Monoštrom. U inostranstvu je bilo oko 373.000 iseljenika – prema: B. Repe, Zašto su ušli i zašto su izašli: tri slovenačke odluke o jugoslovenstvu, u: *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Beograd 2017, 182-186.

⁴ R. Donia, Vještački nalaz, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb 2004, 85; B. Dimitrijević-S. Sretenović, Spoljna politika Kraljevine SHS/Jugoslavije 1918-1941, *Istorija 20. veka*, br. 2, Beograd 2008, 48. Edvard Kardelj je pisao krajem 30-tih godina XX stoljeća da Slovenci u Jugoslaviji imaju pred sobom važan zadatak: “zadatak da izvojuju sebi takav položaj da bi taj deo Slovenaca postao privlačni centar celog slovenačkog naroda i ujedno oslonac ostalim

stvarali Jugoslaviju iz ljubavi prema Slovincima i Hrvatima. Njihov cilj je bio da ujedine sve Srbe i ostale srodne narode, da stvore veliku državu sa dobro povučenim granicama”.⁵ Režim u novoj državi karakterizirali su segregacijska politika prema nesrpskim narodima, centralizam i unitarizam.⁶ Bosna i Hercegovina je još austro-ugarskim zaposjedanjem 1878. ušla u isti državni okvir u kojem su bili i Slovenci.⁷ U austrougarskom okupacionom vojnom pohodu na Bosnu i Hercegovinu u ljeto 1878. učestvovalo je “i oko 20.000 Slovenaca, vojnika i oficira”. Slovenci u Bosni i Hercegovini dolaze od posljednjih decenija XIX stoljeća, doseljavanjem s šireg slovenačkog etničkog prostora: iz Primorske, Istre, Kranjske, Koruške, Štajerske itd. Najveći se dio Slovenaca došao je u migracijskim valovima u narednim godinama. Njihov veći priliv bilježen je od 1905. godine. Među njima je bilo zanatlija, trgovaca, ugostitelja, industrijskih radnika – u rudarstvu, metalskoj i grafičkoj industriji i građevinarstvu. Najveći broj Slovenaca zaposlenih u Bosni i Hercegovini, nakon Prvog svjetskog rata, bio je 1919. godine – 3.500.⁸

Slovincima u njihovoj demokratskoj borbi za slobodu. Jugoslavija ima značaj za Slovence i za ostale svoje narode samo ako su u njoj zajamčeni: njihova ravnopravnost, zaštita njihove nacionalne nezavisnosti i uslovi za njihov zajednički društveni napredak. Ko bi hteo da njen značaj traži ma gde drugde, udario bi pogrešnim putem. Stvaranje takve Jugoslavije nije, dakle, samo u interesu Slovenaca nego je u interesu svih naroda Jugoslavije” – prema: E. Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, Beograd 1988, 317.

⁵ P. Marković, *Država bez građana*, “Vreme”, br. 935, Beograd, 4. decembar 2008. “Jugoslavija je bila od svojega početka ob koncu drugoga desetletja 20. stoljetja pa do konca zadnjega desetletja tega stoljetja za trinaestdeset let (vprašanje je, kdaj je Jugoslavija kot država izginila) zemljepisni in politični prostor, v katerem je bila Slovenija. Ta je sicer postala politični pojem oziroma je dobila značaj politične tvorbe, države, šele v drugi Jugoslaviji. Pred tem je sicer nastopala kot Slovenija v zemljepisnem smislu z jasno etnično in politično opredelitvijo, vendar ne s tem imenom kot uradnim. Od začetka slovenskega političnega narodnega programa iz časa pomladi narodov leta 1848, ko se je ta oblikoval skozi program Zedinjene Slovenije v smislu upravne avtonomnosti združenega ozemlja, na katerem so živeli večinsko Slovenci (v okviru dežel habsburške monarhije), pa do konca druge svetovne vojne je šlo za željo po čim večjem avtonomizmu, ki bi dajal ozemlju, na katerem so živeli Slovenci, veliko stopnjo možnosti za upravno, gospodarsko, kulturno samostojnost. Ideja državnosti kot nadgradnja teh političnih hotenj se je uresničila s federativnostjo Jugoslavije po drugi svetovni vojni. Slovenija je postala država, slovenski narod je bil suveren. Jugoslavija, v katero so takrat kot suveren narod Slovenci vstopili na osnovi načela pravice samoodločbe narodov, je bila »širša« domovina in je določala Sloveniji in Slovincem bistvena vodila njihovega življenja v splošnem. Glede Slovenije v Jugoslaviji je šlo za odnos med splošnim, jugoslovanskim, in posebnim, slovenskim” – prema: Z. Čepič, *Misli in dejstva: izhodišča*, u: *Slovenija v Jugoslaviji: cikl in prelomi v zgodovini*, Ljubljana 2015, 7-8.

⁶ Upor. B. Vukas-S. Fabijanić, *Pravnopovijesne i međunarodnopravne odrednice (dez)integracijskih procesa država sljednica SFRJ*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, br. 3, Split 2011, 578; P. Marković-Č. Antić, *Alternativna istorija Srbije*, Beograd 2016, 88-90.

⁷ I. Hadžibegović, *Socijalna struktura Slovenaca u Bosni i Hercegovini od sredine XIX stoljeća do 1991. godine*, *Prilozi*, br. 36, Sarajevo 2007, 138.

⁸ Okupacija Bosne i Hercegovine 1878., a potom aneksija 1908., i svi efekti koji su ih pratili: razvoj saobraćaja, izgradnja željeznice, puteva i industrije, eksploatacija šuma, otvaranje rudnika, stvaranje novog upravnog aparata, osnivanje prosvjetnih i kulturnih institucija u svim nacionalnim

Sporovi, teško nasljeđe i neuspjeh srpsko-hrvatskih političkih pregovora da se riješi uređenje Jugoslavije, uticali su, nakon aprilskog rata 1941, na zbivanja i konflikte na prostorima te okupirane i rasparčane države.⁹ Slovenija je podijeljena između Njemačke, Italije i Mađarske, na šest dijelova s različitim upravnim režimima.¹⁰ Nacistički projekt etničkog čišćenja i preseljenja, u skladu

sredinama – nalagali su potrebu dovođenja velikog broja ljudi različitih stručnih profila. Među brojnim doseljenicima (Sarajevo, Banjaluka, Tuzla, Mostar, Tešanj, Bosanski Petrovac, Žepče, Prnjavor, Prijedor, Derventa i dr) istaknutu ulogu imala je i nevelika skupina Slovenaca – vojnika, činovnika, poduzetnika, industrijskih i zanatskih radnika, šumskih i rudarskih radnika na željeznici i seljaka kolonista, do intelektualaca, svećenika, učitelja i profesora, kulturnih i naučnih djelatnika. Prema podacima iz popisa stanovništva stanovništva Bosne i Hercegovine 1895. godine, iz Kranjske je u BiH bilo 2.589 stanovnika, a prema popisu iz 1910., slovenačkim jezikom kao maternjim je govorilo 3.108 stanovnika, od toga u Sarajevu 1.181. Nakon 1918. veći dio prostora slovenačkog etničkog prostora bio je u novonastaloj jugoslavenskoj državi, skupa s prostorom BiH: “Ob avstro-ogrskom popisu leta 1910 je bilo v BiH naštetih 3.108 prebivalcev s slovenskim materinim jezikom, leta 1921 pa po istem kriteriju ob prvem jugoslovanskem popisu že 4.682”. Slovenci su “med delavci in rudarji (so) bili zelo cenjeni, izbirali so jih za vodilne sindikalne aktiviste; ob generalnem štrajku rudarjev BiH so bili Slovenci vodilni v znani Husinski buni leta 1920”. Broj Slovenaca u BiH varirao je u vremenu velike svjetske ekonomske krize i općeg privrednog zaostajanja 1929. godine. Njihov broj je 1931. iznosio 4462. U BiH su 1940. radila 2.463 Slovenca. Prema zanimanjima i profesijama, bilo je 29 profesora, inženjera, pravnika, ljekara i učitelja; 272 činovnika; 114 zanatlija, trgovaca i privatnih namještenika; 850 ugostiteljskih i trgovačkih radnika i namještenika, policajaca, služitelja i kućnih pomoćnica; 800 industrijskih radnika i majstora i 398 zidara, tesara i kamenorezaca. Slovenci nisu živjeli u kompaktnim skupinama, izuzev manje kolonije seljaka u Ralutincu kod Prnjavora, već izmiješani s drugim narodima. Većina ih je živjela u većim gradovima i centrima industrijske i rudarsko-metalurške proizvodnje – prema: M. Koštić, Slovenci u Sarajevu i školstvu Bosne i Hercegovine do sredine XX. stoljeća, *Novi Muallim*, br. 23, Sarajevo 2005, 62; S. Bajić, Prilog etnološkim istraživanjima o Slovencima u Bosni i Hercegovini i Bosancima u Republici Sloveniji, *Prilozi za proučavanje historije Sarajeva*, br. 8-9, Sarajevo 2020, 242-243; B. Riman, *Slovenska društva u Hrvatskoj od 1886. do 1991. godine*, Rijeka 2019, 16-17; V. Kržišnik-Bukić, Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni Gori ter Makedoniji med preteklostjo in sedanostjo, *Traditiones*, št. 2, Ljubljana 2003, 122.

⁹ R. Končar, Nekoliko zapažanja o karakteru rata u Jugoslaviji 1941-1945, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, br. 53, Novi Sad 1996, 82. “U historijsku sliku 1941. godine ulazi i element sraza velikih ideoloških paradigmi, odnosno političkih kultura: lijeve i desne političke paradigme, revolucionarne utopije i tradicionalističkog konzervatizma, demokracije i totalitarizma, nacionalizma i liberalizma... Cijeli taj splet konfigurira i sadržaje pamćenja, i političke akcije, i podjelu uloga u uvjetima lokalnih i globalnih konflikata, i socijalne i ideološke razdjelnice unutar pojedinačnih nacionalnih zajednica, i mehanizme interakcije međunacionalnih konflikata ili “savezništava” – prema: S. Bosto-T. Cipek-O. Milosavljević, *Povijesni lomovi: 1941. u sjećanju nacijā*, u: *Kultura sjećanja: 1941: povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb 2008, 9.

¹⁰ B. Repe, Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu, *Zgodovinski časopis*, št. 1-2, Ljubljana 2019, 159-170. Njemačka je okupirala Štajersku, sjeverni dio Dolenjske, Gorenjsku, Mežišku dolinu, Dravograd i okolinu te sjeverozapadni dio Prekomurja. Pod Italiju je potpao veći dio Dolenjske i Notranjske, kao i Ljubljana. Njemci su, shodno sporazumu, Prekomurje predali Mađarskoj. Nekoliko slovenačkih sela iz opštine Bregana dodijeljeno je Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Najviše teritorije okupirala je Njemačka (10.118,52 km²), potom Italija (4.550,66 km²). Ukupna dužina okupacionih granica iznosila je 665,50 km² i predstavljala je četiri različita granična područja: između Njemačke i Italije,

s političkim i 'rasnim' kriterijima, započeo je prvobitno u Donjoj Štajerskoj i Gorenjskoj netom nakon njemačke okupacije.¹¹ Događanja u Sloveniji, kako upućuje Janko Pleterski, "treba videti v zvezi z dogajanjem v širšem jugoslovanskom državnem in vojaškem okviru. Pa tudi to, da je pri vseh udeleženih straneh, doma in v tujini, ves čas stalo v ozadju političnih odločitev vprašanje, čigava in kakšna bo oblast v Jugoslaviji in v Sloveniji po končani vojni".¹² Centralni komitet Komunističke partije (CK KP) Slovenije se u aprilskom proglasu 1941. izjasnio za oslobodilačku borbu, neovisnost i ujedinjenje slovenačkog naroda; "za slogu i jedinstvo porobljenih naroda Jugoslavije i svih balkanskih naroda, za bratsku zajednicu slobodnih i jednakopravnih naroda".¹³ Slovenački komunisti su već u aprilu 1941., nakon komadanja Jugoslavije, osnovali (u početku, koalicijonu) Osvobodilnu frontu (Oslobodilački front).¹⁴ Slovenačko "narodnoosvobodilno gibanje se je že od

---

Njemačke i Mađarske, Njemačke i NDH i između Italije i NDH— prema: P. Mikša-M. Zorn, *Rasparčana Slovenija 1941-1945. na primjeru okupacionih granica*, Istorijski zapisi, br. 3-4, Podgorica 2020, 98-100; Z. Klanjšček, *O strategiji i taktici NOV i PO Slovenije*, u: *Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija*, knj. 2, Beograd 1977, 41; opširnije: Isti, *Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941-1945*, Beograd 1984.

¹¹ M. Wedekind, *Znanost i politika: restrukturiranje Slovenije, 1939.-1945*, u: *Intelektualci i rat: 1939-1947*, Zagreb 2012, 88.

¹² J. Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo: med Metternichom in Badinterjem: študije, razgledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev* (u daljem tekstu: *Pravica in moč za samoodločbo*), Ljubljana 2008, 384. "Ze od poznega poletja 1941 je sprejemalo ukrepe, ki so oborožen boj slovenskega naroda vse bolj vključevali v oborožen boj jugoslovanskih narodov (npr. sklep o stalni zvezi slovenskega narodnoosvobodilnega odbora z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije, o vključitvi slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije iz srede septembra 1941) in se razmeroma tudi zgodaj nekajkrat javno izreklo za obnovo jugoslovanske države" (Tone Ferenc).

¹³ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VI, knj. 1, Beograd 1952, 11.

¹⁴ CK KP Slovenije se već u aprilskom proglasu 1941. izjasnio za oslobodilačku borbu, neovisnost i ujedinjenje slovenačkog naroda; "za slogu i jedinstvo porobljenih naroda Jugoslavije i svih balkanskih naroda, za bratsku zajednicu slobodnih i jednakopravnih naroda". Na inicijativu KP Slovenije, predstavnici ove partije, demokratskog krila u slovenačkom Sokolu, hrišćanskih socijalista i predstavnika slovenačke kulture sastali su se 26. aprila i postavili temelje Osvobodilne fronte (OF) koja se u prvobitno zvala *Protiimperialistična fronta (PIF)*. Ona se nakon njemačkog napada na SSSR u junu 1941. preimenovala u Osvobodilnu frontu. Formirala je Glavni štab i istakla kao svoj ratni cilj ujedinjenu Sloveniju i pozvala sve Slovence u jedinstvenu OF protiv okupatora na strani svih ugnjetenih naroda. Ova jedinstvena antifašistička formacija slovenačkih komunista i građanskih rodoljuba stvorena je, kako navodi Branko Petranović, "u vreme kada je i fizički opstanak Slovenaca dolazio u pitanje, a spona s jugoslovenskom zajednicom bila prekinuta. Antiimperialistička fronta slovenačkog naroda je 1941. predstavljala jedini moralni, politički i borbeni podstrek narodu, jezgro njegovog novog i šireg okupljanja pod vodstvom komunista, negaciju nacionalnog nihilizma i putokaz za slovenačko borbenu jedinstvo u predstojećim događajima. S porukama KPJ o nastavljanju borbe, osnivanje Antiimperialističke fronte je bilo jedina svetla epizoda u aprilskom bespuću". Krajem 1941. u Ljubljani je egzistiralo 400 odbora OF po ulicama, u fabrikama, školama, na Univerzitetu, pa čak i na policiji. Aktivnost OF je bila manja

jeseni 1941. zavedalo, da si z osvobodilnim bojem gradi tudi svojo državnost, saj se v njegovih virih pojavljajo izrazi »vlada«, »parlament« itd., ki so zagotovo atribut državnosti”.¹⁵ Krajem 1941. Osvobodilna fronta je formirala posebnu komisiju koja je trebala da utvrdi buduće slovenačke granice. Osim deklarativne definicije da po okončanju rata treba ujediniti sav slovenački narod, nije bilo detaljnijih razrada te ideje.¹⁶ Među slovenačkim komunistima, kao pokretača borbe, prevladavao je ateizam. Manji broj svećenika u Sloveniji, podržavao je partizane.¹⁷

u Štajerskoj nego u drugim pokrajinama Slovenije, zbog oštih represalija Nijemaca. U Programu OF objavljenom na Novu godinu 1942. je stajalo: “Stojeći na stanovištu prirodne i sudbinske zajednice jugoslovenskih naroda, Osvobodilna fronta ne priznaje cijepanje Jugoslavije i svim silama radi na slozi i jedinstvu naroda Jugoslavije”. Početkom 1942. Boris Kidrič (1912-1953), jedan od glavnih inicijatora i organizatora Osnivačke skupštine OF, ocijenio je Osvobodilnu frontu na sljedeći način: »Mi Slovenci ušli smo u prvu fazu revolucije, koja je stvorila državu u državi, sa zamecima vlastitog vojnog aparata, finansijskog aparata i aparata bezbednosti i sa svim početnim atributima revolucionarne narodne vlasti” – opšir. B. Petranović-V. Simović, *Istorija narodne vlasti u Jugoslaviji (1941-1945)*, Beograd 1979, 95-96; B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, II, Beograd 1988, 37-38; Z. Klanjšček, O strategiji i taktici NOV i PO Slovenije, u: *Osvobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija*, knj. 2, Beograd 1977, 41; *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VI, knj. 1, Beograd 1952, 11, 133, 161; B. Godeša, *Osvobodilna fronta slovenskega naroda in Jugoslavija (1941–45)*, u. *Slovenija v Jugoslaviji: cikli in prelomi v zgodovini*, Ljubljana 2015.

¹⁵ T. Ferenc, Vprašanje samoodločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasjedanju AVNOJ, *Zgodovinski časopis*, št. 1, Ljubljana 1990, 96. “Slovenski poročevalec” je “22. junija 1941 med »Gesli našega osvobodilnega boja« navedel tudi slogu in enotnost zasužnjenih narodov Jugoslavije v boju za osvoboditev, vendar je bilo stališče OF do Jugoslavije izrečeno šele 1. novembra: »Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovenskih narodov ne priznava Osvobodilna fronta razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogu in enotnost narodov Jugoslavije. Hkrati stremi k povezanosti slovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.« Formulacija je preseгла jugoslovanski državni okvir niti mu ni nasprotovala. Realno pa je bil odločilen jugoslovanski korak storjen že 16. septembra 1941, ko je Vrhovni plenum OF sprejel sklep o vključitvi slovenskega vojaškega zbora v Narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije” – prema: J. Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo*, 383.

¹⁶ U prvomajskom proglassu CK KPS narodu Slovenije 1942. navedeno je da sva slovenačka zemlja koja je oteta slovenačkom narodu u posljednjem imperijalističkog periodu mora biti ujedinjena u demokratsku oblast slovenačkog naroda. U julu iste godine frazu o neodustajanju od slovenačkih teritorija, Trsta, Celovca (Klagenfurta), Gorice i Maribora ponavlja i Boris Kidrič na partijskoj konferenciji u Kočevskom rogu. On je istodobno i žigosao one elemente koji su slovenačke granice crtali na Visokim Turama i rješenje vidjeli u protjerivanju njemačkog stanovništva. Preko Agitpropa KP Slovenije 1942. književnik i političar Prežihov Voranc (Lovro Kuhar) izdao je brošuru u kojoj je definirao slovenačke granice. Svoju brošuru završio je geslom “Tujega noćem, svojega ne dam!” (Tuđe nećemo, svoje ne damo) pa se on može smatrati i autorom tog kasnije vrlo popularnog slogana – prema: B. Popović, *Teritorijalne pretenzije socijalističke Jugoslavije 1943-1955: projekti, zahtevi, implikacije i rešenja*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Novi Sad 2016, 53.

¹⁷ J. Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945*, Zagreb 2010, 583. I u Sloveniji se u ustanku odvijala i “socialna revolucija komunistično boljševičkega tipa z vsemi elementi

Osvobodilna fronta se već u septembru 1941. odlučila za priključenje jugoslavenskom oslobodilačkom pokretu pod vođstvom Josipa Broza Tita i za novu, federativnu (kasnije preimenovanu u “avnojevsku”) Jugoslaviju.¹⁸ U slovenačkoj javnosti nije se u početku znalo za Tita. Kolaborantske novine “Slovenec” prvi put ga pominju 1942, tvrdeći da on zapravo ne postoji, već da je to skraćena za “Tajnu internacionalnu terorističku organizaciju”. Razlog za to što se u Sloveniji kasno saznalo za Tita leži u partijskoj konspirativnosti i lošim komunikacijama u ratu. Tita je poznavala samo “uska elita slovenačkih komunističkih vođa”, s kojima je on bio u kontaktu već sredinom 30-godina i koji su mu pomogli da obnovi „frakcijski razbijenu malobrojnu Komunističku partiju Jugoslavije i nakon toga da u junu 1941. organizuje ustanak”.¹⁹ Kvislinzi u Sloveniji, uvjereni da je za slovenački narod komunizam opasniji od okupatora, povezali su se s Italijanima. Prema njima je Edvard Kardelj (1910-1979), član CK KPJ, djelujući između Titovog Vrhovnog štaba i Vrhovnog plenuma OF-a, zauzeo radikalni stav.²⁰ Kao što je napisao u pismu upućenom 1. oktobra 1942.

---

boljševičkega protikršćanstva. Skoraj bi lahko rekli, da je bil medsebojni slovenski obračun socialni, politični in ideološko-verski spopad. Tisti del slovenskih liberalcev (sokoli), ki se je pridružil partizanskemu gibanju, je to gibanje v veliki meri izkoriščal tudi za obračun s svojim zgodovinskim nasprotnikom, klerikalizmom in v vulgarni varianti kar s katolištvom. V mnogih javnih in internih sokolskih dokumentih je precej izrazito kulturnobojnih protikatoliških stališč. Ravno njihovo protikatolištvo je mnoge mlajše sokolske predstavnike vodilo pri njihovem zgodnjem vstopanju v Komunistično partijo (že poleti 1942) in njihovem najbolj vnetem obračunavanju s klerikalci (o čemer je poročal E. Kardelj Titu, dec. 1942)” – prema: J. Prunk, *Kulturni boj v slovenskem političnem življenju – brez konca in kraja*, u: *Forum za dialog med vero in kulturo: kulturni boj na Slovenskem včeraj, danes, jutri*, Ljubljana 2006, 39-40.

¹⁸ Osvobodilna fronta je sistematski izgrađivala i slovenačku državnost i narodnu vlast. Ključni događaj u tom procesu je bilo Vijeće poslanika slovenačkog naroda u Kočevju, u oktobru 1943., koje je izabralo prvi parlament u slovenačkoj historiji, Slovenački narodnooslobodilački odbor (SNOO). SNOO se izjasnio za novu, demokratsku Jugoslaviju s republikanskim oblikom vladavine, te sa svojim zaključcima promijenio položaj Slovenije u Jugoslaviji – od statusa administrativne jedinice (Dravske banovine) u državnoopravni (federalni) status. Nakon Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) u novembru 1943. u Jajcu, koje se izjasnilo za federativnu Jugoslaviju, SNOO se preimenuovao u Slovenačko narodnooslobodilačko vijeće (Slovenski narodnooslobodilni svet – SNOS) (zasjedanje SNOO u Črnomlju, u februaru 1944) koje je, do raspuštanja u septembru 1946. djelovalo kao slovenački parlament – prema: B. Repe, *Zašto su ušli i zašto su izašli: tri slovenačke odluke o jugoslovenstvu*, 187-188.

¹⁹ Po majci je Tito bio Slovenac. On je u januaru 1939. preuzeo funkciju generalnog sekretara CK KPJ i dobio zadatak da sastavi novi CK, što je učinio u martu 1939. u Bohinju u Sloveniji. U privremenom rukovodstvu bila su tri Slovenaca (Kardelj, Franc Leskošek i Miha Marinko), Hrvat (Josip Kraš), Srbin Aleksandar Ranković te Crnogorac Milovan Đilas – vidi: B. Repe, *Slovinci i Tito u prošlosti i danas*, u: *Tito – viđenja i tumačenja*, Beograd 2011, 262-263; M. Vrhunec, *Harizma kao teret*, “Danas”, Beograd, 8. juni 2010.

²⁰ Kardelj u avgustu 1941. piše: “Oslobodilački front nikako nema i ne smije imati samo deklarativni karakter. Istinski su borci Oslobodilačkog fronta samo oni koji su stvarno gotovi da posvete sve svoje snage akciji za oslobođenje slovenskog naroda. Baš u toj činjenici i leži snaga Oslobodilačkog fronta, i zato su već u naprijed osuđeni na neuspjeh svi pokušaji političkih

glavnom zapovedniku partizanskih jedinica Ivanu Mačeku – Matiji, “Belu gardu” trebalo je uništavati: “Ne oklevajte i ne popuštajte... Siromašnim i srednjim seljacima, i radnicima tumačite šta rade”. Ovog stava on se nije odricao tvrdeći “ekscesi su bili, bilo ih je u svim revolucijama, to je normalno, ali je bitno da li se revolucija borila i izborila”. No, istodobno je istrajavao u izrazitom patriotizmu, koji je „uslovljao njegovo mišljenje i rad”.²¹

Okupatori Slovenije htjeli su uništiti slovenački narod kao etničku zajednicu.²² Naročito su u tome bili agilni njemački organi uprave koje je Hitler obavezao naredbom: “Učinite mi ovu zemlju opet njemačkom” (“Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch”). Među osnovnim njemačkim mjerama denacionalizacije bile su masovne eksternacije Slovenaca i plansko naseljavanje

---

špekulanata da iskoriste popularnost Oslobođilačkog fronta za prikrivanje svojih prljavih politikantskih planova.. Odbori Oslobođilačkog fronta treba da se obrazuju u svakoj općini, svakom selu, svakoj fabrici, u svim nadležstvima a i ustanovama, u svim radionicama i na cijelom teritoriju gdje žive Slovenci, od Jadranskog Mora do sjeverne granice, od Celovca i Velikovca do Kupe. Nep rijatelj mora osjećati na svakom koraku da je opkoljen i da su mu zatvoreni svi izlazi. Izdajničke duše moraju osjetiti da su im dani izbrojeni i da će za svaku izdaju stići nemilosrdna kazna. Partizanski borci moraju osjećati da se za njima nalazi cio narod i da ih potpomaže na svakom koraku. Cjelokupni slovenski teritorij mora postati jedno jedinstveno bojište na kome se bude bitka a od sela do sela, od kuće do kuće” – prema: E. Kardelj, *Put nove Jugoslavije: članci i govori iz Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945*, Beograd-Zagreb 1946, 205-206.

²¹ Krajem 1942. i početkom 1943. Kardelj je bio suzdržan prema Arsu Jovanoviću, koga je Tito poslao u Sloveniju da reorganizira partizansku vojsku. Među Slovencima, Srbima i Crnogorcima došlo je do raznimolaženja, proizašlih iz sporova historijskih i mentalnih tradicija. Već tada se nagovještavalo da ni suživot između tih naroda “u novoj Jugoslaviji” neće biti lagan. Bilo je trvenja između Kardelja i Tita, jer je prvi oštro odgovorio potonjem „da bismo mi propali ako bi u Sloveniji primjenjivali tvoju strategiju”. Kakvu strategiju? Očito strategiju mobilnosti”, koju je Tito sprovodio između Srbije i BiH, a koju Slovenci “nisu hteli da prihvate jer su bili uporni u svom zahtevu da njihove jedinice moraju ostati na sopstvenoj teritoriji, koliko god ih to koštalo”. Slovenci nisu prihvatili da njihove jedinice pređu na teritoriju drugih jugoslovenskih zemalja, ako se izuzmu granični prjedeli Hrvatske. Pokušaj Arsa Jovanovića da formira brigade u Sloveniji koje bi napustile teritoriju Slovenije, naišao je na otpor CK KP Slovenije i dezavuisanje ovlašćenog predstavnika Vrhovnog štaba sa obrazloženjem da bi se time oduzela „organska osnova” slovenačkoj vojsci – prema: B. Petranović, *Srbija u Drugom svjetskom ratu: 1939-1945*, Beograd 1992, 528; J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, Zagreb 2012, 388-389.

²² Polaznu tačku za praktičnu akciju, tj. germanizaciju anektiranih dijelova Slovenije imale su »Smjernice za iseljavanje inorodnih elemenata na područja Donje Štajerske« odobrene 18. aprila 1941. od Rajhsfirera SS i šefa policije Trećeg Rajha Hajnriha Himlera (Heinrich Himmler), koje je izradio Zigfrid Iberajter (Sigfried Ueberreiter), šef civilne uprave u Donjoj Štajerskoj. One su sadržavale šest tačaka. Odnosile su se na slovenačku inteligenciju, doseljene Slovence i članove njihovih porodica nakon 1914., stanovnike savskog pojasa, pojasa uz rijeku Sutlu, stanovnike Donje Štajerske koji su pokazivali jasne znake »tuđinske krvi«, dok je ostalo stanovništvo moglo ostati u svojim domovima i na imanjima pod uslovom da pristupi Štajerskom domovinskom savezu – “Steirischer Heimatbund” – vidi: R. Brčić, O iseljavanju Slovenaca u Bosnu i Hercegovinu 1941. godine, *Prilozi*, br. 9/1, Sarajevo 1973, 302-303; B. Riman, Sjećanja slovenskih izgnanaca iz Zagreba na prisilno iseljavanje iz Slovenije tijekom Drugog svjetskog rata, *Pilar*, br. 27, Zagreb 2019, 119-120.

Nijemaca na slovenačkoj teritoriji.²³ Od maja do oktobra 1941. trebalo je protjerati između 220.000 i 260.000 Slovenaca.²⁴ Na iseljena područja su naseljavani Nijemci iz Besarabije, Dobrudže, Južnog Tirola, kao i Kočevski Nijemci s italijanskog okupacionog područja u Sloveniji.²⁵ Prve partizanske akcije u ljeto 1941. pokazale su da su njemačke deportacije pojačale potencijal pokreta otpora.²⁶

Vlada NDH je već 28. maja odobrila useljavanje Slovenaca, osim onih koji su u političkom pogledu “srpski orijentirani četnici”.²⁷ Nacistički planovi nisu prvobitno predviđali da Slovence deportiraju u NDH. Međutim, nakon konferencije u Zagrebu 4. juna 1941. s predstavnicima ustaške vlasti, zaključeno je da na teritoriju NDH treba prebaciti sve ono slovenačko stanovništvo koje ne bude prognano u Srbiju, i koje nije podesno za germanizaciju. Dogovoreno je da će se u NDH doseliti onoliko Slovenaca koliko će Srba iz NDH biti iseljeno u Srbiju.²⁸ Deportiranje je trebalo biti obavljeno u tri talasa. Prvi je trebao trajati od 7. juna do 5. jula, drugi između 10. jula i 30. avgusta, a posljednji od 15. septembra do 31. oktobra. U NDH je trebalo doći, prema nekim navodima, oko 170.000 Slovenaca.²⁹ Novoformirano Državno ravnateljstvo za ponovu NDH

²³ Komunistička partija i Narodnooslobodilački pokret na području Sloveniji prvi su pozivali na odupiranje iseljavanju. Krajem aprila 1941. Centralni komitet KP Slovenije u svom letku, između ostalog, poziva na otpor protiv odnarođivanja i raseljavanja. Vodstvo Osvobodilne fronte (OF) Slovenije objavilo je u oktobru 1941. u “Slovenskom poročevalcu” i “Slovenskem partizanu” odluku o osnivanju Narodne zaštite kojoj je zadatak bio, između ostalog, sprječavanje iseljavanja Slovenaca. OF je 1. novembra 1941. pozvala je u “Slovenskem poročevalcu” Slovence iz ugroženih krajeva da se odupru iseljavanju. Širenje takvih ideja i pokušaji da se izravno utiče na tok iseljavanja nije odmah dalo rezultata, ali su pobune/ustanak i jačanja partizanskog pokreta na području NDH i u Srbiji diktirali dinamiku iseljavanja Slovenaca na ta područja – prema: M. Karakaš Obradov, *Dobrovoljna i prisilna preseljenja u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata i poraća* (u daljem tekstu: *Dobrovoljna i prisilna preseljenja*), doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu-Hrvatski studij, Zagreb 2011, 137.

²⁴ Detaljnije o položaju Slovenaca vidi: T. Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945.*, Ljubljana- Beograd 1979; Isti, *Vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, št. 1-2, Ljubljana 1974, 157-201.

²⁵ M. Bijelić, *Ustaški sabirni logor u Slavonskoj Požezi 1941. godini*, Beograd 2008, 29.

²⁶ Nakon što je Heinrich Himmler, jedan od najviših dužnosnika Trećeg Reicha, u avgustu 1941. naredio prekid deportacija do kraja rata, izmijenjena je njemačka okupacijska politika u Sloveniji – vidi: M. Wedekind, *Znanost i politika: restrukturiranje Slovenije, 1939-1945*, 89.

²⁷ M. Karakaš Obradov, *Dobrovoljna i prisilna preseljenja*, 123.

²⁸ I. Goldstein, *Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. godine*, u: *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem*, Vojetov zbornik, Ljubljana 2006, 598-599; B. Riman-F. Škiljan, *Slovenski prognanici u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb 2020, 871.

²⁹ Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, *Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda*, Beograd 1947, 116-123; T. Ferenc, *Nemška kolonizacija na Slovenskem v Drugi svetovni vojni*, *Jugoslavenski istorijski časopis*, br.

pokrenulo je mehanizme za realizaciju ovog plana. Ovo ravnateljstvo poslalo je 9. juna svim kotarskim predstojnicima u NDH uputstva o prijemu Slovenaca. U uputstvu je istaknuto da Slovence treba razmjestiti po napuštenim kućama. Ukoliko ne bude takvih mogućnosti onda je to trebalo uraditi tako da se svakoj srpskoj kući ili gazdinstvu dodijeli što više doseljenika kako bi se teret izdržavanja prebacio mahom na ovo stanovništvo čime bi i ono samo bili motivirano da što prije napusti NDH. Za naseljavanje slovenačkih izgnanika Državno ravnateljstvo formiralo je poseban odjel “Ured za priseljavanje” koji je trebao rukovoditi ovom akcijom. Već na samom njenom početku, po prvim reakcijama onih koji su trebali primiti Slovence, bilo je vidljivo da se neće ostvariti plan o preseljavanju planiranog broja Slovenaca u NDH.³⁰ Od 140 kotara samo ih je 55 izrazilo saglasnost da primi dio izgnanika, uvjetujući tu spremnost iseljavanjem mjesnog srpskog stanovništva.

Negativni odgovori u vezi zahtjeva za prijem Slovenaca stizali su iz pograničnih mjesta uz rijeku Drinu: Rogatice, Vlasenice, Srebrenice, Zvornika i Bijeljine. Isti odnos su imale lokalne vlasti iz Hercegovine i Like. Negativni stav vlasti u istočnoj Bosni, Hercegovini, Dalmaciji uticao je na organe NDH da se Slovenci načelno ne naseljavaju u tim oblastima, već da budu razmješteni po ostalim kotarima. Razlozi za odbijanje prijema Slovenaca su bili raznovrsni.³¹ Iz slovenačke Štajerske i Gorenjske primljeno je manje od desetine planirane kvote određene na konferenciji od 4. juna, pa je ona po kotarima svedena na po 200 lica. Svi slovenački preseljenici na putu prema NDH morali su da prođu kroz sabirni logor u Slavonskoj Požegi (“Sabirni iseljenički i useljenički logor Slavonska Požega”).³² Prvi transporti su stigli 12. i 15. jula, kada je u logor došlo

---

1-2, Beograd 1974, 207-208; Isti, *Oslobodilački rat slovenačkog naroda i okupator*, u: *Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija*, knj. 1, 332-333. Pošto preseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca nije išlo prema planu, na novim sastancima koje su u vezi s razmjenom stanovništva održali Nijemci i vlasti NDH smanjivale su se brojke useljenih Slovenaca i iseljenih Srba. Na sastanku od 18. avgusta 1941. dogovoreno je da će u trećoj fazi preseljavanja biti iseljeno 30.000 Slovenaca, dok bi ostatak od 15.000 bio iseljen nakon rata. Navodno se ostatak Slovenaca ne bi iselio, jer je utvrđeno da je većina ostalih njemačkog porijekla – prema: F. Škiljan, *Organizirano masovno prisilno iseljavanje Srba iz Hrvatske 1941. godine*, *Stanovništvo*, br. 2, Beograd 2012, 3-4.

³⁰ Opšir. vidi: *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom XII, knj. 1, dokumenti br. 38, 46, 58, 78, 123, 141, 164.

³¹ S. Bandžović, *O migracionim kretanjima u Bosni i Hercegovini 1941. godine*, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 1990, 248.

³² “Taborišće Slavonska Požega je bilo v Neodvisni državi Hrvaški (NDH) najveće preselitelno taborišće na Hrvaškem. Namenjeno je bilo zbiranju in izgonu na Hrvaškem živećih Srbov v Srbijo ter sprejemu slovenskih izgnancev in njihovi nadaljnji preselitvi v Slavonijo, Bosno in Hercegovino” – prema: S. A. Kramar, *Slovenski izgnanci v Neodvisni državi Hrvaški*, Zagreb 2016, 13.

1.740 Slovenaca. Tada je u logoru već bilo 3.000 Slovenaca.³³ Lokalni organi vlasti su smatrali su da se Slovenci kao rimokatolici ne bi uklopili u kotareve u kojima većinu čine muslimani ili pravoslavci. Tako je Državno ravnateljstvo za ponovu odustalo od naseljavanja Slovenaca u Dalmaciju, Hercegovinu, Istočnu Bosnu i Liku.³⁴ U julu 1941. deportirano je 4.869 Slovenaca u Bosnu i Hercegovinu.³⁵ Od polovine jula, kada su započeli transporti Slovenaca, do 1. oktobra kada su obustavljeni, poslato je iz logora u Slavonskoj Požegi u kotare NDH oko 3.400 slovenačkih porodica s preko 9.100 članova.³⁶ Na kraju je ovim putem transportirano u NDH preko 10.000 Slovenaca. Bilo je i slučajeva da su doseljeni Slovenci napuštali Bosni i Hercegovini u potrazi za boljim životnim uslovima, dio njih nije ni došao do odredišta, ostali su u mjestima koja su trebali biti samo prolazna.³⁷ Zbog širenja ratnog požara u Bosni i Hercegovini u ljeto

³³ Upor. T. Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945.*, 386; S. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, Beograd 1981, 336-340.

³⁴ U Sarajevu su neki prognanici bili zaposleni i u gradskoj upravi, a kotarska ih je uprava smjestila i po srpskim porodicama u okolini grada. U Bosanskoj Gradiški malo je njih bilo zaposleno. U Gračani su razmješteni po srpskim porodicama u okolici grada. Posebno je teška situacija za Slovence bila u logoru u Banjaluci, gdje su vlasti NDH tražile da napuste logor iako su oni uspjeli pronaći zaposlenje. Zbog neimaštine i nemogućnosti kupovine hrane Slovenci su tražili pomoć od Odbora za slovenske useljenike u Zagrebu. O tome da su i Slovenci u NDH bili upoznati s teškom situacijom slovenskih prognanika u Banjaluci govori i činjenica da su u saradnji sa Slovenskom kmečko-delavskom slogom prikupljali sredstva da im se pomogne. Sredstva su se skupljala i u saradnji s društvom Hrvatska žena. Slovenci u Bosni molili su da budu premješteni u sigurnije krajeve, odnosno u zone gdje nije bilo oružanih sukoba. Izbijanje ustanka je situaciju za Slovence usložnilo. Sukobi su bili problem i za 110 slovenskih prognanika koji su bili u Varcar Vakufu, a krajem septembra 1941. preseljeni su u okolicu Vukovara (sela Gaboš, Ostrovo i Markušica). Slovenci iz kotara Sanski Most tražili su 13. aprila 1942. od Odbora premještaj iz Bosne. Pošto je prekinut željeznički promet, bili su odvojeni od ostatka svijeta, a nisu imali ni mogućnost zaposlenja na tom području – prema: B. Riman-F. Škiljan, *Slovenski prognanici u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, 874, 881.

³⁵ R. Brčić, *O iseljavanju Slovenaca u Bosnu i Hercegovinu 1941. godine*, 309. Od 7. juna do 10. jula 1941. Nijemci su iz Slovenije prognali u Srbiju 7.200 osoba, do 27. septembra 9.800 u NDH, a do 30. jula 1942. još 37.000, prije svega iz prigraničnog pojasa uz Savu i Sutlu, u Njemačku. Pošto je oko 17.000 ljudi prebjeglo u italijansku zonu, a oko 8.000 lica deportirano kasnije. Bilo je u progonstvu oko 80.000 ljudi, ili oko 10% stanovništva njemačke okupacione zone. U Štajerskoj je za dvije godine oduzeto Slovincima 112 industrijskih, 471 zanatskih i 426 trgovačkih preduzeća, radnji i radionica i više od 7.200 seljačkih imanja s oko 115.000 hektara zemlje. Uklonjeni su svi slovenački natpisi, ponjemčena mjesna i lična imena, ukinuto oko 4.000 organizacija, društava i ograna, zabranjeno izlaženje novina, časopisa i knjiga na slovenačkom jeziku i uništeno ili spaljeno oko 2,5 miliona knjiga. Oko 1.500 njemačkih učitelja i učiteljica, dovedenih iz Austrije, omogućilo je da, pored učenika škola i djece u dječjim vrtićima, obuhvate obaveznim tečajevima njemačkog jezika i dio stanovništva – vidi: Z. Klanjšček, *Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941-1945*, Beograd 1984, 35-36.

³⁶ T. Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945.*, 386-387; S. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, 337-349.

³⁷ M. Karakaš Obradov, *Dobrovoljna i prisilna preseljenja*, 135-136.

1941. organi NDH su, na molbu Slovenaca, počeli da transporte šalju u predjele sjeverno od Save. Iz tih razloga transporte iz Slavonske Požege više nisu slali u Bosnu i krajeve južne Hrvatske, gdje je došlo do oružanih sukoba. Nakon izbijanja ustanka slovenački izgnanici su tražili da se prebace iz Bosne u neka mirnija mjesta, pa se pristupilo njihovom novom preseljavanju. U predjele sjeverno od Save poslato je 1941. preko 400 porodica s oko 1.400 članova. Mnogi su otišli pojedinačno. Između 20. i 25. jula 1941., iz logora u Slavonskoj Požegi u Gračanicu je dopremljeno 20 do 25 porodica s područja Donje Štajerske.³⁸

Negativan odnos lokalnih vlasti prema prijemu Slovenaca, sve manje mogućnosti za izgon Srba zbog daljeg rasplamsavanja oružanih sukoba, uticali su na nadležne organe NDH da krajem septembra odbiju dalji prihvata slovenačkog stanovništva, čime je Državno ravnateljstvo bilo rasterećeno novih briga oko naseljavanja Slovenaca. U Bosni je ostalo oko 3.300 Slovenaca.³⁹ Organizacije KPJ u Bosni i Hercegovini su ubrzo uspostavile kontakte sa naseljenim Slovencima i brinule o njima kao svojim sugrađanima. Mnogi izgnani Slovenci su tada shvatili, nalazeći se u novom, mahom nepoznatom okruženju, u surovim ratnim prilikama, da nije bilo mnogo izbora osim da se uključe u NOP kako bi protjerali okupatora iz zemlje, i time stvorili mogućnost da se vrate u svoje domove. Nasilno protjerivanje iz doma je jedan od najsnažnijih izvora stresa u životu svakog čovjeka. Simon Vejl je ukazivala da su rasni i etnički projekti, koji dovode do masovnog izbjeglištva, u osnovi usmjereni na slamanje čovjeka, ljudske duše.

Mnogi izgnanici su, navodi Tone Ferenc, radili kao aktivisti oslobodilačkog pokreta na terenu i nije malo primera da su ih ustaše i okupatori poubijali (npr. Joška Kogoja u Banjaluci, Ferdinanda Razgorška uz Neretvu, Stefana Premožiča u Jasenovcu itd). Poznati su i primjeri koji kazuju da su slovenački izgnanici došli iz Bosne i Hrvatske u partizane u Sloveniju.⁴⁰ U Sarajevo je stiglo 260 Slovenaca u julu 1941. godine, od čega su polovina bile žene i djeca. Od 40 pridošlih Slovenaca koji su bili kvalificirani radnici, njih 30 se zaposlilo u Glavnoj željezničkoj radionici.⁴¹ Ostali su radili privatno kao

³⁸ Po dolasku u Gračanicu, smješteni su u školske prostore i u kuće raseljenih Srba, mahom po tri porodice u jednu prostoriju – vidi: O. Hamzić, *Prognani Slovenci i gračanički skojevci – jedan neuspjeh pokušaj odlaska u partizane*, *Gračanički glasnik*, br. 34, Gračаница 2012, 122.

³⁹ M. Hamović, *Izbjeglištvo u Bosni i Hercegovini 1941-1945*, Beograd 1994, 393.

⁴⁰ T. Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945*, 410-411.

⁴¹ Mirko Drnovšek, željezničar, o tome je kazivao: "Slovenci željezničarji smo bili med soboj povezani, stike pa smo imeli tudi z drugimi Slovenci. Sporočali smo si novice o dogodkih iz Slovenije, partizanih, fantih, ki bi morali v nemeško vojsko, a jih je večina pobegnila k partizanom... Z osvobodilnim gibanjem smo bili povezani bolj zavedni, in to stihijsko, neorganizirano. Pomagali smo ljudem po potrebi, skrito. Tudi denarno smo jim pomagali. Spominim se da smo ujetemu partizanu naskrivaj dali kruh... Nekaj Slovencev je bilo v Sarajevu obešenih ali ustreljenih, spomnim se Slavka Rojnika, pa željezničarja Lukeža, Žigerta, Jožeta

krojači, trgovački pomoćnici. Trojica su bili profesori, a desetorica službenici, zaposleni uglavnom u Vojnotehničkom zavodu. Među prognanicima je bilo 20 penzionera, dok su dvije porodice bile sa sela. Slovenački prognanici su se brzo povezali sa Slovincima koji su još prije rata živjeli u Sarajevu.⁴² August Batagelj iz sela Kamnje (Ajdovščina) je još 1929, da bi izbjegao služenje u italijanskoj vojsci, pobjegao u Jugoslaviju. Izvjesno vrijeme je radio u Željezničkoj radionici u Mariboru. Postao je 1939. član KPJ. U Sarajevo je, po direktivi MK KP za Zagreb, stigao u drugoj polovini juna 1941. kako bi bio na vezi partijske organizacije u Željezničkoj radionici Sarajevo. Stanovao je kao podstanar kod Franje Grželja, također Slovenca. U njegovoj sobi je u septembru 1941. formiran Mjesni komitet KP kojim je rukovodio Džemal Bijedić. Batagelj je docnije postao sekretar partijske ćelije u Glavnoj željezničkoj radionici, član Mjesnog komiteta KPJ, zadužen za rad partijske organizacije u radionici, kao i za vezu sa Slovincima u Sarajevu. Prenosio je propagandni materijal, pridobijao nove saradnike NOP-a, organizirao sabotaže u radionici.

Uticao KPJ među Slovincima u Sarajevu bio je znatan. Pored pomoći u novcu, oni su bili spremni da stave svoje stanove komunistima na raspolaganje za održavanje sastanaka, kao i za prihvatanje lica koja su se krala od policijskih progona. Svojom djelatnošću isticali su se Marijan Telatko, član KPJ, kao i aktivisti NOP-a Franjo Vodopivec, Anica Ropert, Marija Grmek, Bogdana Podgornik Danica, sve tri zaposlene u Vojnotehničkom zavodu. Pred samo oslobođenje Sarajeva 1945. ustaše su odvele i ubile Anicu Ropert. U Glavnoj željezničkoj radionici najaktivniji su bili stolar Adolf Obrsnel, alatničar Franjo Grželj koji je djelovao u fabričkom komitetu i radnica Štefanija Kostić. Oni su dosta doprinijeli povezivanju uposlenih Slovenaca i drugih radnika iz ove radionice sa pripadnicima NOP-a. Anton Čare, tekstilni tehničar, krajem 1943. je preko partijskih veza otišao u partizane, kao i Smiljan Milostnik, radnik Željezničke radionice i Dušan Lužavec, učenik. Jože Nedoh je bio na partijskim zadacima u Novom Sarajevu, u grupi za sakupljanje oružja i municije, u odboru "Narodne pomoći" i na izvlačenju oružja iz "Auto komande". Među komunistima i simpatizerima NOP-a, uhapšenim od proljeća do ljeta 1943, bila

---

Faturja in Olge, ki sta bila ustreljena v Gradiški.... Izgnanci v Bosni smo bili prepuščeni samim sebi. Zato smo bili lačni in dve leti nismo videli kruha. V Srem do Zemuna smo se vozili po hrano – fižol, koruzo, žito. Toda ob vraćanja so ustaši preiskovali vlak in nam jemali hrano. V stanovanjih in na vlakih po Bosni je bilo polno stenic in uši. Po osvoboditvi smo se julija 1945 vraćali s posebnim transportom, ki je vozil željezničarske družine nazaj v Slovenijo" – prema: V. Kržišnik-Bukić, *Slovinci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe 1831-2007*, Ljubljana 2007, 191-192.

⁴² Popis iz 1910. konstatirao je 3.108 a popis iz 1948. godine 4.328 Slovenaca u Bosni i Hercegovini; opšir. Đ. Pejanović, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, Beograd 1955, 49, 61. Prema proračunima Vladimira Žerjavića u Bosni i Hercegovini je bilo 1931. oko 4.000 a deset godina kasnije oko 5.000 Slovenaca – vidi: V. Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989, 36.

je i Bogdana Podgornik Danica.⁴³ Svoj doprinos NOP-u su dali i Slovenci koji su bili u domobranskim jedinicama: Jože Buncar, Nande Kavčić i drugi, koji su informirali partijske aktiviste o namjerama neprijatelja, davali oružje, municiju i vojnu opremu, rasturali u svojim jedinicama partijske biltene i drugi propagandni materijal. Dr. Maks Kovačić, domobranski nadsatnik, profesor iz Maribora u Sarajevo je stigao 1940. godine. Bio je važan saradnik na obavještajnom radu za NOP u neprijateljskim jedinicama.⁴⁴ Među Slovencima uključenim u partijski terenski rad isticala se Darinka Brecelj.⁴⁵

U Tuzli je u naprednom pokretu bila aktivna i Amalija Lebeničnik (1878. - Škofja Loka) koja je prije rata došla u Bosnu u potrazi za poslom. Njena dva sina još su 1931. postali članovi KPJ. Kuća u kojoj je Amalija živjela sa porodicom u Simin-Hanu kod Tuzle bila je jedan od partijskih punktova. Sakupljeni materijal iz Tuzle (lijekovi, oružje, municija, topla odjeća i druge potrepštine) donošen je u kuću Amalije, a odatle je sve to prebacivano partizanima. U oktobru 1941. otkrivena je i uhapšena porodica Lebeničnik: Amalija, njen muž i sin Andrija. Amalija se hrabro držala. Poricala je optužbe i nije odala svoje saradnike. Ustaški prijeki pokretni sud izrekao joj je 16. februara 1942. smrtnu presudu. Amalija je strijeljana, zajedno sa sinom Andrijom, u februaru 1942, a njen suprug je ubijen u Jasenovcu.⁴⁶

Neki od Slovenaca koji su stigli u Banjaluku 1941. su se priključili NOP-u. Među njima je bilo organizatora NOP-a u Bosanskoj krajini.⁴⁷ Kontakti članova KPJ sa Slovencima bili su izraženi i u Drvaru, Bosanskom Petrovcu i drugim mjestima jugozapadnog dijela Bosanske krajine. U ustaničkim jedinicama drvarsko-petrovačkog područja našli su se i neki Slovenci. Slovenci

⁴³ *Sarajevo u revoluciji*, III, Sarajevo 1979, 561.

⁴⁴ Dr. Maks Kovačić je rođen 13. septembra 1892. godine u učiteljskoj porodici, u mjestu Sv. Trojica, u mariborskoj oblasti. Gimnaziju je završio u Mariboru, a studij germanistike i slavistike u Pragu i Grazu. Doktorsku disertaciju *Otmica kod Južnih Slavena* odbranio je 1915. na Filozofskom fakultetu u Grazu. Kovačić je radio kao profesor Gimnazije u Mariboru do 1932, u Ministarstvu prosvjete Kraljevine Jugoslavije 1933., a zatim u Ptuju kao direktor Gimnazije. Penzionisan je u septembru 1938. pod sumnjom da širi komunističke ideje. Reaktiviran je 1940. kad je imenovan za profesora gimnazije u Sarajevu. Ilegalno je djelovao u grupi Vladimira Perića - Valtera. Uhapšen je 23. marta 1945. i osuđen na pet godina robije. S posljednjom grupom Sarajlija antifašista koje su ustaše osudile, transportiran je i ubijen 2. ili 3. aprila u Slavonskom Brodu ili u Jasenovcu – vidi: M. Koštić, *Slovenci u Sarajevu i školstvu Bosne i Hercegovine do sredine XX. stoljeća*, 70-71.

⁴⁵ A. Batagelj, *Moje uključivanje u partijski rad i saradnja Slovenaca sa NOP-om u Sarajevu*, u: *Sarajevo u revoluciji*, III, 434-442.

⁴⁶ V. Nikolić, *Amalija Lebeničnik, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, knj. V, Beograd 1961, 98-122; Z. Holovac, *Amalija Lebeničnik*, u: *Žene Bosne i Hercegovine u Narodnooslobodilačkoj borbi 1941-1945. godine. Sjećanja učesnika*, Sarajevo 1977, 173-177; opšir. A. Redžić, *Amalija Lebeničnik: biografija Amalije Lebeničnik*, Tuzla 2016.

⁴⁷ B. Babić, *Ljudje in boji na Kozari: pričevanje o vstaji in revoluciji 1941-1942*, Trst-Ljubljana 1979, 12.

naseljeni u Bugojnu, u ranu jesen 1941. uspostavili su veze s livanjskim komunistima, pa su se neki od njih našli i u livanjskom NOP odredu na planini Cincar. Njih je predvodio Franc Simonič.⁴⁸ Karlo Rojc (1915. - Banjaluka) “oniski, kočoperni, duševni momak”, bio je potomak slovenačkih doseljenika koji su u Banjaluku došli još u doba Austro-Ugarske. Bio je predratni komunista. Karijeru mornaričkog podoficira u kraljevskoj ratnoj mornarici zamijenio je robijom u Zenici. Potom je bio sekretar Mjesnog komiteta KPJ u Banjaluci, a zatim komandir banjalučke partizanske čete.⁴⁹ Kosta Nađ je o njemu zapisao: “Sav je bio kao zapeta puška, živa vatra. A mučila ga je reuma i upala zglobova. Kasnije mi je objasnio da su to posledice vlažnih samica (bio je dugo u podrumu zatvoren posle provale u partijskoj organizaciji u mornaričkoj jedinici u kojoj je bio podoficir, a i u Banjoj Luci se skrivao u vlažnim podrumima). I pored nateklih, bolesnih zglobova, Rojc je bio okretan momak, dinamičan, uvek u akciji, a umiljat, prijatan”.⁵⁰ Rojc je poginuo 1942. u borbi s četnicima.⁵¹

Branko Babič-Slovenac, koji je krajem jula 1940. iz Maribora došao u Banjaluku, bio je agilni partijski aktivista u tom kraju.⁵² Bio je sekretar Mjesnog

⁴⁸ Zahvaljujući zalaganju partijskih organizacija i djelovanju vojnih povjerenika - seoskih, opštinskih i sreskih - u ustaničkim jedinicama drvarsko-petrovačkog područja nalazili su se i doseljeni Slovenci. Stvaranjem Drvarske brigade u avgustu 1941, takvih primjera bilo je i u onim dijelovima Bosanske krajine koji su se nalazili pod uticajem Štaba brigade (Glamoč, Kupres, Livno, Jajce i Sanski Most) – vidi: R. Brčić, *O iseljavanju Slovenaca u Bosnu i Hercegovinu 1941. godine*, 312.

⁴⁹ Kada su 1941. Nijemci prognane Slovence dopremili u Banjaluku, košare voća i hrane iz kuće njegovog oca Rudolfa Rojc, nošene su prognanicima. Preko slovenačke porodice Mlečnik, prijatelja Slovenca Potočnika, Rudolf je slao partizanskom odredu sve što su tražili i primao vijesti od sina Karla, komandira voda za vezu. U zimu 1942. ustaška obavještajna služba postavila je zasjedu kuriru i otac Mlečnik, tri njegova sina, Potočnik, Rudolf i još neki našli su se u ustaškom taboru -zatvoru. Slijedilo je isljeđivanje. Trajalo je tako šest mjeseci iz ustaškog tabora u policijski zatvor, pa zatim u zloglasnu Crnu kuću odakle je put vodio u Staru Gradišku i Jasenovac. U Jasenovcu su ubijena sva četiri Mlečnika (jedan od njih imao je samo 16 godina). Rudolf i Potočnik, intervencijom Rudolfovog prijatelja iz mladičkih dana, a tada gestapovca, ipak su bili pušteni – vidi: V. Papež Adamič, *Od prednikov do potomcev: Slovenci v Slatini in Banjaluki: 1923-2008*, Banjaluka 2008, 188.

⁵⁰ K. Nađ, *Ratne uspomene*, Zagreb 1979, 39.

⁵¹ Karlo Rojc je 1942. komandir Zaštitnog voda partizanske bolnice na Čemernici, gdje je u borbama s četnicima pokazao junaštvo, dovtljivost i odlučnost. Odbijao je napade višestruko brojnijih četničkih bandi. Kada je ponestalo hrane, a municija je bila gotovo pri kraju, Karlo donosi odluku da preseli bolnicu. U žestokom jurišu pošlo mu je za rukom da bolnicu prebaci u pećinu, nedaleko od ušća Ugra u Vrbas. Četnici su opet opkolili pećinu. Nekoliko dana trajale su borbe. Teško ranjen Karlo Rojc je sa nekoliko partizana uspio da se probije do druge pećine; nastavio je borbu do posljednjeg metka. Da ne bi pao živ u ruke neprijatelju, posljednji metak sačuvao je za sebe. Bilo je to krajem 1942. godine. Narodnim herojem proglašen je 20. decembra 1951. godine – prema: V. Papež Adamič, *Od prednikov do potomcev: Slovenci v Slatini in Banjaluki: 1923-2008*, 190.

⁵² Š. Maglajlić, Banjalučka partijska organizacija od 1938. do početka 1941. godine, u: *Četrdeset godina*, III, Beograd 1960, 73-74; D. Lukač, *Ustanak u Bosanskoj krajini 1941-1942*, Beograd

komiteta KPJ za Banjaluku i učesnik Oblasnog savjetovanja KPJ za Bosansku krajinu koje je početkom juna 1941. održano na Šehitlucima kraj Banjaluke. Sredinom juna izabran je u Oblasno vojno rukovodstvo. Članovi ovog rukovodstva ubrzo su krenuli u pojedine krajeve Bosanske krajine sa ciljem da prenesu nove direktive o inteziviranju priprema za borbu. Krajem jula Babić je postao borac u odredu koji je formiran na brdu Starčevica kod Banjaluke. U ovaj odred su ušli svi najistaknutiji članovi banjalučke partijske organizacije. Već sredinom avgusta najsposobniji komunisti iz ovog partizanskog odreda uključuju se u Oblasni štab za Bosansku krajinu. Za komandanta Oblasnog štaba za Bosansku krajinu je imenovan Danko Mitrov, a za političkog komesara Branko Babić.⁵³ Ovaj štab je krajem avgusta preko oslobođenog Mrkonjić Grada, Mliništa i Prekraje došao u Drvar. Branko Babić je uživao veliki ugled među borcima i stanovništvom: "Moram primjetiti da su u meni Srbi, oni sa sela, gdje sam se najviše nalazio, imali veliko povjerenje. Onda su Slovence po Bosni i Srbiji primali kao izbjeglice, tako da smo među ovim narodom prihvaćeni kao dio nacije koja je proganjana, pa su nas veoma dobro primili".⁵⁴ On se u Mrkonjić-Gradu sreo i razgovarao sa prognanim Slovencima, koji su tu našli utočište. Slovenci su Babiću rekli kako ih je domaće stanovništvo toplo primilo, da je saosjećalo sa njihovim nevoljama.⁵⁵ Babić je docnije bio i sekretar Okružnog komiteta KPJ za Kozaru.⁵⁶ Na ovu dužnost ga je rasporedio Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu, odnosno njegov sekretar Đuro Pucar-Stari. Zajedno s Boškom Šiljegovićem, članom tog komiteta, Babić je obilazio sela na oslobođenoj teritoriji, kao i partizanske jedinice, održavajući skupove na kojima su objašnjavali ciljeve borbe. Bio je partijski angažiran i nakon partizanskog proboja iz neprijateljskog obruča oko Kozare.⁵⁷ U novembru 1942. upućen je u Sloveniju s grupom iskusnih oficira kao pomoć slovenačkim partizanima. S njim je otišao i Dušan Bole, predratni komunist i robijaš, partizan, koji je s Babićem, prije rata, partijski djelovao na području Celja i Maribora. Bole je od početka jula do kraja septembra 1941. bio sekretar Mjesnog komiteta KP za Banjaluku kada

---

1967, 92-93; B. Babić, Dolazak u Bosnu, u: *Ratna sećanja iz NOB 1941-1942*, knj. 1, Beograd 1981, 219-229.

⁵³ D. Lukač, Banjalučki komunisti u ustanku u Bosanskoj krajini 1941/1942. godine, u: *Banja Luka u novijoj istoriji (1878-1945)*, Banjaluka 1978, 579-582.

⁵⁴ B. Babić, Partizanski pokret na Kozari, u: *Kozara u NOR-u*, knj. 1, Beograd 1971, 410.

⁵⁵ B. Babić, Odlazak u partizane, u: *Ratna sećanja iz NOB 1941-1942*, knj. 2, 564-565; Isti, *Ljudje in boji na Kozari*, 53. On je o ovim Slovencima dalje napisao: "Kako so kasneje preživeli vojno, kako so se opredeljevali in kam vključevali v viharju burnih vojnih dogodkov, nisem nikoli zvedel. Ne med vojno in ne po njej nisem več srečal nikogar od tistih Slovencev, ki so se tedaj kot žrtve nacističnega preganjanja znašli v Mrkonjić-Gradu".

⁵⁶ B. Babić Slovenac, Na Kozari, u: *Ratna sećanja iz NOB 1941-1942*, knj. 4, 37-38; O. Karabegović, *Bosanska krajina nepresušivi izvor revolucionarnih snaga*, Beograd 1988, 261.

⁵⁷ D. Borovčanin, *KPJ i razvoj narodne vlasti u BiH (1941-1945)*, Sarajevo 1982, 192; M. Gončin, *Sinovi Kozare*, Beograd 1972, 29-30.

je, zbog opasnosti od hapšenja, napustio grad.⁵⁸ U rano proljeće 1942. u stolarskoj radnji Dževada Rešidbegovića u Gračanici, okupljala se grupa omladinaca iz Gračanice i mlađih Slovenaca, koji su tražili načina da izađu na ustaničko područje, bez obzira na nepovoljan razvoj događaja na ustaničkom području Ozrena i Trebave (njemačka zimska ofanziva, dolazak četničkih oficira iz Srbije i snažni četnički uticaj u srpskoj ustaničkoj masi).⁵⁹

Slovenaca je bilo u brojnim partizanskim jedinicama.⁶⁰ U Šestoj proleterskoj istočno-bosanskoj brigadi, bilo je 12 Slovenaca, od kojih i jedna žena. Borbeni put ove brigade išao je od Šekovića, preko Majevice i Semberije, Srijema i Posavine, Romanije i Zelengore, Crne Gore i Srbije, Slavonije i Podravine, kroz Sloveniju sve do Dravograda.⁶¹ Borci ove brigade bili su i: Marušić (Jozef) Avgust (1911, Aleksandrija), prvoborac, u brigadi od aprila 1942; Bedenek (Vince) Vince zv. "Arap" (1902, Susek) u brigadi od oktobra 1942. godine; Bizjak (Makso) Franjo (1923, Škofja Loka) u brigadi od 1944. godine; Brus (Ivan) Alojz (1917, Rogatec) u brigadi od 1944. godine, poginuo 4. aprila 1945. kod Brezova Polja; Eger (Valentin) Avgustin (1917, Lovrenc na Pohorju) bio je u brigadi od 1944. godine; Vodeb (Rudolf) Ljuban (1921, Maribor), prvoborac, u brigadi od maja 1942. godine. Poginuo je 1942. na Javoru; Kodre (Ivan) Viktor (1897, Lože) u brigadi od septembra 1943; Platner

⁵⁸ D. Kovačević, Iz rada organizacije KPJ u Banjoj Luci 1935-1941, u: *Banja Luka u novijoj istoriji (1878-1945)*, 422; B. Babić, *Ljudje in boji na Kozari: Ljudje in boji na Kozari: pričevanje o vstaji in revoluciji 1941-1942*, 44, 146-147.

⁵⁹ Već 17. marta 1942. o tome je detaljne podatke imalo Zapovjedništvo 13. ustaške bojne u Gračanici. Ustaše su pohapsile pripadnike spomenute grupe i izvršili pretres njihovih stanova. Nakon obavljenih saslušanja, upućeni su dan kasnije na dalji postupak Kotarskoj oblasti Gračanica. Na spisku su bili braća Erbežnik-Boris (Jesenice, 17 godina, đak) Janez (Jesenice, 16 godina, đak) i Vitodrag (Jesenice, 20 godina, bravarski pomoćnik), zatim braća Hrovatin-Boris (Ajdovščina, 16 godina, đak) i Mirko (Ajdovščina, tekstilni praktikant, 20 godina, te Gračanlije: Dževad Rešidbegović (stolarski pomoćnik, 19 godina), Rizo Mehinagić student, 20 godina) i Ibrahim Đogić (krojački pomoćnik, 21 godina). Nakon njihovog hapšenja, na scenu stupaju ugledni ljudi "iz čaršije", roditelji i rođaci pohapšenih mladića, koji ih, svojim intervencijama u Župskoj redarstvenoj oblasti u Tuzli, oslobađaju daljeg gonjenja. Omladinci su pušteni iz zatvora, pod uslovom da se svakodnevno javljaju lokalnim vlastima.– vidi: O. Hamzić, *Prognani Slovenci i gračanički skojevci – jedan neuspjao pokušaj odlaska u partizane*, 124-125.

⁶⁰ "Danilo Štubelj je bil v Crnovrški partizanski četi (ime je dobila po planini Crni vrh), ki jo je oktobra 1941 organiziral Milan Radman. Četa je na začetku imela 59 borcev. Pozneje so se pridružili že drugi Slovenci, med njimi Franc Crnatič, Josip Čččar, Franc Kravos. Crnovrška četa je bila pri Kozarskem partizanskem odredu. Štubelj je bil obveščevalec v četi, povezoval je simpatizerje partizanov. Zaradi tega so ga preganjali ustaši in gestapovci. Moral se je skrivati, da bi še naprej lahko opravljal svoje naloge in bil v povezavi s Kozaro. Bil je pri Antonu Logarju v Jablanu pri Trnu. Z Logarjem sta vodila povezavo Banja Luka-Trn-Jablan-Kozara. Pri tem so sodelovali tudi Slovenci: Coljevi, Memon, Anton Čeka da in drugi. Hčerka Antona Logarja, Micika, je bila kurirka" – prema: V. Papež Adamič, *Od prednikov do potomcev: Slovenci v Slatini in Banjaluki: 1923-2008*, 192-193.

⁶¹ R. Petovar-S. Trikić, *Šesta proleterska istočno-bosanska brigada*, Beograd 1982, 672. Među tih 12 boraca devet je bilo iz Slovenije.

(Janez) Josip (1904, Trbovlje), u brigadi od maja 1942., poginuo 1943; Vadjal (Florijan) Joža (1898, Zagorje-Postojna) u brigadi od oktobra 1943.; član KPJ, politički komesar bolnice i drugi.⁶² Slovenaca je bilo i u 16. Muslimanskoj NOU brigadi: Klenovšek (Robert) Roman, borac od 1943. i Žakelj (Vinko) Vinko, učesnik NOB-e od 1941. godine. Poginuo je kao politički komesar čete 1945. kod Čelića.⁶³ U Prvoj krajiškoj udarnoj proleterskoj brigadi bilo je 83 slovenačka borca (3,78% njenog boračkog sastava).⁶⁴ U partizanskim jedinicama je bilo i Slovenaca koji su živjeli u tesličkom kraju (Alojz, Božana i Boris Colja i drugi).⁶⁵ Rudolf Rudi Čajavec je bio partizanski avijatičar koji je, uz Franju Kluza, bio jedan od pionira partizanskog vazduhoplovstva.⁶⁶

Značajno mjesto u izgradnji državnosti Bosne i Hercegovine i uspostavljanju njenog republičkog statusa u jugoslavenskoj federaciji, imao je i Kardelj (pseudonimi: Franc Edvardovič Birk, Tone Brodar, Kristof, Levč, Bevc, Golia, Sperans). Uz Josipa Broza Tita, bio je najznačajniji strateg jugoslavenske revolucije, njen prvi teoretičar.⁶⁷ Milovan Đilas je napisao da je od 1937. Kardelj

⁶² Opšir. *Borbeni put Šeste proleterske NOU (istočnobosanske brigade)*, Zenica 1977.

⁶³ Opšir. *Borbeni put 16. Muslimanske NOU brigade*, Tuzla 1981.

⁶⁴ *Spomenica Prve krajiške udarne proleterske brigade*, Beograd 1985, 10.

⁶⁵ Opšir. A. Hozić, *Teslić u NOB*, Teslić 1985. Papež (Ivana) Nada (1912, Vipava), radnica u Tesliću, bila je od 1. januara 1943. borac Prve proleterske brigade. Poginula je 22. februara 1943. kod Bradine; Požun (Alojz) Alojz (1914., Ljubljana), inženjer rudarstva u Tesliću, strijeljan je kao saradnik NOP-a 13. januara 1943. u Doboju; Škrebenc (Anton) Jula (1926), član SKOJ-a, stupila je 15. marta 1944. u NOVJ. Poginula je kod Iloka 4. decembra 1944. godine.

⁶⁶ Rođen je 1. aprila 1911. u Kaknju. Otac Pavo i majka Anka imali su, osim Rudija, i sina Dragutina i kćerke Paulu i Olgu. Rudi je završio Gimnaziju, a potom i pravo. Završio je 1936. školu za rezervne oficira – pilote u Novom Sadu. Iz vojske je izašao kao potporučnik-pilot. Službovao je u raznim ustanovama, a 1939. odlazi u Francusku da doktorira pravne nauke. Nakon kapitulacije Francuske vraća se u zemlju i dobiva namještenje u Splitu. Poslije kapitulacije Jugoslavije, aprila 1941., nalazi se u Banjaluci kao šef Ureda za kolonizaciju. Kao rezervni oficir mobiliziran je u zrakoplovstvo NDH. Uspostavlja vezu s Narodnooslobodilačkim pokretom, dostavlja municiju, sanitetski materijal i obavještenja na slobodnu teritoriju. Na Banjalučkom aerodromu povezo se s Franjom Kluzom, pilotom, i aviomehaničarem Milutinom Jazbecom s kojima priprema preljetanje na slobodnu teritoriju. U maju 1942. avionom „Bregje 19” slijeću na aerodrom Urije kod Prijedora među partizane. Tokom prvog borbenog leta 4. jula 1942. Čajavec baca letke iznad Banjaluke i napada aerodrom „Zalužani”. Tada je ranjen usljed dejstva neprijateljske PVO i ne uspijeva da se prebaci na slobodnu teritoriju zbog oštećenja aviona. Prinudno slijeće kod sela Kadinjani. Neprijatelj ga opkoljava. On izvršava samoubistvo. Odlikovan je Spomenicom 1941, Ordenom narodnog heroja (1951.) i Ordenom zasluga za narod prvog reda – vidi: M. Imamović, *Sjećanje na Rudolfa Čajaveca, avijatičara i narodnog heroja*, <https://balkans.aljazeera.net/blogs/2021/4/4/sjecanje-na-rudolfa-rudog-cajaveca-90-godisnjica-rodenja-cuvenog-narodnog-heroja>.

⁶⁷ E. Redžić, *Jugoslavenska misao i socijalizam*, Sarajevo 1982, 284. Kardelj 1940. piše kako radnička klasa može da postane „odlučujući politički faktor” samo ako brani svoje klasne interese i realizira svoj „istorijski zadatak” – da prevaziđe svoje „klasne okvire” i postane „vođa, predstavnik i zaštitnik istinskih interesa svoga naroda, a u prvom redu interesa seljačkih i ostalih masa”. U pitanju je bilo definisanje „mnogonacionalne revolucije”. Ove stavove Kardelj je

smatran ličnošću broj dva u jugoslavenskom komunističkom pokretu, prvim do Tita.⁶⁸ Od 1939. “pa do zadnjega dne svojega življenja (1979. – prim. S. B) je Kardelj napisal pravo biblioteko ideoloških traktatov, deklaracij, resolucij, pravnih aktov in besedil, bil je avtor vseh jugoslovanskih ustav od odloka II. zasedanja Avnoja v Jajcu leta 1943”.⁶⁹

Kardelja je aprilski rat 1941. zatekao u Beogradu, odakle je otišao u Zagreb, a potom u Ljubljano. U ova dva grada je naizmjenično boravio do polovine septembra 1941. kada je ponovo otišao u Beograd.⁷⁰ Iz Beograda se prebacio na slobodnu teritoriju. Krajem septembra stigao je u oslobođeni Krupanj, gdje se nalazio Tito s Vrhovnim štabom. Nakon oslobođenja Užica, prešao je u ovaj grad. U Politbirou CK KPJ Kardelj je bio zadužen za izgradnju nove vlasti. Njegov članak pod naslovom *Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti* objavljen 19. oktobra 1941. u “Borbi” predstavljao je i prvo pisano uputstvo o formiranju i zadacima organa narodne vlasti na području Jugoslavije u toku rata.⁷¹ Ovaj članak, kao temeljni

---

dosljedno zastupao i nakon 1945. – prema: J. Pleterski, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, 362; K. Nikolić, Mit o komunističkom jugoslovenstvu, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2011, 12.

⁶⁸ V. Dedijer, *Revolucionarni rat Milovana Đilasa*, Beograd 1991, 153. Kardelj koji je Tita upoznao 1934., tvrdio je da mu je “odmah upalo u oči kako prilazi čoveku, kako ga savetuje, kako ga kritikuje. Dotle smo bili naviknuti da nam od CK dolaze instruktori koji bi nas u kritici prosto sravnili sa zemljom. A Tito je tu uneo novi duh. I on nam je ukazivao na greške, ali je to radio tako da nam svi nedostaci postanu jasni. On nam je stvarno pomagao” – prema: I. Goldstein-S. Godstein, *Tito*, Zagreb 2015, 256-257. Docnije su neki publicisti pokušavali da predstave Kardelja kao Titovog protivnika; opšir. V. Cencić, *Titova poslednja ispovijest*, Beograd 2001. Slobodan Selenić, pak, piše kako se Kardelj “zalagao još tridesetih godina da Slovenci ostanu u Jugoslaviji samo dotle dok budu mogli da ostvare svoje nacionalne interese i da je njihov nacionalni interes ujedinjenje svih Slovenaca koji su ostali podeljeni u četiri „neprijateljske imperijalističke zemlje” (Austriji, Italiji, Mađarskoj i Jugoslaviji)” – vidi: S. Selenić, Jugosloveni i jugoslovenstvo krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XX veka, *Kultura*, br. 161, Beograd 2018, 106.

⁶⁹ “Tito in Kardelj bi ne mogla biti bolj različna drug od drugega: prvi je bil ekstroverzen, praktičen politik, drugi mislec, ves predan svoji misiji. V načinu življenja in nastopanju je bil Kardelj zadržan, v njem ni bilo nič karizmatičnega, prav malo pa je bilo tudi pripravljenosti, da bi sprejel kritiko ali vsaj debato glede svojih zamisli in vizij” – prema: J. Pirjevec, Tito in Kardelj: od “tovarišije” do sovraštva, *Annales*, št. 2, Koper 2011, 505.

⁷⁰ Kardelj je tada saradivao s Titom na koncipiranju političke linije koju bi trebala slijediti KPJ u trenutku kada nastupi vrijeme da se u ime borbe protiv okupatora ostvare i ciljevi revolucije. U okviru toga programa slovenački su komunisti bili među inicijatorima Osvobodilne fronte, koja se bitno razlikovala od aktualnoga ustaničkog događanja u Srbiji i Crnoj Gori, Hrvatskoj i Bosni Hercegovini. Slovenački ustanak temeljio se na političkom sporazumu raznih skupina - komunisti, lijevih liberala, kršćanskih socijalista - u pogledu borbe protiv okupatora i spašavanja rascjepkanoga naroda, pri čemu na njeno osnivanje nisu utjecali ni CK KPJ, a ni Tito. Kardelj nije prisustvovao osnivačkom sastanku Protuimperijalističke (kasnije Oslobođilačke) fronte 27. aprila 1941., ali je postao prvi potpredsjednik njenog prvog Izvršnog odbora, pa je 22. juna učestvovao u osnivanju Glavnoga štaba slovenačkih partizanskih jedinica. Kao član CK KPJ, u narednim je godinama djelovao između Titovog Vrhovnog štaba i Vrhovnog plenuma OF-a – vidi: J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 387-388.

⁷¹ *Istorijski arhiv KPJ*, tom I, knj. 1, Beograd 1949, 18.

dokument za razvitak NOP-a, imao je velikog uticaja. Kako je bio štampan u “Borbi”, organu KPJ, to mu je davalo karakter direktive.⁷² Tokom njemačke ofanzive na slobodnu teritoriju u zapadnoj Srbiji u novembru 1941, prilikom povlačenja iz Užica nekoliko ljudi iz Kardeljeve pratnje je poginulo u napadu njemačkih aviona.⁷³

U Užicu je je, na inicijativu Kardelja, u jesen 1941. formirana slovenačka četa “Ivan Cankar”, sastavu Užičkog odreda.⁷⁴ Borci ove čete, čiji je komandir bio Albin Pibernik, rodnom iz Jasenica, mahom su bili prognani Slovenci koji su se, nakon dolaska u Srbiju, priključili partizanima. Brojčano je bila manja od ostalih četa ovog odreda.⁷⁵ Prve žrtve četa “Ivan Cankar” imala je u borbi s četnicima u odbrani Užica, a najviše u povlačenju preko Zlatibora, naročito prilikom potpuno neočekivanog napada Nijemaca u Čajetini, gdje su njemački motociklisti zatekli partizane na doručku kod kazana.⁷⁶ Kardelj se dalje povukao s Vrhovnim štabom prema Novoj Varoši, zatim preko Rudog u Bosnu.⁷⁷ Stanje u Bosni i Hercegovini Tito je ovako opisivao: “Kada su naše srpske jedinice stigle u istočnu Bosnu, na dnu bistre Drine njihale su se hiljade lješeva nedužnih žena, djece i staraca muslimana. U Bosni i Hercegovini, a naročito u Krajini, našli smo velike prirodne ponore pune lješeva poklanih Srba - žena, djece i staraca. Naša parola bila je bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije. Mi smo činili sve napore, dokazujući ogorčenom srpskom življu i zavedenim četnicima da svi

⁷² V. Velebit, *Jugoslavija u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1987, 63.

⁷³ V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 1, Rijeka 1980, 310.

⁷⁴ I. Brdarić, *Sećanja jednog partizana*, Beograd 1981, 131. Kardelj je 21. oktobra 1941. u “Borbi”, koja je izlazila u Užicu, objavio prognanim Slovincima poziv s naslovom: »Slovenci, domovina zove!« U tom članku on navodi da su se Slovenci u domovini latili oružja i ustali protiv okupatora. Ustanovili su Osvobodilnu frontu, koja je organizirala i formirala partizanske jedinice itd. A na kraju je napisao: »U trenutku kada nam akcije slovenačkih partizana vraćaju nadu za brzi povratak u Sloveniju, mi u Srbiju prognani Slovenci moramo da se upitamo: Šta je sad naš zadatak? Smemo li i dalje čekati da nam slovenački partizani sami i s vlastitom krvlju, boreći se pod najtežim uslovima, otvore vrata za povratak u domovinu? Ne! Naša sveta dužnost jeste da svi sposobni muškarci počnu odmah da se prijavljuju u slovenačku partizansku četu koja se oformljuje na teritoriji oslobođene Srbije. Ukoliko nas bude više i ukoliko se brže prijavimo, utoliko ćemo pre moći da požurimo u pomoć braći u domovini. Muškarci, koji niste sposobni za borbu, slovenačke žene i devojke širom Srbije, pomognite! Agitujte za ulazak u slovenačku četu, stavljajte se na raspolaganje partizanskom pokretu svako prema svojim sposobnostima! Niko ne sme zanemariti svoje istorijske dužnosti. Vreme oklevanja i bilo kakve bojazni je za nama. Za naša dela će nam suditi istorija slovenačkog naroda. Slovenci u Srbiji, odazovite se zovu porobljene domovine!» – prema: T. Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945.* 374-376.

⁷⁵ P. Žaucer, *Vod slovenačkih proletera*, u: *Prva proleterska*, knj. 1, Beograd 1963, 138; N. Ljubičić, *Užički odred “Dimitrije Tucović”*, Beograd 1981, 335. Albin Pibernik je sa ženom Julkom i 12-godišnjim sinom Albinom u ljeto 1941. otišao u partizane.

⁷⁶ P. Žaucer, *Vod slovenačkih proletera*, 129.

⁷⁷ E. Kardelj, *Put nove Jugoslavije: članci i govori iz Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945*, Beograd 1949, 543.

Hrvati nisu zlikovci, da svi Muslimani nisu zlikovci, već samo jedan mali dio u ustaškim odredima, koji su pod vodstvom Nijemaca vršili zlodjela. Dokazivali smo svim mogućim načinima ojađenom muslimanskom i hrvatskom življu da Srbi nisu zlikovci; nego da zvjerstva vrši samo šaka četnika Mihailovića, Pećanca i Nedića”.⁷⁸ U Foči su partizani, predvođeni Titom i Vrhovnim štabom, krajem 1941. i početkom 1942. nailazili na leševe poklanih Bošnjaka koje su četnici bacili u Drinu. Aleksandar Ranković, Titov bliski saradnik, naredio je da se ti leševi izvade iz vode i sahrane po islamskim običajima. Kardelj i Vladimir Bakarić dijelili su njegovo mišljenje.⁷⁹

Kada je u decembru 1941. u Rudom formirana Prva proleterska brigada, u sastavu Petog (Šumadijskog) bataljona bio je i Slovenački vod, formiran od preživjelih boraca slovenačke čete “Ivan Cankar” pod komandom Albina Pibernika. Ovom vodu od 20-ak boraca pridružio se u Bosni i ing. Pavle Žaucar koji je nakon povlačenja iz Užica bio izgubio vezu sa svojim saborcima. U Rogatici je potom bio dodijeljen mjesnoj straži, a istodobno je postao i član mjesnog partijskog komiteta. Kardelj je u decembru 1941 na Podromaniji posjetio ove slovenačke borce, interesirajući se posebno “kako momci podnose tu nepodnošljivu hladnoću”. U januaru 1942. u iznenadnom napadu njemačkih snaga, koje su sproveli iz Han Pijeska četnici Milan Babić iz sela Kusača i Dušan Čolović iz Berkovine, do Pjenovca, male željezničke stanice u blizini Han-Pijeska, gdje su se nalazili Peti bataljon, Posavska četa i manji dijelovi Romanijskog i Birčanskog odreda, poginulo je oko 60 boraca: “Borci su padali, ginuli, ranjenici doživljali. Stanica je za tren bila opkoljena. Skijaši su u letu kosili mašinkama i grabili da presijeku odstupnicu prema Olovu. Iza zgrada, iza gomila snijega, iza ograda i vitlova piljene građe otpor je još trajao, ali je svakog trenutka bio slabiji. Braneći se, grupe su u neredu pod ubitačnom vatrom odstupale preko rječice ka ivici šume, odakle ih je sa grebena nepogrešivo dočekao njemački “šarac”.⁸⁰ Iz Slovenačkog voda su tada poginuli: Ivan Mužik, radnik iz Tržiča, Lado Kante, seljak iz Slovenačkog primorja, Franc Salamon iz Trbovlja, Vaclav Zdarek, tekstilni tehničar iz Ruša, po narodnosti Čeh, Vinko Telban iz Savodnja na Gorenjskem, Edi Roš i Bogo Jere iz Ljubljane, i student Jože Druškovič iz Slovenjgradeca, Emil Dolinšek iz Ruša i Mirko Tušak iz Slovenskih Goric. Albin Pibernik je bio ranjen na dva mjesta, Tone Milič u nogu, Ivanu Manfredu metak je probio pluća.⁸¹ Zarobljene ranjenike Nijemci su pobili. Izginule borce sahranili su seljaci iz okolnih sela.⁸² Julka, žena Albina Pibernika, na maršu preko Sarajevskog polja i Igmana, dobila je trovanje i podlegla je sredinom februara

⁷⁸ J. B. Tito, *Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941-1945*, Beograd 1945, 213.

⁷⁹ V. Dedijer, *Revolucionarni rat Milovana Đilasa*, 173.

⁸⁰ R. Vešović, *Kolona i vidici*, Beograd 1981, 78; opšir. S. Vukmanović-Tempo, *Revolucija koja teče*, 2, Zagreb 1982, 67-68.

⁸¹ P. Žaucer, *Vod slovenačkih proletera*, 134.

⁸² R. Čolaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, I, Beograd 1956, 606.

1942. u partizanskoj bolnici "Igman". Albin Pibernik je u martu 1942. postao politički komesar novoformirane Prateće čete Vrhovnog štaba NOV i POJ.⁸³

Na pokrajinskoj partijskoj konferenciji bosanskohercegovačkih komunista koja je održana u Ivančićima 7. i 8. januara 1942, pored Tita, Aleksandra Rankovića, Moša Pijade, učestvovao je i Kardelj. Glavnu riječ na ovom savjetovanju su imali Tito i Kardelj.⁸⁴ Savjetovanje je održano u vrijeme kada su Nijemci pred Moskvom doživjeli svoj prvi teški poraz, a četnici se, napadom na Užice, otvoreno sukobili s partizanima. Kardelj je u Ivančićima optimistički ocijenio da je 1942. trebala biti godina definitivnog sloma Njemačke, da se postavlja pitanje pred partizane ko će koga: "Ili mi četnike ili četnici nas", kao i da treba izbaciti klasno obojene parole.⁸⁵ Mile Perković ističe da je Kardelj tada rekao: "Nama buržoazija nameće klasni rat, mi ga primamo".⁸⁶ Kardelj je docnije o tim danima govorio: "Mi smo bili revolucionari, a ne malograđanski politikanti. Nismo mogli pozivati mase da prolijevaju krv u narodnooslobodilačkom ustanku samo za to da bi se posle poraza okupatora ponovo obnovila stara Jugoslavija kao tamnica naroda. Morali smo narodnim masama koje su se borile otvoriti perspektivu da će one odlučivati u novoj Jugoslaviji".⁸⁷ Nakon konferencije u Ivančićima Kardelj je, iz Čevljanovića, gdje se tada nalazilo vojno-političko rukovodstvo NOP-a, 12. januara 1942. sa Svetozarom Vukmanovićem-Tempom, Avdom Humom i Ivanom Mačekom, "gazeći snijeg do pojasa" krenuo u Sarajevo. Kad su stigli, Tempo je 24. januara javio Titu da tamo "vlada strahovita reakcija", i da ustaše "kupe po ulicama ljude

⁸³ B. Mitrović-Šumar, *Uz Vrhovnog komandanta*, Beograd 1979, 79.

⁸⁴ U. Danilović, Savjetovanje u Ivančićima, *Prilozi*, god. VI, br. 6, Sarajevo 1970, 254.

⁸⁵ B. Kovačević, *Sjećanje na partijsko savjetovanje u Ivančićima januara 1942*, Prilozi, br. 4, Sarajevo 1968, 62. Kardelj je 1976. kazivao o ovom skupu: "U Ivančićima je bio interni sastanak na kome smo mi naše partijsko rukovodstvo u Bosni upozoravali da moraju čuvati da se bore za rukovodeću ulogu Partije, da Partija drži svoje pozicije u Armiji, u Narodnom frontu, u sistemu vlasti, da se neprijateljske snage ne infiltriraju" –prema: Z. Antoni, Savjetovanje u Ivančićima u svjetlu svjedočenja učesnika i arhivske građe i istorijske građe, u: *Partijsko savjetovanje u Ivančićima*, Sarajevo 1983, 108.

⁸⁶ *Partijsko savjetovanje u Ivančićima*, 145. Kardelj je povodom nekih nedoumica oko savjetovanja u Ivančićima docnije ukazao: "Mi smo u Sloveniji posle Pete zemaljske konferencije u Mariboru održali partijsku konferenciju Slovenije. Tu je bilo 105 delegata, ja sam tu konferenciju pripremio, referat imao. Posle rata došli su slovenački istoričari u tu sobu gdje smo imali konferenciju, uzeli metar, pa na santimetre mjerili i utvrdili da nije moglo biti više od 45. I rekli su da je bilo 45, a ne 105, a da smo mi rekli 105 iz propagandnih razloga. Dokazivao sam im i ništa nije pomoglo. Svak je ostao pri svome. No, isto tako ima i savremenika koji pišu o događajima iz 1941. i 1942. godine onako kako oni gledaju na njih danas" – cit. prema: *Četvrta i Peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta 1938-1941*, Sarajevo 1980, 478.

⁸⁷ E. Kardelj, Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizovanju, *Vojnoistorijski glasnik*, IX-XII, Beograd 1976, 71-113.

i sve to tjeraju na rad na čišćenje pruge ka Višegradu”.⁸⁸ Kardelj je namjeravao da iz Sarajeva nastavi dalje put i da se preko Hrvatske prebaci u Sloveniju. Avdo Humo o tome piše: “Onda smo Kardelj, Maček i ja pomoću kuvanog jajeta prenosili štambilj sa legalnih legitimacija i propusnica na naše lažne. Izgleda da smo to dobro obavili, jer su Kardelj i Maček poslije tri dana boravka u Sarajevu, presvučeni civilna odijela i sa lažnim dokumentima sretno stigli u Zagreb”.⁸⁹

Sredinom januara 1942. Kardelj je stigao u Zagreb, odakle je u martu otišao u Ljubljano, gdje je ostao do kraja juna mjeseca. Nakon teških iskušenja u surovoj zimi 1941-1942. NOP u Sloveniji zadobio je novi polet u proljeće i ljeto 1942. godine. Odredi na jugoistoku Slovenije uspostavili su vezu s hrvatskim partizanima, pružajući novi dokaz da NOP ne priznaje komadanje Jugoslavije.⁹⁰

Prvih dana jula Kardelj je prešao na slobodnu teritoriju i bio u Glavnom štabu partizanskih odreda Slovenije na Rogu. Krajem 1942. on je ponovo došao u Ljubljano, da bi se u decembru 1942. vratio na partizansku teritoriju u Dolomitima, zapadno od Ljubljane. Tu je ostao do marta 1943. godine. Problem slovenačke samobitnosti nerijetko je, unutar vodstva NOP-a, bio na dnevnom redu. U trenutku kada se moglo očekivati iskrcavanje saveznika na istočnom Jadranu, Kardelj je, kao i Tito, bio zabrinut zbog mogućeg dejstva na partizanske jedinice, u prvom redu na one liberalnog i hrišćansko-socijalnog usmjerenja. Kako bi spriječio mogući raspad OF-a, partnerima je nametnuo tzv. Dolomitsku deklaraciju, potpisanu 1. marta 1943., kojom su potonji priznali nadmoć komunističkog pokreta u narodnooslobodilačkoj borbi i odrekli se osnivanja vlastitih političkih stranaka. Deklaracija je trebalo da umiri Tita i njegove saradnike, koji su suzdržano gledali na pluralizam slovenačkog oslobodilačkog pokreta.⁹¹ U toku italijansko-njemačke ofanzive Kardelj se povukao s Glavnim štabom za Sloveniju i Izvršnim odborom Osvobodilne fronte prema jugu, zadržavši se na Kočevskom Rogu. U ljeto 1943. Kardelj je, po nalogu VŠ, otišao

⁸⁸ K. Nađ, *Ratne uspomene*, 26.

⁸⁹ R. Čolaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, I, 597; A. Humo, *Godine iskušenja i podviga*, Beograd 1977, 108-109.

⁹⁰ V. Velebit, *Jugoslavija u Drugom svetskom ratu*, 79.

⁹¹ Ako je, ukazuje Jože Pirjevec, tačna teza Jože Javoršeka, “Dolomitska deklaracija je nastala pod pritiskom juga. Deklaraciju su zakovali Arso Jovanović, Rato Dugonjić, a prvenstveno Ivo Lola Ribar (posredstvom Mačeka – Ivan Maček Matija, prim. S. B). OF kao savez demokratskih snaga bio im je mrzak i bojali su ga se jer je bio u svojoj najdubljoj srži antiboljševistički, a boljševizam se može razvijati samo unutar jednopartijskog sistema” – prema: J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 389. Ivo Lola Ribar (1916-1943) je, ustvrđuje Sergej Flere, optuživao u aprilu 1943. “Slovence za separatizam. U čemu se sastojao taj separatizam? Ilegalne slovenačke partizanske radio stanice nisu pominjale borbe u drugim delovima Jugoslavije. On je to saznao i poslao Titu izveštaj. Ne jedan put. Onda su se, zbilja, programi promenili” – prema: D. Štavljani, *Flere: Jugoslavija se raspala i pre uspona Miloševića*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/specijal-100-godina-jugoslavije-sergej-flere/29561483.html>.

na rad u Hrvatsku, odakle je u oktobru iz Like prešao u Bosnu, u Jajce gdje se nalazilo vojno-političko rukovodstvo NOP-a.⁹²

Osvobodilna fronta je “končno postavila idejni koncept bodočega državnopravnega položaja Slovenije v Jugoslaviji v temeljnih točkah OF”.⁹³ Za Slovence NOB je označila po prvi put nakon Karantanije, stvaranje slovenačke države i postizanje maksimalne, za tadašnje uvjete, nacionalne integracije.⁹⁴ Slovenački predstavnici nisu učestvovali na Prvom zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću u novembru 1942., zbog velike ofanzive snaga “bijeje garde” i Italijana: “narodnooslobodilni boj... v Sloveniji je u tom času preživljavao eno od najtežih svojih razdobjih”.⁹⁵ Bez obzira na odsustvo slovenačkih predstavnika Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenačkog naroda se u cjelosti saglasio s općim smjernicama ove skupštine: “U Bihaću su stvoreni prvi obrisi nove demokratske Jugoslavije, domovine slobodnih i ravnopravnih naroda. U tu novu Jugoslaviju slovenački narod neće stupiti kao 1918. godine, kao narod bez zasluga i prava, kao narod kome su drugi kovali njegovu sudbinu i ustave” - bilo je istaknuto 1. decembra 1942. u Kominikeu IO OF, koji je napisao Kardelj, u vezi s

⁹² E. Kardelj, *Put nove Jugoslavije : članci i govori iz Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945*, Beograd 1949, 544. Strategiju mobilnosti, koju je Tito provodio između Srbije i BiH, Slovenci nisu htjeli prihvatiti. Ustrajavali su na zahtjevu da njihove jedinice moraju ostati na vlastitoj teritoriji, koliko god ih to stajalo. Vodstvo OF-a je prihvatilo odluku o novoj Jugoslaviji, no naglašavajući, kao što je zabilježio Kardelj, da će slobodna i ujedinjena Slovenija “od Trsta do Špilja, od Kupe do Klagenfurta (Celovca) ući u nju sa svim onim pravima koja joj budu omogućila da će na njezinu tlu gospodariti jedino sam slovenski narod” – vidi: J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 388-389.

⁹³ “Osvobodilna fronta je imela politične ciljeve, pa ni bila politična stranka; upravljala je oblastvene funkcije, pa ni bila državni organ. Bila je organizirano množično gibanje, ki je obsegalo vse sloje in razrede naroda in vse oblike za reševanje vseh vprašanj, ki jih je postavil takratni usodni čas pred slovenski narod” – prema: M. Šnuderl, *Osvobodilna fronta slovenskega naroda - država v državi, Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 1-2, Ljubljana 1966, 372-373.

⁹⁴ B. Petranović, *Jugoslovenska iskustva srpske nacionalne integracije*, Beograd 1993, 90. Branko Petranović iznosi da su Slovenci bili jedini narod koji se nije borio na područjima drugih južnoslavenskih naroda, kao i da je Moša Pijade kritizirao Slovence u jesen 1944. da u svojoj propagandi veličaju svaki svoj ispaljeni metak u Beloj krajini, ne posvećujući pritom pažnju borbama u Srbiji, tražeći zato od Tita da ih prekori zbog egocentrizma.

⁹⁵ M. Mikuž, *Delež slovenske delegacije na Drugem zasjedanju AVNOJ, Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 4, Beograd 1963, 36. “Ustanovnega zasjedanja Avnoja 26. in 27. novembra 1942 v Bihaću se predstavniki slovenske Osvobodilne fronte niso mogli udeležiti. Izvršilni odbor OF je nato decembra sporočil, da šteje ustanovitev tega jugoslovanskega organa za ustavotvorno dejanje, da v celoti podpira njegove sklepe in da se namerava s svojimi predstavniki vključiti v njegovo delo. S tem je IOOF prehitel dejanje suverene narodne samoodločbe o (ponovnem) vstopu v Jugoslavijo. Izrazil je vendarle pričakovanja, ki bi se dala razumeti kot pogoj, namreč, da gre za novo Jugoslavijo enakopravnih narodov. “V to novo Jugoslavijo slovenski narod ne bo vstopil kakor l. 1918 kot narod brez zasluga in brez pravic, ko so mu drugi kovali usodo in ustave. Slovenski narod je s svojo borbo in s svojimi žrtvami doprinesel k skupni osvobodilni stvari toliko, kakor le redko kateri narod v Evropi. [Slovenci so evropski narod!] V novo Jugoslavijo bo zato svobodna in združena Slovenija od Trsta do Špilja, od Kolpe do Celovca vstopila z vsemi tistimi pravicami, ki ji bodo omogočile, da bo na njenih tleh gospodaril edino slovenski narod sam” – prema: J. Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo*, 388.

održavanjem Prvog zasjedanja AVNOJ-a.⁹⁶ Na jednoj od sjednica Izvršnog odbora AVNOJ-a u Bihaću u decembru 1942. i početkom januara 1943., kada je stigao prvi prijedlog Izvršnog odbora OF od 14. decembra 1942., profesor Edvard Kocbek je kooptiran za potpredsjednika. Izvršni odbor je verificirao izbor delegiranih vijećnika iz Slovenije i to: Kocbeka, Josipa Rusa, Kardelja, Borisa Kidriča, France Leskoška, Josipa Vidmara, Franca Lubeja i Toneta Fajfara. Prijedlog IO OF da se Josip Rus i Kardelj kooptiraju u IO AVNOJ-a nije uopće razmatran, vjerovatno i zbog toga što on nije bio politički realan, jer bi njegovim usvajanjem bila narušena proporcionalnost izbora u prvu vladu po zemljama i pokrajinama. Nijedna zemlja nije imala tri člana u IO AVNOJ, pa je zato Josip Rus bio samo pozvan “da odmah dođe u Bihać”.⁹⁷

Termin federacija nije se prije jeseni 1943. pojavljivao u izjavama CK KPJ i centralnih organa NOP-a. Takav postupak je značio odbijanje želja i prijedloga da se već unaprijed progovori o uređenju Jugoslavije, odnosno o federaciji. Jedan od razloga za odgađanje izjava o federaciji svakako su bili obziri prema međunarodnim prilikama, zbog odnosa savezničkih država prema izbjegličkoj vladi. Pošto su u proljeće zapadne sile i same sugerirale izbjegličkoj vladi da objavi nova demokratska, politička i nacionalna načela, te kad je ova vlada u junu 1943. izjavila da će Jugoslavija biti preuređena u federaciju Srba, Hrvata i Slovenaca, takvi su obziri mogli otpasti.⁹⁸ Izbjeglička vlada je, naime, u junu 1943, predviđajući da je “doba unitarizma prošlo i da budućnost pripada jednom više ili manje federalističkom uređenju”, donijela *Deklaraciju Srba, Hrvata i Slovenaca*, u kojoj se ističe da u Jugoslaviji postoje tri etničke grupe: Srbi, Hrvati i Slovenci, kao odvojene narodnosne zajednice, te da svaki od ovih naroda priznaje jedan drugima puno pravo na samoopredjeljenje. Jedinstvena narodna zajednica Srbija, prema toj deklaraciji, obuhvatila bi Srbiju, Crnu Goru, Vojvodinu, Bosnu i Hercegovinu sa izlazom na Jadransko more i južnu Dalmaciju. Shodno ovoj Deklaraciji vlada Kraljevine Jugoslavije je trebala biti predstavnik srpskog, hrvatskog i slovenačkog naroda. Namjere kralja i vlade su bile da restauriraju Jugoslaviju na osnovama velikosrpske politike.⁹⁹ Odluka o sazivanju AVNOJ-a bila je, pak, utvrđena u oktobru 1943. godine.¹⁰⁰ Tito je tada, na vijest da će se u Moskvi sastati britanski ministar vanjskih poslova Eden,

⁹⁶ *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1941-1945*, I, Beograd 1988, 246-247.

⁹⁷ S. Nešović, *Temelji nove Jugoslavije*, Beograd 1973, 91, nap. 39.

⁹⁸ J. Pleterski, Perspektiva federativnog ujedinjenja u novoj Jugoslaviji kao faktor narodnooslobodilačke borbe, u: *AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942-1943)*, Beograd 1974, 380-381.

⁹⁹ Upor. D. Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svetskog rata*, Beograd 1962, 195-196; D. Borovčanin, *Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, Sarajevo 1979, 182; M. Stefanovski, *Srpska politička emigracija o preuređenju Jugoslavije 1941-1943*, Beograd 1988, 292-295.

¹⁰⁰ V. Vinterhalter, *Životnom stazom Josipa Broza*, Beograd 1968, 341.

američki ministar vanjskih poslova Cordell Hull i komesar za vanjske poslove SSSR-a Molotov, uputio depešu, u ime Antifašističkog vijeća Jugoslavije, Hrvatske i Slovenije i Vrhovnog štaba NOV i POJ, u Moskvu. U njoj je bilo naglašeno da se ne priznaje ni jugoslavenska vlada ni kralj u inostranstvu, da im se neće dozvoliti povratak “jer bi to značilo građanski rat”, te da ogromna većina naroda želi “demokratsku republiku koja se oslanja na narodnooslobodilačke odbore”. Vodstvo NOP-a je u Jajcu s nestrpljenjem očekivalo rezultate Moskovske konferencije (13-30. oktobar 1943). Sovjetska vlada nije Titovu izjavu stavila na dnevni red konferencije. Jugoslavija je bila pomenuta samo kad se govorilo o opskrblljivanju “patriotskih armija”.¹⁰¹ To je još više ubrzalo sazivanje AVNOJ-a. Ono bi bilo održano i prije kraja novembra 1943. da su delegati iz Crne Gore i Slovenije mogli stići ranije.¹⁰² Na sastancima članova CK KPJ i Politbira u oktobru 1943. usvojeni su zaključci o federativnom uređenju države, stvaranju privremene vlade, zabrani povratka u zemlju kralju i kraljevskoj vladi. Zauzet je stav da se Moskva o tome ne obavještava sve dok bude gotovo - “iz dotadašnjeg iskustva s Moskvom i iz linije njene propagande znali smo da ona to neće biti kadra da shvati”.¹⁰³

Na Zboru predstavnika slovenačkog naroda, koji je 1. oktobra 1943. održan u Kočevju, postavljene su osnove nove slovenačke državnosti u budućoj jugoslavenskoj državnoj zajednici.¹⁰⁴ Slovenački narod je “končno veljavno

¹⁰¹ V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, knj. 1, Rijeka 1980, 352.

¹⁰² M. Đilas, *Pad nove klase: povest o samorazaranju komunizma*, Beograd 1994, 43; M. Šlander-Marinko, Svi smo znali da je vodstvo naše revolucije u dobrim rukama, u: *Kako je rođena nova Jugoslavija*, Zbornik sjećanja učesnika Drugog zasjedanja AVNOJ-a, knj. II, Beograd 1963, 228.

¹⁰³ M. Đilas, *Pad nove klase: povest o samorazaranju komunizma*, 42. Sjednicama CK KPJ u Jajcu od 16. do 18. oktobra 1943. su, pored Tita, prisustvovali Kardelj, Sreten Žujović, Aleksandar Ranković, Đilas, Pijade, Ivo Lola Ribar, Đuro Pucar, i kao gost Šterju Atanasov Viktor, član CK Bugarske radničke partije (komunista) i delegat Georgi Dimitrova, vođe bugarskih komunista. Atanasov je, prema nekim navodima, donio poruku Dimitrova da “budući AVNOJ” proglasi južnoslavensku federaciju Bugarskom. Tito je smatrao da je “trenutak nezreo za programsko formulisanje tako krupne odluke, prvenstveno zbog međunarodnih okolnosti”; opšir. M. Dželebdžić, Konstituisanje Antifašističke skupštine narodnog oslobođenja i Jedinštenog narodnooslobodilačkog fronta u Srbiji, u: *Rukovođenje Narodnooslobodilačkom borbom i revolucijom u Srbiji 1941-1945*, Beograd 1988, 546; M. Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranja: istorija Srba u novom veku 1492-1992*, Beograd 2008, 492; B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, II, 280-281.

¹⁰⁴ V. Dedijer, *Dnevnik*, II, Beograd 1946, 500-501. Zbor delegata slovenačkog naroda (Kočevski zbor) se od 1. do 3. oktobra 1943. izjasnio za preuzimanje zakonodavne i izvršne vlasti u Sloveniji, postavio osnove nove slovenačke državnosti i odlučio za život u jedinstvenoj i ravnopravnoj Jugoslaviji. Kočevski zbor je priznao AVNOJ kao jedino predstavništvo nove države. Rezolucija Kočevskog zbora je oduzela izbegličkoj vladi pravo da govori u ime slovenačkog naroda, jer se ona izrodila “U petokolonašku garnituru okupatora”. Zbor je potvrdio dotadašnji atipični karakter Oslobodilne fronte kao političke organizacije koja je ostvarivala organizaciono jedinstvo vršenjem političkih funkcija i funkcija vlasti. Kočevski zbor je izabrao Izvršni odbor Oslobodilne fronte, kao izvršni organ Plenuma – vidi: B. Petranović, *AVNOJ-revolucionarna smena vlasti 1942-1945*, Beograd 1976, 198-199; Isti, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, II, 282.

stopil v krog suverenih narodov”.¹⁰⁵ Bilo je jasno naglašeno da slovenački narod neće dopustiti nikakvo obnavljanje starog državnog sistema i aparata.¹⁰⁶ Na ovom zboru izabrana je slovenačka delegacija od 42 predstavnika za AVNOJ. Poziv za odlazak na Drugo zasjedanje AVNOJ-a došao je brzo, pomalo neočekivano. U Vrhovnom štabu NOV i POJ mislilo se da je rat već ušao u završnu fazu, pa su zaključili da se treba pripremiti za njegov kraj.¹⁰⁷ Tito je u septembru 1943., nakon kapitulacije Italije i savezničkog osvajanja južne Italije, donio odluku o novom sazivanju AVNOJ-a. Kardelj i Moša Pijade su mu tada sugerirali da AVNOJ mora biti pojačan uglednim ljudima iz Hrvatske, Srbije i Slovenije. Zasjedanje je sazvano nešto kasnije nego što je to Tito planirao, pošto zemaljska antifašistička vijeća još nisu bila konstituirana u svim predviđenim federalnim jedinicama.¹⁰⁸

U Jajcu je bilo 17 slovenačkih predstavnika: Josip Vidmar-Saša, Kardelj (on je zbog priprema zasjedanja došao prvi), Boris Kidrič Peter, Jože Rus Andrej, Edvard Kocbek Pavle, Franc Lubej Drejče, Tone Fajfar Gašpar, Zoran Polič Marko, dr. Vlado Vavpetič, Jože Jeras, dr. Pavle Lunaček Igor, Božidar Jakac, Mica Šlander, Ivan Novak Očka, dr. Metod Mikuz, Jaka Avšič i Marijan Breclj Miha.¹⁰⁹ Ova delegacija je imala dosta problema na putu od Slovenije, preko Hrvatske, do Bosne, na 11-dnevnom, iscrpljujućem maršu po studeni, kiši, mračnim noćima. Mica Šlander-Marinko je pisala kako su slovenačku delegaciju na tom putu zaustavljali seljaci i pitali ko su, odakle idu: “Neki priprosti ljudi iz Bosne i Like nisu znali za Sloveniju... Odgovarali smo da je dalje od Zagreba. Neki su Sloveniju dovodili u vezu sa Austrijom”.¹¹⁰ Blizu Bihaca delegacija je umalo pala u ruke Nijemaca. Na putu za Jajce slovenačka delegacija stigla je u Livno, zajedno s hrvatskom delegacijom. Kocbek je 20. novembra 1943. zapisao u svoj dnevnik: “Počinje slavna zemlja bogumila, Turaka i partizana, Bosna. Činilo nam se da se već izvana primećuje granica dva sveta, istočnjačkog i

¹⁰⁵ Kardelj tada govori: “Slovenski narod stopa y bodočo Jugoslavijo po lastni volji, oprt na svojo pravico do samoodločbe. O federativni ureditvi bodoče Jugoslavije ne more biti nobenega dvoma več in da bo ves slovenski narod v bodoči Jugoslaviji predstavljal posebno federalno enoto, kjer bo sam svoj gospodar, o tem tudi ni nobenega dvoma več” - prema: T. Ferenc, *Vprašanje samoodločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasjedanju AVNOJ*, 94-95.

¹⁰⁶ T. Ferenc, *Vprašanje samoodločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasjedanju AVNOJ*, 94-95; E. Kardelj, *Deset godina narodne revolucije 1941-1951*, Beograd 1951, 43. U svom referatu Kardelj je istakao: “Slovenski narod stopa v bodočo Jugoslavijo po lastni volji, oprt na svojo pravico do samoodločbe”.

¹⁰⁷ F. Skerl, *Jugoslovenska ideja kod Slovenaca i Drugo zasjedanje AVNOJ-a 1941-1943*, u: *AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini*, Beograd 1974, 581.

¹⁰⁸ V. Velebit, *Jugoslavija u Drugom svetskom ratu*, 94.

¹⁰⁹ J. Avšič-Jaka, Nailazili smo na starce, žene i decu koji su izbegli ispred Nemaca, u: *Kako je rođena nova Jugoslavija*, knj. I, Beograd 1963, 30.

¹¹⁰ M. Šlander-Marinko, Svi smo znali da je vođstvo naše revolucije u dobrim rukama, u: *Kako je rođena nova Jugoslavija*, knj. II, Beograd 1963, 228.

zapadnjačkog”.¹¹¹ Božidar Jakac u ovom gradiću nije znao šta da slika “bilo je na pretek divnih prizora”.¹¹² U Livnu su Slovenci išli na partizanske mitinge “koji su bili mnogo življi nego u našim krajevima... Ova omladina bila je najživahnija od sve koju sam igde video” (T. Fajfar). Iz Livna je u Jajce prvo otišao B. Kidrič, zatim J. Vidmar, pa B. Jakac. Preostali članovi delegacije su u Jajce stigli 28. novembra.

O dolasku slovenačke delegacije u Jajce i susretu s Titom Dušan Karić je zapisao: “Bio sam dole prisutan kad je stigla slovenačka delegacija kod Starog. Bevc, koji je nešto ranije došao iz Slovenije, predstavljao ih je Titu. Prvo Vidmara, njihovog predsednika, pa ostale. Kidrič im je, izgleda, bio putovođa. Stari se sa svakim rukovao izmenjujući po koju reč, poklanjajući najveću pažnju Vidmaru i onda naredi drugovima iz Pratećeg da ih povedu u kuće pripremljene za njih. Zadržao je samo Kidriča, koji je ostao, verovatno, da detaljnije referiše o situaciji u Sloveniji”.¹¹³ Kardelj, ponešen općom atmosferom, u jednom trenutku došapnuo je Titu: “proklamovanje revolucije”.¹¹⁴ Sazivanje AVNOJ-a i donošenje ustavnih odluka Kardelj će nazvati politikom “svršenog čina”.¹¹⁵ Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, koje je počelo u noći 29/30. novembra, u raspravi o izvještaju Tita, vrhovnog komandanta NOV i POJ, učestvovali su iz Slovenije Boris Kidrič, Jaka Avšič, Franjo Lubej, dr Metod Mikuž, Josip Jeras, Edvard Kocbek i Josip Vidmar.¹¹⁶ U razgovorima unutar slovenačke delegacije Franc

¹¹¹ E. Kocbek, *Svedočanstva*, Beograd 1988, 348.

¹¹² T. Fajfar, Kroz delegate je govorila cela Jugoslavija, u: *Kako je rođena nova Jugoslavija*, knj. I, 168.

¹¹³ D. Karić, *Od Rudog do Jajca*, Beograd 1984, 417-418.

¹¹⁴ M. Đilas, *Revolucionarni rat*, Beograd 1990, 358.

¹¹⁵ B. Petranović, Drugo zasjedanje AVNOJ-a i konstituisanje nove Jugoslavije, u: *Tito-partija-revolucija*, Beograd 1979, 323; Isti, Državnopravno institucionalizovanje revolucije u Jugoslaviji, u: *60 godina revolucionarne borbe SKJ*, Beograd 1979, 139-140.

¹¹⁶ Očitali su značaj narodnooslobodilačke borbe i Osvobodilne fronte i u ime slovenačkog naroda izjavili da „sav slovenački narod traži svoju slobodnu domovinu, život u zajednici sa Srbima, Hrvatima, Bosancima, Makedoncima i Crnogorcima, novu i bolju federativnu Jugoslaviju, u kojoj će svim narodima biti zagarantovana ravnopravnost i narodna samostalnost, sva demokratska prava i slobode za nesmetan razvitak i svestrani napredak- prema: Z. Klanjšček, *Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941-1945*, 220-221. Slovenački delegati su se, navodi Branko Petranović, interesovali za centralizam, koji je Tito objašnjavao spoljnopolitičkim razlozima, te za slovenački jezik u vojsci. Edvard Kocbek je u razgovoru naglasio „Titovo lično prijateljstvo prema Slovencima”. Tito je prihvatao da slovenačka vojska mora imati slovenački jezik od vrhovnih komandi do najnižih jedinica. „Za oslobođenje Slovenačkog primorja i Koruške ne stoji samo vaša, slovenačka vojska, nego sva naša armija”. Pitanje centralizma, slovenačkog jezika u vojsci i granica, odnosno nacionalne integracije Slovenaca bila su pitanja od vitalnog značaja za slovenački narod, koja su raspravljena i potvrđena u razgovoru sa prvim čovekom KPJ. Koliko je pitanje nacionalne integracije Slovenaca bilo od primarnog značaja za slovenački narod svjedoči istovetan stav koji su o njemu zauzimali i slovenačka emigracija i predstavnici Narodnooslobodilačkog pokreta – prema: B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu: 1939-1945*, 528; opšir. M. Mikuž,

Lubej je dao ideju da ova delegacija predloži imenovanje Tita za maršala Jugoslavije. O tome su naprije obaviješteni Kardelj i Kidrič, koji su potom izdejstvovali saglasnost najviših vojno-političkih organa. Na prijedlog Josipa Vidmara na zasjedanju AVNOJ-a, ispred slovenačke delegacije, u NOVJ je uveden čin maršala. AVNOJ je taj čin dao Titu.¹¹⁷ Kocbek navodi kako je u Jajcu sreo pukovnika avijacije Franju Pirca iz Sodražice koji je avionom pobjegao iz Zagreba i pridružio se partizanima, kao i Milana Laha iz Ljubljane, predavača u oficirskoj školi.¹¹⁸ Bez pretjerivanja, konstatira Jože Pirjevec, “možemo reći da je federativna Jugoslavija kakvu je zacrtao parlament u Jajcu djelo Kardelja i Pijade”.¹¹⁹ Neki autori ističu da je Kardelj zaslužan što je u odluke AVNOJ-a ušlo

---

Drugo zasjedanje AVNOJ i rešenje slovenačkog nacionalnog pitanja, *Vojnoistoriski glasnik*, br. 6, Beograd 1963, 75-88.

¹¹⁷ J. Vidmar, Kako je Tito proglašen za maršala, u: *Tako je stvorena nova Jugoslavija*, IV, Jajce 1971, 33; M. Mikuž, Dogovorili smo se ko će predložiti druga Tita za maršala, u: *Tako je stvorena nova Jugoslavija*, knj. II, 37. Kada je još izišao prvi ukaz Vrhovnog štaba NOV i POJ o postavljanju generala, Kardelj je predložio da se uvede čin maršala, ali se tada Tito nije složio. Pošto je slovenačka delegacija u Jajcu iznijela isti prijedlog on je jednoglasno prihvaćen – vidi: V. Dediđer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, knj. 1, 356.

¹¹⁸ E. Kocbek, *Svedočanstva*, 370.

¹¹⁹ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 389. “Ne kaže pozabiti, da so v BiH potekale najpomembnejše bitke na tleh Jugoslavije in da je bila v Jajcu utemeljena bodoča jugoslovanska federacija. Pri njenem nastajanju so imeli ključno vlogo prav nekateri Slovenci” – prema: V. Kržišnik-Bukić, *Slovinci v Hrvatski, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni Gori ter Makedoniji med preteklostjo in sedanjostjo*, 121. “V času med obema zasjedanjema Avnoja (od novembra 1942 do novembra 1943) se je v jugoslovanskem vodstvu oslobodilnega gibanja pogled na oblikovanje nove jugoslovanske države namreč v marsičem spremenil. Drugo zasjedanje Avnoja v Jajcu je utemeljil Kardelj in s svojimi odluki je predstavljalo vrh prizadevanj za rešitev nacionalnega vprašanja. Po prvem zasjedanju Avnoja v Bihaću je bil eden glavnih očitkov osrednjega jugoslovanskega vodstva slovenskemu, da je izvršni odbor OF sam imenoval zastopnike v Avnoj, kar je Ivo Lola Ribar v pismu centralnemu komiteju KPS 20. aprila 1943 posebej poudaril, “da u slučaju osnivanja AVNOJ-a vi ste za razliku od Hrvata i drugih naroda Jugoslavije, istupali kao posebna celina koja delegira u AVNOJ svoje pretstavnike – dok su pretstavnici svih ostalih naroda bili izabrani i pozvani od vrhovnog štaba”. Na drugem zasjedanju Avnoja v Jajcu je bilo ravno obratno, saj je kritizirani način postal pravilo. Tako so na podlagi Kardeljeve pobude na jugoslovanski ravni za posamezne pokrajine (Hrvaška, Črna gora in Boka, Sandžak ter Bosna in Hercegovina) najprej ustanovili najviše politične organe, ki so se imenovali pokrajinski protifašistični sveti ljudske osloboditve (ZAVNO – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja), torej drugače kot v Sloveniji, kjer je enako telo, SNOO, obstajalo že od septembra 1941. Tudi ti so se izrekli za jugoslovansko državu kot skupnost enakopravnih narodov, ki naj bi bila federativno urejena. Na podlagi takšnega zaporedja je bila odlučitev sprejeta na drugem zasjedanju Avnoja in zapisana v posebni deklaraciji, tj. odlučitev o federativnem načelu zgraditve Jugoslavije, utemeljena na formalno že izrečeni samoodločbi posameznih jugoslovanskih narodov. Avnojski odluki so ostajali na načelni ravni, dokončno ni bilo določeno niti število federalnih enot, zato je po zasjedanju v Jajcu tudi Kardelj poudarjal, da se odluki še ne spuščaju v detaljnosti federativnega odnosa ter da bo njegove oblike pokazala prihodnost, bodo pa “v vseh primerih plod svobodnoga sporazuma med našimi narodi”. Najveće zasluge za ta “preobrat” imaju slovenski komunisti, pri čemer velja posebej izvzeti Edvarda Kardelja, ki je bil s svojim položajem v partijski hierarhiji najvplivnejši. Očitno je Kardelju s svojimi pogledi uspelo prepričati ostale vodilne jugoslovanske komuniste, zlasti seveda J. B. Tita,

i pravo naroda na samoopredjeljenje s otejepljenjem.¹²⁰ Slovenci su možda bili, konstatira Sergej Flere, „najsrećniji na Drugom zasjedanju pošto su postali „istorijski narod” i „uzeli svoju istoriju u vlastite ruke”, kao što je Josip Vidmar saopštio na Zasedanju”.¹²¹

Specifičnost “avnojevske federativne formule”, nastanka jugoslavenske federacije iskazana je i u činjenici da je prethodno stvorena savezna država, a tek onda u toku 1944. članice federacije, kada su zemaljska antifašistička vijeća na svojim drugim zasjedanjima konstituirana u najviša zakonodavna i izvršna predstavnička tijela svojih federalnih jedinica.¹²² Bio je to, prema britanskim promatračima, jednostran revolucionarni akt koji je označio vrhunac partizanske borbe.¹²³ O potrebi da se obrazuje “AVNO BiH kao politički forum” Pokrajinski komitet KP za BiH je još 18. aprila 1943. obavijestio CK KPJ. Tim pripremama je prethodio razgovor Tita s predstavnicima PK KP za BiH u junu 1943. kod Kladnja.¹²⁴ Ova je inicijativa potpunije obrazložena u pismu oblasnim komitetima sredinom septembra 1943. godine.¹²⁵ U pismu koje je PK KP za Bosnu i Hercegovinu 14. septembra uputio Uglješi Daniloviću u Hercegovinu se, između ostalog, navodi: “Mi mislimo da je situacija sazrela da se formira zemaljski AVNO za Bosnu i Hercegovinu, o čemu smo već ranije obavijestili CK. Smatramo da je potrebno izaći pred najšire mase sa našim stavom po pitanju Bosne i Hercegovine u budućoj ravnopravnoj zajednici naroda slobodnog juga.

---

o neustreznosti prvoga zasedanja Avnoja v Bihacu, kar je razvidno tudi iz Djilasovega zapisa o pogovoru s Kardeljem: “Odali’ smo jedan drugom i kritičko gledanje na prvo zasedanje Avnoja u Bihacu 1942. god.: nije temeljito pripremljeno, a niti rešilo osnovna pitanja – buduću formu države, buduću vlast, osnove društvenog poretka”. Tako lahko imamo Kardelja za arhitekta in za idejnega tvorca odlokov v Jajcu, na katerih je temeljila druga avnojska Jugoslavija” – prema: B. Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*, Ljubljana 2006, 133-134.

¹²⁰ M. Koprivc, *Edvard Kardelj i nacionalno vprašanje*, diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2005, 32.

¹²¹ S. Flere, Autentičnost osnivanja Titove Jugoslavije kao federacije, *Sociološki pregled*, br. 4, Beograd 2018, 1130.

¹²² J. Pleterski, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, 412-414. NOB u jednom svom aspektu, osim klasne, ima, prema Dušanu Bilandžiću, još jednu komponentu, koja govori “da se čitava NOB-a može tretirati kao jedan momenat, jedna faza u jednoj vertikali kontinuiteta formiranja država” na južnoslavenskom prostoru.

¹²³ F. V. Dikin, *Bojovna planina*, Beograd 1973, 293. U isto vrijeme kada i zasjedanje AVNOJ-a, u Teheranu je održana konferencija savezničkih vođa Churchilla, Roosewelta i Staljina. Priznata je Narodno-oslobodilačka vojska Jugoslavije kao saveznik, ali nije priznata i nova državna vlast. Velika Britanija je još uvijek podržavala izbjegličku vladu u Londonu, i nastojala da antifašistički pokret prihvati kralja Petra II Karađorđevića. Avnojskim odlukama je uspostavljena od saveznika nepriznata vlada, a postojala je i vlada Kraljevine Jugoslavije u emigraciji – vidi: D. Rudolf-S. Čobanov, *Jugoslavija: Unitarna država ili federacija: povijesne težnje srpskoga i hrvatskog naroda* – jedan od uzroka raspada Jugoslavije, *Zbornik radova Pravnog fakulteta*, br. 2, Split 2009, 302.

¹²⁴ E. Redžić, *Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini 1941-1945. u analizama jugoslavenske istoriografije*, Sarajevo 1989, 102.

¹²⁵ *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, knj. 1, Sarajevo 1990, 327.

U okviru demokratskih zahtjeva dolazi zahtjev autonomije Bosne i Hercegovine. Parolu slobodne i izmirene Bosne i Hercegovine treba odmah popularisati, naročito među srpskim masama. Ideja autonomije bliska je muslimanskim masama, iako naše shvatanje autonomije nema ničega zajedničkog s parolom bosanskog begovata”.¹²⁶ U Pokrajinskom komitetu KP za Bosnu i Hercegovinu vođene su u Ribniku i Jajcu žive diskusije oko budućeg položaja Bosne i Hercegovine. Rješavanje njenog statusa očito se sukobilo s načelom “koliko nacija toliko i federalnih jedinica”.¹²⁷ Alternativa priključivanja BiH federalnoj jedinici Srbiji ili Hrvatskoj, što bi izazvalo podozrenje hrvatskog, odnosno srpskog stanovništva i dalo snažnog povoda za nesigurnost, pa i otpor Bošnjaka, nije mogla doći u obzir kao konačno rješenje. Konceptija da Bosna i Hercegovina kao autonomna jedinica bude direktno povezana sa ustanovama jugoslavenske federacije, s nešto manjim pravima od federalnih jedinica, također nije bila prihvaćena, iako je to bio konstruktivni pomak u traženju definitivnog rješenja za Bosnu i Hercegovinu.¹²⁸ Argumenti PK KP za BiH da Bosna i Hercegovina bude konstituirana kao posebna jedinica ravnopravna sa ostalim federalnim jedinicama, nisu prihvaćeni od svih članova CK KPJ, koji su učestvovali u diskusiji, već je ostavljeno da se to pitanje riješi sa Titom.¹²⁹ O krupnom pitanju državnog položaja Bosne i Hercegovine odlučivalo se u uskom krugu, koji nije obuhvatao ni 10 ljudi. Dužnosti u vrhu pokreta su raspoređivane iz potreba, ali i prema ličnim afinitetima i dotadašnjem radu.¹³⁰

Vođenje odvojenih razgovora sa pojedinim ličnostima iz vrha NOP-a pokazuje da se do kompromisa i konačnog rješenja oko budućeg statusa Bosne i Hercegovine nije jednostavno došlo.¹³¹ Nije se vodilo računa samo o Bosni i

¹²⁶ D. Borovčanin, *KPJ i razvoj narodne vlasti u BiH (1941-1945)*, 296.

¹²⁷ I. Jelić, *Jugoslavenska socijalistička revolucija (1941-1945)*, Zagreb 1979, 139.

¹²⁸ N. Babić, Bosna i Hercegovina i AVNOJ, *Opredjeljenja*, br. 5-6, Sarajevo 1973, 82-93; D. Borovčanin, Uloga Josipa Broza Tita u izgradnji bosanskohercegovačke državnosti, *Prilozi*, br. 17, Sarajevo 1980, 23.

¹²⁹ Upor. N. Babić, Narodnooslobodilačka borba i rješenje položaja Bosne i Hercegovine u zajednici naroda Jugoslavije, *Pregled*, br. 11-12, Sarajevo 1966, 444-446; D. Borovčanin, *Izgradnja bosanskohercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, Sarajevo 1979, 172.

¹³⁰ Upor. N. Babić, Narodnooslobodilačka borba i rješenje položaja Bosne i Hercegovine u zajednici naroda Jugoslavije, *Pregled*, br. 11-12, Sarajevo 1966, 444-446; M. Đilas, *Revolucionarni rat*, 351; E. Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo 1998, 433; Isti, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, 433; Isti, Od ZAVNOBiH-a do i poslije Dejtona, u: *ZAVNOBiH - Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2000.

¹³¹ Andrija Hebrang, sekretar CK KP Hrvatske, osnivanjem ćelija KP Hrvatske u BiH tokom rata nagovještavao je “namjeru uspostavljanja velike Hrvatske”. S druge strane, Moša Pijade i Sreten Žujović, članovi Vrhovnog štaba, su tvrdili da je BiH srpska zemlja, proklamirajući da ukoliko bi BiH ili Vojvodina stekle federalni status „Srbija [Srbij] se ne bi borili” u predstojećoj kampanji izbacivanja nacističkih snaga iz Srbije, pretpostavljajući da će BiH biti dio Srbije – prema: S. Flere, *Autentičnost osnivanja Titove Jugoslavije kao federacije*, 1135.

Hercegovini i narodima koji u njoj žive, već i interesima njihovih susjednih, već određenih federalnih jedinica. Prelomne, dalekosežne odluke nisu donosili forumi već pojedinci. Rodoljub Čolaković iznosi da je uoči samog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu održan sastanak “viđenijih predstavnika svih delegacija” na kome su pretrešeni prijedlozi odluka koje su trebale biti podnijete na zasjedanju. Sastanku su, u prostorijama osnovne škole, ispred CK KPJ, prisustvovali Pijade, koji je bio izvjestilac, i Kardelj, “koji su te predloge uglavnom formulisali”.¹³² Na intervenciju Sulejmana Filipovića jedino je nadopunjen prijedlog odluke o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu u članu 2, prihvatanjem amandmana predsjedavajućeg Ivana Ribara, time da se na kraju ovog člana, gdje se govorilo o osiguravanju ravnopravnosti Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, dodalo: “odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine”.¹³³ Drago Borovčanin piše da je vođen poseban razgovor s Kardeljom koji je prihvatio argumente PK KPJ za BiH.¹³⁴ Janko Pleterski iznosi kako je stav Pokrajinskog komiteta “podržao Edvard Kardelj, koji je o tome obavestio Tita i dobio njegovu saglasnost, da Bosna i Hercegovina budu šesta federalna jedinica Jugoslavije”.¹³⁵ Enver Redžić navodi također da su Kardelj i Tito prihvatili argumentaciju Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH.¹³⁶

¹³² Upor. R. Čolaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, knj. V, Sarajevo 1985/6, 65; S. Filipović, *Drug Tito se oprostio od delegata pozdravom “Doviđenja u Beogradu”*, u: *Tako je rođena nova Jugoslavija*, I, Beograd 1963, 179; A. Preka, *Drug Tito se mnogo interesirao za prilike u Bosni*, u: *Tako je rođena nova Jugoslavija*, II, Beograd 1963, 87.

¹³³ I. Ribar, *Jedna od najznačajnijih pobjeda u revolucionarnoj borbi naših naroda*, u: *Tako je rođena nova Jugoslavija*, II, 131-132. I. Ribar je docnije (1962.) naveo da je na tom sastanku “Sulejman Filipović kao predstavnik Muslimana iz Bosne” zapitao ne bi li se pri redigiranju odluka koje će biti predložene na ovom zasjedanju mogli uvrstiti, pored ostalih naroda, i “Jugoslaveni-muslimani, naročito u BiH kao ravnopravni”. Na Ribarev prijedlog usvojen je navedeni dodatak o narodima Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine; opšir. *O “nacionaliziranju” Muslimana*, 283. Ribar je u jednom drugom tekstu naveo kako je S. Filipović tražio da bude spomenuta BiH kao ravnopravna jedinica: “Na to sam predložio da... pomenemo Bosnu i Hercegovinu i narode Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore, Srbije, Bosne i Hercegovine... razume se, teško nam je bilo, jer je trebalo istaknuti i muslimane, koji su Jugoslaveni, ali nisu nacionalno opredeljeni” - cit. prema: I. Ribar, *Poslednje viđenje s Lolom*, u: *Tako je rođena nova Jugoslavija*, IV, Jajce 1971, 18.

¹³⁴ D. Borovčanin, *Izgradnja bosanskohercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, 172.

¹³⁵ J. Pleterski, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, 459.

¹³⁶ E. Redžić, *Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini 1941-1945. u analizama jugoslavenske istoriografije*, 103. Rodoljub Čolaković piše da je stav Pokrajinskog komiteta KP za BiH bio da Bosna i Hercegovina treba biti jedna od federalnih jedinica: “Obaviješten o raspravi i o argumentima PK BiH, Edvard Kardelj se složio s njima, izvijestio Tita, i on se saglasio sa stavom PK BiH da Bosna i Hercegovina bude šesta federalna jedinica Demokratske Federativne Jugoslavije”. Slično je pisao i Avdo Humo: “Kad smo stigli u Jajce, dobili smo nacrt jedne odluke kojom je trebalo Bosnu i Hercegovinu konstituisati kao autonomnu pokrajinu neposredno vezanu za jugoslovensku federaciju. Taj nacrt odluke direktno se sudario sa našom novom koncepcijom i zbog toga je započela diskusija sa pojedinim članovima CK (M. Pijade, Žujovićem, Đilasom i E. Kardeljom)... Članovi CK KPJ, osim druga Kardelja, koji se s nama složio i predložio da

Titova uloga vrhovnog arbitra je bila odlučujuća u tim raspravama. On nije bio ideolog i teoretičar, nego praktičar i operativac.¹³⁷ Avdo Humo i Rodoljub Čolaković nakon razgovora u Jajcu, otišli su u selo Ribnik, kod Ključa, i informirali članove Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu o rezultatima tih razgovora. Potom je zaključeno da se skupština ZAVNOBiH-a održi 25. novembra u Mrkonjić-Gradu.

Josip Vidmar, predsjednik Izvršnog odbora Osvobodilne fronte, bio je izabran u počasnno predsjedništvo na konstituiranju Skupštine ZAVNOBiH-a u Mrkonjić-Gradu 25-26. novembra. Ovoj skupštini prisustvovalo je 247 delegata iz Vidmar je tada pozdravio delegate “u ime onog malog naroda koji živi na malom prostoru krajnjeg sjeverozapada naše domovine, narod koji je pretrpio dva zvjerska fašizma: italijanski i njemački”. U skupštini ZAVNOBiH-a on je vidio jedno novo jemstvo za bolji život naroda Jugoslavije koja će biti neovisna, demokratska federativna država: “Ako se u Bosni - koja je najkompliciranija zemlja u Evropi - ostvari potpuno bratstvo Srba, Hrvata i Muslimana, onda ga neće biti teško ostvariti ni između Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca, pa čak i Bugara”.¹³⁸ Na ovoj skupštini je izabrano 173 vijećnika ZAVNOBiH-a, 31 član Prezidijuma i 58 članova AVNOJ-a iz Bosne i Hercegovine.¹³⁹

---

razgovaramo još sa drugom Titom, zastupali su mišljenje da BiH ne mogu biti republika jer ne postoji bosansko-hercegovačka nacija, i da je republika nacionalna kategorija. Osim toga, oni su sumnjali u definiciji o Muslimanima kao naciji, ne vjerujući čak da bi se, u socijalizmu Muslimani mogli razviti kao nacija... Zbog toga što se nismo složili sa drugovima iz CK KPJ, otišli smo kod Tita i iznijeli mu argumente obadrije strane. On je zajedno sa Kardeljom prihvatio našu koncepciju, a mi smo se poslije toga bacili na posao. Ubrzo je sazvano Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a” – vidi: R. Čolaković, *Članci, govori, polemike*, Sarajevo 1978, 176-185; AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942-1943), 758-759; D. Bilandžić, *Historija SFRJ*, Zagreb 1978, 66-67; E. Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, 433, nap. 186. E. Redžić, navodeći stav Uglješe Danilovića, da se između bosanskohercegovačkog partijskog vodstva i komisije koja je pripremala odluke AVNOJ-a oko rješenja statusa BiH nisu vodile “borbe”, već da je to bio “dijalog”, iznosi kako je nužno da se u vezi s ovom tematikom nastave istraživanja.

¹³⁷ Upor. B. Gligorijević, *Kominternu. Jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, 330; S. Ćuruvija, *Ibeovac: ja, Vlado Dapčević*, Beograd 1990, 104-105; M. Šušar, *Vladimir Velebit, svjedok historije*, Zagreb 2001, 451. Čolaković je, pak, docnije, “naknadno” govorio o Titu: “Tito nikada nije bio demokrat, naprotiv, u njemu je bilo nešto autoritarno. Dok se s njim slažeš, dobro je, ali kada se ne slažeš, onda su čuvaj” – prema: Z. Antonić, *Rodoljub Čolaković u svjetlu svog dnevnika*, Beograd 1991, 476.

¹³⁸ ZAVNOBiH. *Dokumenti 1943-1944*, knj. 1, Sarajevo 1968, 31.

¹³⁹ Najviše političko predstavništvo bosanskohercegovačkih naroda izjasnilo se za federativno uređenje Jugoslavije u kojoj će Bosna i Hercegovina biti ravnopravna federalna jedinica, a unutar Bosne i Hercegovine biti ravnopravni Muslimani, Srbi i Hrvati. Tom prilikom je konstatirano da narodi Bosne i Hercegovine hoće da Bosna i Hercegovina bude slobodna i zbratimljena “u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost Srba, Muslimana i Hrvata”, te da će narodi Bosne i Hercegovine ravnopravno sa ostalim narodima učestvovati u izgradnji narodne demokratske federativne Jugoslavije - vidi: *Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a*, Sarajevo 1953, 62; F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb 1968, 534-536; A. Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo 1969, 61.

Hamdija Ćemerlić ustvrđuje kako pitanje položaja Bosne i Hercegovine u federativnoj Jugoslaviji nije bilo raščišćeno do uoči zasjedanja AVNOJ-a. Stav koji su zastupali Pijade, Milovan Đilas i Sreten Žujović, navodi on dalje, došao je do izražaja u tekstu Odluke o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu po tome što su uzeta dva kriterija na osnovu kojih su formirane federalne jedinice. Prvi je bio nacionalni kriterij: nabrojano je pet naroda, a zatim regionalni pa je nabrojano šest zemalja, među njima i Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina je u federaciju ušla na osnovu regionalnog karaktera.¹⁴⁰ Komunističke nakane nisu bile toliko sveobuhvatne koliko praktične prirode.¹⁴¹ Najveći dio posla u formuliranju zaključaka budućeg AVNOJ-a obavio je Kardelj.¹⁴² Kardelju je pomagao Pijade. Raspravljalo se o svakoj sitnici, o svakoj rečenici.¹⁴³ Vidmar na ovom zasjedanju ističe: “U bivšoj Jugoslaviji smo bili Slovenci više puta osuđivani kao separatisti. Ali jedinstvo i bratstvo jugoslavenskih naroda smo razumjeli samo kao jedinstvo i bratstvo suverenih jednakopravnih jugoslavenskih naroda”. Jakob Avšič govori da su Slovenci bili “istinski prvi” koji su shvatili da su “osuđeni na smrt”, da Slovenci jedino žele sebi slobodu, no ne samo nacionalnu, već “slobodu, socijalnu, moralnu i narodnu u Jugoslaviji, da u svojoj zemlji zarađuju svoj hleb - dobijaju onu zaradu i podstiču onu nadu kakvu će sami biti u stanju da stvore”. Metod Mikuž je rekao kako je cijeli slovenački narod za svoju slobodnu zemlju, “za život u zajednici sa Srbima, Bosancima, Makedoncima i Crnogorcima, za novu i bolju federativnu Jugoslaviju”.¹⁴⁴ Kada je Vidmar izjavio da je u Sloveniji brzo, po raspadu

¹⁴⁰ AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942-1943), 707-708; opšir. S. Bandžović, Bosna i Hercegovina u raspravama i odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, *Prilozi*, br. 31, Sarajevo 2002, 179-204; Isti, AVNOJ i utvrđivanje federalnog statusa Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj državnoj zajednici, u: *Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost*, Beograd 2004, 199-213; Isti, Titov odnos prema izgradnji bosanskohercegovačke državnosti (1943-1945), u: *Tito i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 2007, 99-128; Isti, Bosna i Hercegovina u koncepcijama Komunističke partije Jugoslavije (1941-1945), u: *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a*, izd. ANU BiH, Sarajevo 2007, 14-41.

¹⁴¹ I. Banac, *Cijena Bosne*, Sarajevo 1996, 140. Tito je, u razgovoru s vijećnicima iz Hrvatske isticao da je “sin zagorskog seljaka”, da Hrvatska ima “važnu ulogu jer su Hrvati i Hrvatska bili nosioci borbe protiv velikosrpske reakcije”, da je u sklopu zajedničke borbe Hrvatska jak stup, a ako se iznutra iscementira, tada će Hrvati i Hrvatska odigrati veliku ulogu – zadatak je likvidirati unutarnje neprijatelje jer su oni opasniji od okupatora” – prema: K. Nikolić, Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije: doktrina i praksa 1919-1945, *Istorija 20. veka*, br. 2, Beograd 1998, 84.

¹⁴² Josip Vidmar će docnije o tome reći: “A kad danas razmišljam o odlukama u Jajcu, uvjeren sam da je u njima sadržano mnogo trezvene mudrosti i mudre uzdržanosti, što je tako karakteristično za Kardelja, a što se razvilo pod uticajem njegove prodorne političke mudrosti” – prema: J. Vidmar, *Moji savremenici*, Sarajevo-Zagreb 1981, 548.

¹⁴³ Upor. J. Vipotnik - I. Matović, *Edvard Kardelj*, Gornji Milanovac 1981, 54; M. Đilas, *Pad nove klase: povest o samorazaranju komunizma*, 43; Đ. Pucar-Stari, *Sjećanja*, II, Sarajevo 1981, 139.

¹⁴⁴ *Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a*, Beograd 1983, 211-212, 252, 275. Trud slovenačkih predstavnika je urodio plodom, dobili su potvrdu o prihvaćanju slovenačke samostalnosti od Tita.

Jugoslavije u aprilu 1941, stvorena Osvobodilna fronta od predstavnika svih slojeva naroda, da su prvi krenuli u borbu protiv okupatora, predstavnik Crne Gore Marko Vujačić je ovo shvatio kao izazov, naglašavajući da je ustanak najprije izbio 13. jula u Crnoj Gori. Pošto je zaprijetila duga diskusija, intervenirao je Tito, ustvrđujući da je ustanak počeo pod vodstvom KPJ, nakon donošenja odluke o ustanku 4. jula 1941. u Beogradu.¹⁴⁵

Drugo zasjedanje AVNOJ-a potvrdilo je proces federalnog institucionaliziranja Jugoslavije.¹⁴⁶ Njegove odluke bili su u skladu sa željama slovenačkih predstavnika.¹⁴⁷ Odluka AVNOJ-a o priključenju Slovenačkog primorja, Beneške Slovenije, Istre i nekih jadranskih ostrva Jugoslaviji, mada nije naišla na negativnu reakciju, bila je u suprotnosti s Atlantskom poveljom i ciljevima glavnih članova savezničke antihitlerovske koalicije. Prema njihovim gledištima, pitanje promjene granica nije trebalo rješavati oružnom silom prije završetka rata, već je to trebalo ostaviti za mirovnu konferenciju. Stvarna vlast NOP-a protezala se tada u Jugoslaviji na manje od polovine teritorije, gdje je živjela tek trećina stanovništva.¹⁴⁸ Na sastanku sa slovenačkim predstavnicima 1. decembra Tito je rekao da su Slovenci dali odlučan udio jugoslavenskom jedinstvu, da oni ne smiju i ne mogu imati nikakve bojazni u pogledu svoje ravnopravnosti i samostalnosti: "Mjere, koje sada možda izgledaju centralističke, nužne su za uspješnu borbu i potrebne, da vanjskom svijetu, posebno saveznicima, dokažemo zajedničku volju jugoslavenskih naroda za oslobođenje te da iz političkih razloga istupamo kao cjelina".¹⁴⁹ Na pitanje J. Avšiča o jeziku u vojsci on je rekao: "Jasno, potpuno jasno, vi ste slovenačka vojska i zato morate u njoj imati slovenački jezik od vrhovnih komandi do najnižih jedinica".¹⁵⁰ Tito je obećao da će u Sloveniju poslati i iskusne partizanske oficire da pomognu dalji razvoj NOP-a.¹⁵¹ U povratku su članovi slovenačke delegacije držali skupove u mjestima kroz koja su prolazili. Marijan Breclj piše: "Nailazili smo se sa ljudima iz bosanskih sela i videli da su i pored najtežih životnih uslova ne samo

---

Na sastanku 1. decembra 1943. on je Slovincima potvrdio "da ne smije i ne može imati slovenski narod nikakve bojazni glede jednakopravnosti i samostalnosti slovenskog naroda u našoj budućoj zajednici" - prema: K. Jacek Kozak, "Mijenjanje kože" Josipa Vidmara: intelektualac ili političar prije i poslije 1945, *Desničini susreti*, Zagreb 2011, 62.

¹⁴⁵ D. Karić, *Od Rudog do Jajca*, 421-422.

¹⁴⁶ Lj. Dimić, *Srbi i Jugoslavija*, Beograd 1998, 166.

¹⁴⁷ F. Skerl, *Jugoslovenska ideja kod Slovenaca i Drugo zasjedanje AVNOJ-a 1941-1943*, 582.

¹⁴⁸ V. Velebit, *Jugoslavija u Drugom svetskom ratu*, 95-96.

¹⁴⁹ Upor. J. Pleterski, Perspektiva federativnog ujedinjenja u novoj Jugoslaviji kao faktor narodnooslobodilačke borbe, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb 1973, 23; S. Nešović-B. Petranović, *AVNOJ i revolucija: tematska zbirka dokumenata 1941-1945*, Beograd 1983, 459.

¹⁵⁰ B. Petranović-M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost*, knj. 1, Beograd 1987, 808.

¹⁵¹ S. Nešović, *Stvaranje nove Jugoslavije 1941-1945*, Beograd 1981, 253-255.

sačuvali veru u pobedu... Priređivali su nam mitinge, davali hranu, ispraćali nas pesmom na put kući”.¹⁵²

Za Janka Pleterskog odluke u Jajcu predstavljaju, po svom sadržaju i formi, “realizaciju načela suverenosti jugoslovenskih naroda”.¹⁵³ Drugo zasjedanje AVNOJ-a riješilo je pitanje najviših državnih organa pretvaranjem AVNOJ-a u vrhovno predstavničko tijelo zakonodavne i izvršne vlasti u Jugoslaviji, te formiranjem Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), kao najvišeg izvršnog i naredbodavnog organa narodne vlasti, s obilježjem privremene narodne vlade. Odlukom o federativnom uređenju države negiran je osnovni stub prethodne Jugoslavije: državni i nacionalni unitarizam. Federacija je izgrađivana na nacionalnom principu, izuzimajući Bosnu i Hercegovinu.¹⁵⁴ Među 63 izabrana člana Predsjedništva AVNOJ-a bilo je 28 rukovodilaca KPJ i isto toliko bivših prvaka raznih građanskih stranaka, kulturnih i javnih radnika, sveštenika, oficira.¹⁵⁵ Isticana je ideja o afirmaciji naroda Jugoslavije na temelju bratstva, jedinstva i ravnopravnosti. Prema “integralnom”, nekvalificiranom jugoslavenstvu ostalo je podozrenje.¹⁵⁶

Tito je u Jajcu napravio upravo onaj korak od kojeg ga je prethodno Kominterna odvrćala 1942. u Bihaću, pozivajući AVNOJ da u Jugoslaviji obrazuje privremenu vladu.¹⁵⁷ Odluke AVNOJ-a, “partizanskog parlamenta”“,

¹⁵² M. Breclj, I povratak iz Jajca bio je skopčan sa mnogim teškoćama, u: *Tako je stvorena nova Jugoslavija*, knj. I, 33. “Slovensko, odposlanstvo, ki se je zaradi velike nemške ofenzive okrnjeno udeležilo drugega zasedanja AVNOJ, se je torej z najvišjim zagotovitom za enakopravnost in samostojnost slovenskega naroda zadovoljno vrnilo v Slovenijo. Slovensko osvobodilno gibanje je bilo prvo, ki je potrdilo delo svoje delegacije na drugem zasedanju AVNOJ” – prema: T. Ferenc, *Vprašanje samoodločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasedanju AVNOJ*, 95.

¹⁵³ “Za slovenačke komuniste bilo je sasvim jasno, zbog toga i prihvatljivo, da se nacionalno pitanje u toku revolucije rešava isključivo na osnovu prava na stvaranje nacionalne države” – prema: K. Nikolić, *Mit o komunističkom jugoslovenstvu*, 21.

¹⁵⁴ B. Petranović-M. Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, Beograd-Šabac 1991, 74-75.

¹⁵⁵ *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985, 277.

¹⁵⁶ Njega je možda najbolje izrazio Josip Vidmar (1895-1992) koji govori u Jajcu 1943. da “mi Slovenci sada na Drugom zasedanju AVNOJ-a posle 1350. godina obnavljamo svoju državu zajedno sa ostalim jugoslovenskim narodima”. Vidmar i nakon rata nije odustao od svoje osnovne linije: “Samo potpuno nerazvijeni i ljudi uskih vidika, neobrazovani mogu se izjasniti kao Jugosloveni u nacionalnom smislu. Ali svi smo državljani Jugoslavije”. Nije bio spreman sklapati nikakve kompromise kad je u pitanju slovensko nacionalno pitanje. Slovenačku samobitnost je, kao mnogi pred njim, dokazivao na osnovu jezika: “Nedvosmisleno je da je svaki narod posebno ljudstvo koje govori svoj jezik” – prema: S. Flere, Nacionalna identifikacija i preferirana nacionalna identifikacija kod mladih – pitanje jugoslovenstva, *Migracijske i etničke teme*, br. 4, Zagreb 1988, 450-451; K. Jacek Kozak, “Mijenjanje kože” *Josipa Vidmara: intelektualac ili političar prije i poslije 1945*, 60.

¹⁵⁷ Dž. Ridli, *Tito*, Novi Sad 1998, 204. Predsjedništvo AVNOJ-a je odlukom od 30. novembra 1943. imenovalo NKOJ u sastavu: predsjednik i povjerenik za narodnu odbranu maršal Jugoslavije Josip Broz Tito; potpredsjednik Edvard Kardelj; potpredsjednik i povjerenik za informacije

su bile okvirnog i načelnog karaktera. Osnovana je federacija, ali do kraja nisu bili izvedeni oblici pojedinih federalnih jedinica vezani za njihove granice, položaj pojedinih oblasti, struktura članica saveza, kao unitarnih ili složenih. Državno uređenje je zadržavano u granicama provizorijuma, kako se zakonskim aktima ili javnim proklamacijama ne bi prejudicirala konačna rješenja.¹⁵⁸ O umjerenosti rješenja AVNOJ-a govori i pismo Moša Pijade upućeno 20. decembra 1943. Kardelju, s ocjenama o “velikoj suzdržljivosti narodnog predstavnništva” i “razumnoj uzdržljivosti”.¹⁵⁹ Za vođstvo NOP-a bilo je tada dovoljno što je NOVJ “de facto” bila priznata kao respektabilna, jedina saveznička vojska na teritoriji Jugoslavije, i da je zasjedanje AVNOJ-a, upoznalo svijet s programom društvenog preobražaja jugoslavenske državne zajednice.¹⁶⁰ Legislativna djelatnost Predsjedništva AVNOJ-a razvila se nakon oslobođenja Beograda u oktobru 1944. godine. Ono do tada nije radilo u punom sastavu, pošto njegovi članovi nisu bili na okupu.¹⁶¹

Politika KPJ nije se temeljila na priznavanju bošnjačkog nacionalnog identiteta.¹⁶² Kardelj je još 1938. napisao kako Muslimani u Jugoslaviji nisu nacija “mada se - individualno uzevši - ne osjećaju ni Srbima, ni Hrvatima i mada, s obzirom na to, svakako sačinjavaju posebnu etničku grupu”.¹⁶³ Stavovi KPJ prema kojima su Bošnjaci u BiH činili poseban etnički individualitet

---

Vladislav Ribnikar; potpredsjednik Božidar Magovac; povjerenik za vanjske poslove dr. Josip Smodlaka; povjerenik za unutarnje poslove Vlada Zečević; povjerenik za prosvjetu Edvard Kocbek; povjerenik za narodnu privredu Ivan Milutinović; povjerenik za finansije ing. Dušan Serneck; povjerenik za saobraćaj Sreten Žujović Crni; povjerenik za narodno zdravlje dr. Milivoj Jamrišek; povjerenik za ekonomsku obnovu Todor Vujasinović; povjerenik za socijalnu politiku dr. Anton Kržišnik; povjerenik za sudstvo Frane Frol; povjerenik za ishranu Mile Peruničić; povjerenik za građevine dr. Rade Pribičević, povjerenik za šume i rude Sulejman Filipović – vidi: *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1941-1945*, II, Beograd 1989, 17, nap. 3; B. Lazić (D. Stranjaković), *Titov pokret i režim u Jugoslaviji 1941-1946*, fototipsko izdanje iz 1946, Beograd 1992, 99-100.

¹⁵⁸ B. Petranović, *AVNOJ-revolucionarna smena vlasti 1942-1945*, 216; Isti, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-1945)*, II, Beograd 1983, 136.

¹⁵⁹ B. Petranović, *AVNOJ-revolucionarna smena vlasti 1942-1945*, 215.

¹⁶⁰ V. Velebit, *Sećanja*, Zagreb 1983, 142.

¹⁶¹ B. Petranović-M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost*, knj. 2, 13, nap. 3.

¹⁶² M. Filipović, *Bošnjačka politika*, Sarajevo 1996, 83.

¹⁶³ “Nasuprot tome, nesumnjivo su posebna nacija Amerikanci (u Sjedinjenim Državama), premda su tek krajem 18. veka prekinuli veze sa nacijom iz koje su potekli, naime sa Englezima, mada još i dan-danas govore istim jezikom kao Englezi i mada su njihova duhovna struktura i njihova kultura rezultat spajanja vrlo različitih etničkih i kulturnih elemenata. Bez obzira na pojedine delimične izuzetke, očigledno je, dakle, da po pravilu ne možemo govoriti o razvijenoj naciji ako u više ili manje razvijenom obliku ne postoje svi gore pomenuti elementi” – prema: E. Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, 34.

tumačeni su različito.¹⁶⁴ Sadržaji pojedinih relevantnih partijskih dokumenta svjedoče da njihovi tvorcima nisu osjećali potrebu da realno sagledaju položaj Bošnjaka.¹⁶⁵ Kardelj je u jednom svom spisu “muslimanske milicije” svrstao u ustaške formacije. Međutim, u stvarnosti se nisu ove odbrambene formacije mogle svrstati među protivnike, pošto je u njihovim redovima bilo simpatizera NOP-a.¹⁶⁶ Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a negirana je stav da su Bošnjaci narod. U odluci s ovog zasjedanja se navodi: “Da bi se ostvario princip suverenosti naroda Jugoslavije, da bi Jugoslavija predstavljala istinsku domovinu svih svojih naroda, da nikada više ne bi postala domenom bilo koje hegemonističke klike, Jugoslavija se izgrađuje i izgradiće se na federativnom principu, koji će obezbediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine”.¹⁶⁷ Plan koji je predložio Đilas bio je zasnovan na sovjetskom modelu: pet “nacionalnih republika” za pet naroda (Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci, Crnogorci).¹⁶⁸ Bosna i Hercegovina je trebala da ima status autonomije uz republiku Srbiju.¹⁶⁹

Konačni status Bosane i Hercegovine na Drugom zasjedanju AVNOJ-a ipak nije riješen. To je, piše Đilas, odlučeno nakon zasjedanja: “Bilo je to na jednom zastanku u maršu, posle povlačenja iz Jajca, početkom januara 1944: Ranković je saopštio da bosansko vođstvo predlaže republiku i Tito se složio, a za njim svi ostali, kao s nečim što se samo sobom činilo prihvatljivim”.¹⁷⁰

¹⁶⁴ A. Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo 1969, 57; F. Saltaga, *Muslimanska nacija u Jugoslaviji*, Sarajevo 1991, 175.

¹⁶⁵ E. Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke*, Sarajevo 2000, 164.

¹⁶⁶ M. Imamović, *Bošnjaci u emigraciji*, Sarajevo 1996, 83.

¹⁶⁷ D. Petrović, *Konstituisanje federalne Srbije*, Beograd 1988, 187.

¹⁶⁸ N. Malcolm, *Povijest Bosne*, Zagreb-Sarajevo 1995, 244.

¹⁶⁹ M. Đilas, *Revolucionarni rat*, 358. Autonomni položaj Bosne i Hercegovine bio je prihvaćen u Rezoluciji V Zemaljske konferencije KPJ koja je u oktobru 1940. održana u Dubravi kod Zagreba.

¹⁷⁰ M. Đilas, *Pad nove klase: povest o samorazaranju komunizma*, 43. Sergej Flere navodi: “Naime, u januaru 1944. godine Ranković, koji nije učestvovao u političkim raspravama, rekao je Vrhovnom štabu tokom marša: “Bosanski drugovi bi želeli da i oni budu zemlja”. Tito je odgovorio: “Pa, naravno”. Pre toga, naravno, formirano je Zemaljsko antifašističko veće Bosne i Hercegovine uoči Drugog zasjedanja AVNOJ-a. I kod njegovog formiranja se pitao Tito”. Ranković je “potvrdio rezime prethodnih diskusija. Njegove reči su bile oblik saglašavanja Srba. On je bio drugi u komandi, ali se obično držao ispitivanja zatvorenika i postavljanja temelja za svoju buduću policijsku imperiju, bez uključivanja u političke diskusije”. “Slovenski poročevalac” (2, 1944), časopis slovenačkog partizanskog pokreta (Osvobodilna fronta) posvetio je jedno čitavo izdanje Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Razvijeni članak o njegovim odlukama potpisao je Boris Kidrič, jedan od vodećih partizanskih i komunističkih vođa u Sloveniji. On pominje da je Jugoslavija ustanovljena kao federacija pet članica, navodeći njihova imena, nepominjući Bosnu i Hercegovinu. Kidrič ponavlja pitanje pet članica u tekstu, što je u saglasnosti s tvrdnjom Đilasa da Bosna i Hercegovina nije bila ustanovljena u tom momentu. Pošto je slovenačka politička javnost

Identitet Bosne i Hercegovine je u Drugom svjetskom ratu bio povezan i s vojno-političkim prelomnim zbivanjima, koji su odlučivali o sudbini jugoslavenskog prostora, a utjecali su i na opći tok svjetskog rata.¹⁷¹ Konstituiranje ZAVNOBiH-a, te funkcioniranje oblasnih odbora za Bosansku krajinu i Hercegovinu, kao i formiranje Inicijativnog odbora za istočnu Bosnu, bili su jedan od dokaza da je sistem nove vlasti na tlu ove federalne jedinice u toj fazi rata bio zahvaćen od dna do vrha vlasti.¹⁷² Tek na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a koje je od 30. juna do 1. jula 1944. održano u Sanskom Mostu donešene su odluke kojima su se položile osnove državnosti Bosne i Hercegovine.¹⁷³ Rukovodeći se iskustvom iz Slovenije, neposredne inicijative za stvaranje Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta Jugoslavije (JNOF) date su 3. decembra 1943. na Prvoj sjednici NKOJ-a, a već na Drugoj zajedničkoj sjednici NKOJ-a i Predsjedništva AVNOJ-a 19. januara 1944., Edvard Kocbek daje prijedlog “da se oslobodilačkom pokretu da organizovan karakter i stvori jedinstveni oslobodilački front kao organizacija”. Nakon tih inicijativa brigu oko formiranja JNOF-a preuzeo je CK KPJ, koji organizira održavanje zemaljskih konferencija Fronta na kojima se biraju zemaljski odbori. Tokom 1944. održane su sve zemaljske konferencije i izabrani zemaljski odbori u predviđenim federalnim jedinicama i pokrajini Vojvodini, sem Kosova, gdje je konferencija održana u aprilu 1945. godine.¹⁷⁴

Početkom 1944. Kardelj je prešao na partizansku teritoriju u Hrvatskoj, a odatle u Sloveniju. U proljeće 1944. ponovo je došao u Bosnu, u Drvar, gdje se nalazio Tito s Vrhovnim štabom. U prepisci između Kardelja i Moše Pijade tada se pojavila ideja o ustavotvornoj skupštini, koja će se kao potvrda dotadašnjeg razvoja afirmirati godinu dana kasnije.¹⁷⁵ U Drvaru je Kardelj ostao do 25. maja 1944. kada je izvršen njemački vazdušni desant. Prilikom tog napada nalazio se

---

bila informirana, putem lista “Slovenski poročevalec”, samo o ustanovljenju pet republika i kako je odluka o dodjeljivanju federalnog statusa Bosni i Hercegovini faktički donijeta u januaru 1944., kao što je Đilas napisao, Rodoljub Čolaković se pojavio na Prvom zasjedanju slovenačkog Nacionalnog savjeta oslobođenja u februaru 1944. i “prenio pozdrave naroda Bosne i Hercegovine”. Na ovaj način, status je stekao jednu vrstu službene prirode – prema: S. Flere, *Autentičnost osnivanja Titove Jugoslavije kao federacije*, 1138-1139; D. Štavljanin, *Flere: Jugoslavija se raspala i pre uspona Miloševića*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/specijal-100-godina-jugoslavije-sergej-flere/29561483.html>.

¹⁷¹ V. Kržišnik-Bukić, *Bosanski identitet*, Sarajevo 1997, 39.

¹⁷² B. Petranović, *AVNOJ-revolucionarna smena vlasti 1942-1945*, 202.

¹⁷³ V. Đuretić, *Narodna vlast u Bosni i Hercegovini 1941-1945*, Sarajevo-Beograd 1981, 207, nap. 371.

¹⁷⁴ Nakon oslobođenja djelatnost JNOF-a koncentrirana je na dva osnovna zadatka: političko konsolidiranje države i obnova i izgradnja zemlje. Veliki značaj za proširivanje i jačanje Fronta imao je njegov prvi kongres, održan od 5. do 7. avgusta 1945. u Beogradu – prema: V. Boričić, *Preliminarna istorijska beleška SSRNJ (Narodni front Jugoslavije) (1945-1960)*, *Arhivski vjesnik*, br. 29, Zagreb 1986, 118.

¹⁷⁵ B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-1945)*, II, 139-140.

s Titom u pećini iz koje se nije moglo izaći zbog paljbe njemačkih vojnika. Jedan borac koji je izišao da osmotri stanje, pogođen u glavu, pao je pored Tita.¹⁷⁶ Tito i Kardelj su se, pomoću konopca, ispeli kroz otvor u pećini, pa su izašli na plato, gdje su bili neki partizani.¹⁷⁷ Zajedno s dijelom VŠ, Kardelj se prebacio na ostrvo Vis, gdje je ostao do jeseni. Odatle je više puta odlazio na slobodnu teritoriju u Hrvatskoj i Sloveniji. Krajem oktobra 1944. stigao je u oslobođeni Beograd.¹⁷⁸ Maršal Tito izdao je 1. marta 1945. naredbu o reorganizaciji i terminologiji NOVJ. Na temelju toga osnovana je i IV armija i određeno je da oružane snage čine četiri samostalna korpusa, 51 divizija, 11 samostalnih brigada, 13 partizanskih četa i mornarice. Vrhovni štab je dobio nov naziv – Glavni štab Jugoslavenske armije (JA). Tito je 18. maja ukinuo Glavni štab Slovenije i Hrvatske, čime im je oduzeo dotadašnju operativnu samostalnost. Za Slovence je to bio udarac koji su prihvatili, ali nisu preboljeli.¹⁷⁹ Pobjedom oslobodilačkoga pokreta za Sloveniju je 1945. nastupilo oslobođenje u dva značenja: oslobođena je domovina i izboren je drukčiji status Slovenije i Slovenaca u odnosu na njihov položaj u monarhističkoj Jugoslaviji.¹⁸⁰

Kardelj, potpredsjednik Savezne vlade i ministar za Konstituantu, kao počasni gost, učestvovao je 26. aprila 1945. na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a i tom prilikom je, u svom govoru, istakao: “U Bosni i Hercegovini imala je u prvom redu osnovna parola narodno-oslobodilačkog pokreta, parolu o bratstvu i jedinstvu naroda Jugoslavije, da izdrži svoju vatrenu probu. I izdržala ju je. I pobijedila. Svi narodi Jugoslavije biće narodu Bosne i Hercegovine za tu pobjedu vječito zahvalni. Tu svoju ulogu mora Bosna i Hercegovina zadržati i u budućnosti. Ona mora praktično ponovo svaki dan dokazivati da ne može biti

¹⁷⁶ V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 1, 369. Tito je docnije govorio: “Najteži momenat bio mi je pogibija Kardeljevog pratioca, slovenskog partizana Vlade. Zrno ga je pogodilo usred čela i mozak mu se prosuo, a nikako nije mogao da umre”.

¹⁷⁷ V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 1, 367.

¹⁷⁸ E. Kardelj, Put nove Jugoslavije: članci i govori iz Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945, Beograd 1949, 544.

¹⁷⁹ Kardelj je u ljeto 1944., pak, zamjerio Titu da se nije dovoljno zanimao za pitanje Istre i Slovenačkog primorja. Tito je sumnjao da će Trst moći da se priključi Jugoslaviji, ali je podržao Kardeljeve zahtjeve. Nije htio da prokocka naklonost Slovenaca, koji su tražili pristup moru. Zato je u aprilu 1945. došlo i do velike ofanzive IV armije JA, koja je stigla do Soče i time, nakratko, ostvarila ideal “ujedinjene Slovenije” – vidi: J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 390-391.

¹⁸⁰ “To je bila posljedica revolucije koju je proveo oslobodilački pokret. Naime, Slovenija je postala politički pojam, što u državama u kojima su Slovenci do tada bili nije bio slučaj. Nakon geografskoga, etnografskoga i kulturnoga, Slovenija je postala i politički pojam. Drugi je svjetski rat za Slovence i Sloveniju time dobio značenje nacionalne revolucije. Revoluciju u Sloveniji koja se dogodila zajedno s borbom protiv okupatora, a to je bila borba za narodno oslobođenje, treba razumjeti i, ili čak u prvom redu, kao nacionalno-oslobodilačku borbu za slovensku državnost. Za Slovence i Sloveniju revolucija je tijekom Drugoga svjetskog rata osim klasnoga imala i nacionalno oslobodilačko značenje” – prema: Z. Čepič, Godina 1945. – vrijeme promjena u Sloveniji, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb 2016, 622.

ugnjjetavanja naroda po narodu tamo gdje vlast drže u rukama narodne mase, radni narod. Ona mora bratskim unutarnjim odnosima svaki dan iznova razoružavati sve one naše neprijatelje iz svih naših zemalja koji hoće raspiririti međusobnu nacionalnu mržnju da bi na taj način slomili vlast demokratskih narodnih snaga”.¹⁸¹ Na ovom zasjedanju ZAVNOBiH je konstituiran u Narodnu skupštinu Bosne i Hercegovine. Narodna vlada Bosne i Hercegovine je formirana 28. aprila 1945. godine. Odluke Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a, zasnovane još na deklaraciji Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, utvrdile su Bosnu i Hercegovinu zemljom i srpskom i muslimanskom i hrvatskom, ali ne i zemljom - bosanskom. U toj “površnosti” krio se njen presudni i dalekosežni nedostatak.¹⁸² Nakon Drugog svjetskog rata Kardelj je postao “glavni idejni usmerjevalec družbenopolitičnoga sistema v Jugoslaviji”.¹⁸³ On govori 10. avgusta 1945. na Privremenoj skupštini, u svojstvu zamjenika premijera, da “su odluke Drugog zasedanja ustavne po prirodi ... Danas, Jugoslavija jeste federativna država», pominjući mogućnost da bi to buduća Ustavna skupština mogla da promijeni. On je, takođe, komentarisao da je Odluka „ugovor među jugoslovenskim narodima”.¹⁸⁴ Slovenci su u monarhističkoj Jugoslaviji bili priznati kao konstitutivni element države sa Srbima i Hrvatima, ali im je tek poratna Jugoslavija priznala državotvorni status, podižući slovenstvo s kulturalnog na politički nivo.¹⁸⁵

¹⁸¹ ZAVNOBiH. *Dokumenti 1945*, knj. 2, 397. O tom vremenu Đilas piše: “s naglim oslobađanjem gradova u Srbiji, u jesen 1944. godine, i naglim oslobađanjem hrvatskih i slovenačkih gradova u maju 1945. godine, kompartija je najednom zapala u nove teškoće - i probleme državnog, nacionalnog, društvenog i privrednog života za koje nije imala ni dovoljno kadrova ni dovoljno iskustva. Vojnički i policijski mi smo bili dovoljno snažni i samopouzdana, ali naša baza u narodu, naročito u srednjim slojevima, bila je preuska i neobdelana. Revolucija se nije mogla - niko to u partiji nije ni želeo - zaustaviti, ali je mogla da olakša i komunistima i nekomunistima, ili znatnom delu nekomunista, prelazak u novo stanje. Najveći deo rada na tome pao je na Kardelja” – prema: M. Đilas, *Vlast i pobuna*, Zagreb 2009, 58.

¹⁸² V. Kržišnik-Bukić, *Bosanski identitet*, 39.

¹⁸³ J. Prunk, Idejnopolitični nazor Edvarda Kardelja, Prispjevki za novejšo zgodovino, *Ferenčev zbornik*, št. 2, Ljubljana 1997, 112. B. Petranović piše da je Kardelj bio “najistaknutiji konstruktor samoupravnog sistema u Jugoslaviji” - prema: B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd 1980, 597.

¹⁸⁴ Rodoljub Čolaković u istoj skupštini 21. avgusta 1945. govori: “Neprijatelji federacije često mašu argumentima kako federacija ugrožava bezbednost i sudbinu srpske nacije u Jugoslaviji. Ja bih hteo da govorim kao Srbin izvan Srbije ... Kako možemo da usvojimo ustav nove Jugoslavije, ako u skupštini koja usvaja ustav sve federativne jedinice nisu paritetno predstavljene [kao što je to izraženo u odlukama samog AVNOJ-a]... Mi u Bosni i Hercegovini, koji smo naročito na meti reakcionara koji govore o fragmentaciji Srbije, izjavljujemo da smo mi Srbi u Bosni i Hercegovini bili zagovornici federacije” – prema: S. Flere, *Autentičnost osnivanja Titove Jugoslavije kao federacije*, 1134.

¹⁸⁵ Mada su često bili dio vladajuće koalicije u međuratnoj Jugoslaviji, Slovenci nisu nikada prije imali toliki uticaj na jugoslavensku politiku: Kardelj i Kidrič (a donekle možda i Tito kao polu-Slovenac) bili su garancija da njihovi interesi neće biti marginalizirani. Slovenački uticaj na

Proglasenjem Ustava FNRJ 31. januara 1946. jugoslavenska država je konstituirana kao federacija šest narodnih republika. Stvaranje Bosne i Hercegovine kao zasebne federalne jedinice trebalo je da predstavlja i političko razrješenje stoljetnog srpsko-hrvatskog spora oko nje. Odluke AVNOJ-a, i „principe AVNOJ-a”, prizivali su nakon 1945. podjednako oni koji su tražili više „prava republika”, kao i oni koji su pozivali na snažniju federalnu vladu. Ona je takođe postavila određene granice u institucionalnom uređenju i političkoj praksi.¹⁸⁶ Federalizam je nakon rata bio “pod svodom ideološkog i vlastodržačkog unitarizma”.¹⁸⁷ Jugoslavenski ustav iz 1946. bio je gotovo kopija sovjetskog ustava iz 1936., za koga je Kardelj kazivao da je najuspješnije rješenje svih vremena i odnosa među različitim narodima.¹⁸⁸ Bilo je to vrijeme zanosu i komunističkog “juriša na nebo”. Uostalom, piše Aleksandar Solženjcin, “niko još od zemnih ljudi nije uspio da predskaje sve neočekivane korake historije”.¹⁸⁹

---

jugoslavenski vrh, u socijalističkoj Jugoslaviji, ostao je skoro netaknu. Slovenačka je vezanost “za Titovu (i posebno Kardeljevu) Jugoslaviju bila glavni razlog njihova konflikta sa Srbijom krajem 1980-ih” – vidi: D. Jović, *Jugoslavija: država koja je odumrla*, Zagreb 2003, 122.

¹⁸⁶ Sekretarijat CK KPJ Aleksandra Rankovića predložio je tako 1949. uvođenje novog nivoa vlasti, „oblasti” (regioni), putem kojih bi savezna vlada bila u mogućnosti da mimoide republike u primjeni svojih odluka. Miha Marinko (1900-1983), jedan od slovenačkih funkcionera, stavio je veto na ovaj prijedlog na sjednici CK KPJ. Takav prijedlog nikada više nije pokušao – prema: S. Flere, *Autentičnost osnivanja Titove Jugoslavije kao federacije*, 1134.

¹⁸⁷ K. Nikolić, *Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije: doktrina i praksa 1919-1945.*, 86.

¹⁸⁸ A. Đilas, *Osporavana zemlja*, Beograd 1990, 237, nap. 42. A. Đilas dalje navodi (str. 254) kako je 1953. Kardelj opisao jugoslavensku federaciju kao “jedinstvenu socijalističku zajednicu jugoslavenskih radnika”.

¹⁸⁹ U vremenu raspada jugoslavenske državne zajednice 1991. Branko Petranović i Momčilo Zečević ocijenili su da je jugoslavenska socijalistička samoupravna doktrina bila u velikoj mjeri program socijalnog katolicizma namazan crvenom farbom: “jugoslavensku samoupravnu inauguraciju možemo slobodno nazvati 'Rerum novarum' Edvarda Kardelja” – vidi: B. Petranović-M. Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, 288. Na str. 81. oni navode: “Pod Titom nije bilo zvaničnih zamenika ili naslednika. ali to ne znači da Kardelj nije očekivao smrt partijskog pontifex maximusa kao priliku da sedne na njegov tron. Nezavisno od kapaciteta ovlašćenja koja je imao i istaknutog mesta u ikonostasu vlasti, Kardelj se nije mogao ni približno upoređivati s Titom koji je držao glavne poluge vlasti i personifikovao poredak koji je bio nepromenljiv za njegova života. Bez Titovog miga ili parafa nije moglo biti bilo kakvih krupnijih inicijativa, a pogotovu političko-personalnih raspleta bez njegove arbitraže. Teorijsku osnovu razjedinjavajućeg procesa Jugoslavije postavio je upravo Edvard Kardelj unošenjem odredbe u definiciju nacije, po kome je nacija zajednica sa posebnom ekonomijom, čime su se otvarala vrata za pobjedu koncepcije o nacionalnim ekonomijama”. Dušan Bilandžić, pak, navodi: “Kardelj je 1957. pisao u svojoj studiji da velikodržavna centralistička struktura postaje leglo za obnavljanje velikodržavnog hegemonizma. Drugo, 12. i 13. studenog 1965. godine na jugoslavenskom samitu, gdje je bio prisutan i A. Ranković, Kardelj je rekao: “ako ostane ovakva velikodržavna struktura, Jugoslavija, naše djelo, postat će žrtvom velikodržavnog, tj. velikosrpskog hegemonizma. Učinimo nešto da spriječimo takav razvoj događaja”, pa je zagovarao konfederaciju, a to mi je kao direktoru Saveznog partijskog instituta više puta govorio tvrdeći da je, historijski gledajući, teza KPJ o Jugoslaviji kao umjetnoj tvorevini realnija nego ova o održivosti Jugoslavije. Govorio mi je: “Mi ćemo pokušati stvoriti

Sudbina Jugoslavije se okretala mahom oko “osovine Beograd–Zagreb–Ljubljana”, druge republike su imale “sekundarne uloge”.¹⁹⁰

Zaključak

Diskurs s prošlošću pokazuje da je i nakon smjene epoha i okončanja “kratkog” XX vijeka, savremenost ostala višestrano povezana s prohujalim. Složeni društveno-historijski procesi i prelomne epohe, kao i brojni segmenti koji u njima čine sastavni dio života, predmet su interdisciplinarnih proučavanja. Ideje i interesi date sadašnjice u znatnoj mjeri utiču na tumačenja prošlosti, kao i na njeno kritičko procjenjivanje. Svi narodi imaju zasebne priče i datume u memoriji, apostrofiraju različite uloge, ovjekovečuju spomenike, saživljavaju različite uzroke i posljedice. Kritička sagledavanja doprinose upotpunjavanju slika o državama i njihovim obilježjima, politici, ratovima i njihovim relacijama. Mnoge države su nastale tokom i nakon ratova. I države su, poput ljudi, kako se ističe u literaturi, „smrtne”. Historija je puna primjera nestalih država. Postojala je visoka razina emocionalnosti u stvaranju i prve (“stara”) i druge (“nova”) Jugoslavije. Obje su nastale inicijativama odozdo, ali su “realizirane odozgo, i to pod velikim pritiskom” (Žarko Puhovski). Višenacionalne države su znatno osjetljivije od nacionalnih. Jugoslavensku državu restaurirale su u Drugom svjetskom ratu progresivne društvene snage koje su, odbijajući da prihvate debelaciju Jugoslavije kao države, predvodili komunisti, kao nosioci antifašizma i pokretači borbe protiv okupatora, bez obzira što su antijugoslavenske snage skoro sve do kraja ovog rata, bile brojnije od projugoslavenskih, odbacujući pritom ranija negativna državna, politička i društvena iskustva. Slovenci su, vođeni vlastitim interesima, imali značajnu ulogu u stvaranju obje Jugoslavije. Svojim aktivnim učešćem u NOP-u na teritoriji Bosne i Hercegovine, shodno svojoj prisutnosti, shvatanjima ciljeva borbe, kao i pragmatičnim učešćem i uticajem svojih istaknutih predstavnika u djelovanju AVNOJ-a, donošenju njegovih dalekosežnih odluka i njihovom zaživljavanju, oni su imali vidljiv udio u pobjedi i izgradnji nove, prihvatljivije u odnosu na monarhističku Jugoslaviju, federalne jugoslavenske države, kao i državnosti Bosne i Hercegovine. Mnoga pitanja kojima se odluka u Jajcu 1943. o budućem ustrojstvu Jugoslavije bavi, bila su sporna i predmet konačnog odlučivanja AVNOJ-a nakon Drugog

---

konfederaciju, a ako ne bude ni to išlo, treba dići ruke od Jugoslavije” – prema: D. Bilandžić, *Zašto Srbija nije prihvatila federalizam?*, u: *Primjena federalnog načela i pouke ustavne reforme 1971.*, Zagreb 2007, 60.

¹⁹⁰ Pojam “glavne” etničke grupe odnosi se na Srbe, Hrvate i Slovence. Mada je jugoslavenski ustav tretirao sve narode kao ravnopravne, i političke elite i kontraelite priznavale su da te tri grupe imaju najveći uticaj u jugoslavenskoj politici. To je potvrdio i Stipe Šušar, bivši predsjednik Predsjedništva CK SKJ u intervjuu koji je s njim vodio Dejan Jović u januaru 1998. godine – vidi: D. Jović, *Strah od postajanja manjinom i sukob u prethodnoj Jugoslaviji*, *Reč*, br. 65/11, Beograd 2002, 115.

zasjedanja (i 1945. godine). Na ovu odluku su se, nakon 1945., kako konstatira Sergej Flere, naširoko pozivali tokom Titove Jugoslavije, oni koji su se zalagali za veća „prava republika”, ali i oni koji su tvrdili da je Jugoslavija već bila previše decentralizirana. Noviji period prošlosti prostora nekadašnje jugoslavenske države izaziva stanovitu pažnju pošto su gotovo sva krupnija historijska pitanja reaktuelizirana i u procesu revizije. Branko Petranović je metaforično ukazivao kako “jedna revolucija treba da doživi poraz” da bi se ona sveobuhvatno izučavala i potpunije sagledala. Mnogo je još historijskih bjelina i onoga što historiografija nije napisala. Njena vrijednost se može mjeriti i onim što ona nije proučila. Samo iz sveobuhvatnijih studija koje analiziraju različite strane djelovanja može se približavati potpunijoj slici prošlosti koja je, i pored različitih metodoloških pristupa, ipak složenija od svih narativa. Brojna historiografska pitanja su u periodu krize i raspada jugoslavenske države, “postjugoslavenskih ratova” i “procesa demokratske tranzicije”, postala predmet revalorizacije i reinterpretacije. Raspad te države i slom višedecenijske ideološke paradigme uticali su, u postjugoslavenskim zemljama na nove analize, metodološke i sadržajne “prevrte u memoriji”, sporenja različitih “zajednica pamćenja”, preispitivanje i preoblikovanje više slojeva historijske svijesti. Historijsko znanje stalno pomjera i mijenja standarde, otvoreno je “ispravicima, dopunama i raspravama”.

Summary

The discourse with the past shows that even after the change of epochs and the end of the “short” 20th century, modernity remained multifacetedly connected with the past. Complex social-historical processes and turning points, as well as numerous segments that form an integral part of life in them, are the subject of interdisciplinary studies. The ideas and interests of the present have a considerable influence on the interpretations of the past, as well as on its critical evaluation. All nations have separate stories and dates in their memory, apostrophize different roles, perpetuate monuments, experience different causes and consequences. Critical observations contribute to the completion of images about states and their characteristics, politics, wars and their relations. Many states were created during and after wars. And states, like people, as it is pointed out in the literature, are “mortal”. History is full of examples of states that have disappeared. There was a high level of emotionality in the creation of both the first (“old”) and the second (“new”) Yugoslavia. Both were created by initiatives from below, but were “implemented from above, and under great pressure” (Žarko Puhovski). Multinational states are significantly more sensitive than national ones. The Yugoslav state was restored in the Second World War by progressive social forces that, refusing to accept the debellation of Yugoslavia as a state, led by the communists, as carriers of anti-fascism and initiators of the fight against the occupiers, regardless of the fact that almost until the end of this

war, the anti-Yugoslav forces were more numerous than pro-Yugoslav, while rejecting earlier negative state, political and social experiences. Slovenes, guided by their own interests, played a significant role in the creation of both Yugoslavias. With their active participation in the NOP on the territory of Bosnia and Herzegovina, according to their presence, understanding of the goals of the struggle, as well as the pragmatic participation and influence of their prominent representatives in the activities of AVNOJ, making its far-reaching decisions and their implementation, they had a visible share in victory and the construction of a new, more acceptable in relation to the monarchist Yugoslavia, the federal Yugoslav state, as well as the statehood of Bosnia and Herzegovina. Many issues that the decision in Jajce in 1943 on the future structure of Yugoslavia dealt with were disputed and the subject of the final decision of the AVNOJ after the Second Session (also in 1945). After 1945, as noted by Sergej Flere, this decision was widely invoked during Tito's Yugoslavia, by those who advocated for a larger "true republic", but also by those who argued that Yugoslavia was already too decentralized. The recent period of the past of the territory of the former Yugoslav state attracts a certain amount of attention, since almost all major historical issues have been re-actualized and are in the process of revision. Branko Petranović metaphorically pointed out that "a revolution needs to experience defeat" in order for it to be comprehensively studied and seen more fully. There are many more historical facts and what historiography has not written. Her value can be measured by what she did not study. Only from more comprehensive studies that analyze different sides of action can one approach a more complete picture of the past, which, despite different methodological approaches, is still more complex than all narratives. During the period of crisis and disintegration of the Yugoslav state, the "post-Yugoslav wars" and the "process of democratic transition", numerous historiographical questions became the subject of reevaluation and reinterpretation. The disintegration of that state and the collapse of the decades-long ideological paradigm influenced, in the post-Yugoslav countries, new analyses, methodological and substantive "upheavals in memory", contestation of different "communities of memory", re-examination and reshaping of several layers of historical consciousness. Historical knowledge constantly shifts and changes standards, it is open to "corrections, additions and discussions".

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Objavljeni izvori/Published sources:

1. ZAVNOBiH. *Dokumenti 1943-1944*, knj. 1, Sarajevo 1968.
2. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VI, knj. 1, Beograd 1952.
3. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom XII, knj. 1.

Knjige/Books:

1. B. Babič, *Ljudje in boji na Kozari: pričevanje o vstaji in revoluciji 1941-1942*, Trst-Ljubljana 1979.
2. B. Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*, Ljubljana 2006.
3. B. Petranović, *AVNOJ-revolucionarna smena vlasti 1942-1945*, Beograd 1976.
4. B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, II, Beograd 1988.
5. B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu: 1939-1945*, Beograd 1992.
6. B. Petranović-M. Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, Beograd-Šabac 1991.
7. B. Repe, *S puško in knjigo: Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941-1945.*, Ljubljana 2015.
8. D. Lukač, *Ustanak u Bosanskoj krajini 1941-1942*, Beograd 1967.
9. E. Kardelj, *Put nove Jugoslavije: članci i govori iz Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945*, Beograd-Zagreb 1946.
10. E. Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, Beograd 1988.
11. E. Kocbek, *Svedočanstva*, Beograd 1988.
12. E. Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo 1998.
13. F. Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1997.
14. I. Goldstein, *Hrvatska 1918-2008.*, Zagreb 2008.
15. I. Goldstein-S. Godstein, *Tito*, Zagreb 2015.
16. J. Pirjevec, *Jugoslavija 1918-1992: nastanak, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, Koper 1995.
17. J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, Zagreb 2012.
18. J. Pleterski, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, Beograd 1985.
19. J. Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo: med Metternichom in Badinterjem: študije, razgledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev*, Ljubljana 2008.
20. J. Pleterski, *Prvo opredeljenje Slovenaca za Jugoslaviju*, Beograd 1976.
21. J. Vidmar, *Moji savremenici*, Sarajevo-Zagreb 1981.
22. *Kako je rođena nova Jugoslavija*, knj. I-II, Beograd 1963.
23. M. Đilas, *Pad nove klase: povest o samorazaranju komunizma*, Beograd 1994.
24. M. Hamović, *Izbjegništvo u Bosni i Hercegovini 1941-1945*, Beograd 1994.
25. *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju 1918-1945-1991*, Ljubljana 1996.
26. *Prvo i Drugo zasedanje AVNOJ-a*, Beograd 1983.
27. R. Petovar-S. Trikić, *Šesta proleterska istočno-bosanska brigada*, Beograd 1982.
28. S. A. Kramar, *Slovenski izgnanci v Neodvisni državi Hrvaški*, Zagreb 2016.
29. S. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, Beograd 1981.
30. T. Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945*, Ljubljana- Beograd 1979.
31. V. Kržišnik-Bukić, *Bosanski identitet*, Sarajevo 1997.
32. V. Kržišnik-Bukić, *Slovinci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe 1831-2007*, Ljubljana 2007.
33. V. Papež Adamić, *Od prednikov do potomcev: Slovenci v Slatini in Banjaluki: 1923-2008*, Banjaluka 2009.
34. V. Velebit, *Jugoslavija u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1987.
35. Z. Čepič-D. Guštin-N. Troha, *Slovenija v vojni: 1941-1945*, Ljubljana 2017.
36. Z. Klanjšček, *Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941-1945*, Beograd 1984.
37. *Žrtve vojne in revolucije*, Ljubljana 2005.

Članci/Articles:

1. A. Batagelj, *Moje uključivanje u partijski rad i saradnja Slovenaca sa NOP-om u Sarajevu*, u: *Sarajevo u revoluciji*, III, Sarajevo 1979.
2. A. Ljubomir Lisac, *Deportacija Srba iz Hrvatske 1941. godine*, *Historijski zbornik*, br. 1, Zagreb 1956.

3. B. Babič, Dolazak u Bosnu, u: *Ratna sećanja iz NOB 1941-1942*, knj. 1, Beograd 1981.
4. B. Babič, Partizanski pokret na Kozari, u: *Kozara u NOR-u*, knj. 1, Beograd 1971.
5. B. Godeša, Osvobodilna fronta slovenskega naroda in Jugoslavija (1941–45), u: *Slovenija v Jugoslaviji: cikl in prelomi v zgodovini*, Ljubljana 2015.
6. B. Repe, Izgon (Usoda slovenskih izgnancev med leti 1941–1945), u: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, Ljubljana 2010.
7. B. Repe, Slovenci i Tito u prošlosti i danas, u: *Tito – viđenja i tumačenja*, Beograd 2011.
8. B. Repe, Slovenci in federativna Jugoslavija, u: *Slovinci in država*, Ljubljana 1995.
9. B. Repe, Zašto su ušli i zašto su izašli: tri slovenačke odluke o jugoslovenstvu, u: *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Beograd 2017.
10. B. Riman-F. Škiljan, Slovenski prognanici u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb 2020,
11. D. Lukač, Banjolučki komunisti u ustanku u Bosanskoj krajini 1941/1942. godine, u: *Banja Luka u novijoj istoriji (1878-1945)*, Banjaluka 1978.
12. D. Tomažič-A. Suljić, Slovenci v mestu Sarajevu od leta 1991 do leta 2013, *Revija za geografijo*, št. 2, Maribor 2020.
13. Dž. Sarač, Migracije iz Bosne i Hercegovine u Sloveniju od 1945. do 2002. godine, *Znakovi vremena*, br. 39-40, Sarajevo 2008.
14. F. Skerl, Jugoslovenska ideja kod Slovenaca i Drugo zasjedanje AVNOJ-a 1941-1943, u: *AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini*, Beograd 1974.
15. F. Škiljan-B. Riman, Sjećanja slovenskih izgnanaca iz Zagreba na prisilno iseljavanje iz Slovenije tijekom Drugog svjetskog rata, *Pilar*, br. 27, Zagreb 2019.
16. I. Goldstein, Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. godine, u: *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem*, Vojetov zbornik, Ljubljana 2006.
17. I. Hadžibegović, Socijalna struktura Slovenaca u Bosni i Hercegovini od sredine XIX stoljeća do 1991. godine, *Prilozi*, br. 36, Sarajevo 2007.
18. J. Pleterski, Perspektiva federativnog ujedinjenja u novoj Jugoslaviji kao faktor narodnooslobodilačke borbe, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb 1973.
19. J. Prunk, Idejnopolitični nazor Edvarda Kardelja, Prispjevki za novejšo zgodovino, *Ferenčev zbornik*, letnik XXXVII, št. 2, Ljubljana 1997.
20. K. Jacek Kozak, "Mijenjanje kože" Josipa Vidmara: intelektualac ili političar prije i poslije 1945, *Desničini susreti*, Zagreb 2011.
21. K. Nikolić, Mit o komunističkom jugoslovenstvu, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2011.
22. K. Nikolić, Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije: doktrina i praksa 1919-1945, *Istorija 20. veka*, br. 2, Beograd 1998.
23. M. Karakaš Obradov, Migracije Slovencev na hrvaško območje v drugi svetovni vojni (izseljevanje in izgnanstvo), *Prispjevki za novejšo zgodovino*, št. 2, Ljubljana 2012.
24. M. Koštić, Slovenci u Sarajevu i školstvu Bosne i Hercegovine do sredine XX. stoljeća, *Novi Muallim*, br. 23, Sarajevo 2005.
25. M. Mikuž, Delež slovenske delegacije na Drugem zasjedanju AVNOJ, *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 4, Beograd 1963.
26. M. Mikuž, Drugo zasjedanje AVNOJ i rešenje slovenačkog nacionalnog pitanja, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 6, Beograd 1963.
27. M. Stanonik, Na dobroti svet stoji: izkušnje slovenskih izgnancev med II. svetovno vojno v okupirano Srbijo in nacistično Nemčijo, *Slovenika*, št. 4, Beograd 2018.
28. M. Snuderl, Osvobodilna fronta slovenskega naroda - država v državi, *Prispjevki za novejšo zgodovino*, št. 1-2, Ljubljana 1966.
29. M. Wedekind, Znanost i politika: restrukturiranje Slovenije, 1939.-1945, u: *Intelektualci i rat: 1939-1947*, Zagreb 2012.
30. O. Hamzić, Prognani Slovenci i gračanički skojevci – jedan neuspjao pokušaj odlaska u partizane, *Gračanički glasnik*, br. 34, Gračanica 2012
31. P. Mikša-M. Zorn, Rasparčana Slovenija 1941-1945. na primjeru okupacionih granica, *Istorijski zapisi*, br. 3-4, Podgorica 2020.

32. P. Strčić, AVNOJ i odluka o sjedinjenju otuđenih hrvatskih i slovenskih krajeva, *Arhivski vjesnik*, br. 1, Zagreb 1983.
33. P. Žaucer, Vod slovenačkih proletera, u: *Prva proleterska*, knj. 1, Beograd 1963.
34. R. Brčić, O iseljavanju Slovenaca u Bosnu i Hercegovinu 1941. godine, *Prilozi*, br. 9/1, Sarajevo 1973.
35. S. Bajić, Prilog etnološkim istraživanjima o Slovencima u Bosni i Hercegovini i Bosancima u Republici Sloveniji, *Prilozi za proučavanje historije Sarajeva*, br. 8-9, Sarajevo 2020.
36. S. Bandžović, O migracionim kretanjima u Bosni i Hercegovini 1941. godine, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 1990.
37. S. Flere, Autentičnost osnivanja Titove Jugoslavije kao federacije, *Sociološki pregled*, br. 4, Beograd 2018.
38. S. Selenić, Jugosloveni i jugoslovenstvo krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XX veka, *Kultura*, br. 161, Beograd 2018.
39. Š. Maglajlić, Banjolučka partijska organizacija od 1938. do početka 1941. godine, u: *Četrdeset godina*, III, Beograd 1960.
40. T. Ferenc, Oblikovanje slovenske (federalne) države 1941-1944, u: *Slovenci in država*, Ljubljana 1995.
41. T. Ferenc, Vprašanje samoodločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasjedanju AVNOJ, *Zgodovinski časopis*, št. 1, Ljubljana 1990.
42. V. Kržišnik-Bukić, O Slovencih na območju Jugoslavije izven Slovenije po popisih prebivalstva 1921-1991, *Razprave in gradivo*, št. 26-27, Ljubljana 1992.
43. V. Kržišnik-Bukić, Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni Gori ter Makedoniji med preteklostjo in sedanjostjo, *Traditiones*, št. 2, Ljubljana 2003.
44. V. Nikolić, Amalija Lebeničnik, *Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne*, knj. V, Beograd 1961.
45. Z. Čepić, Godina 1945. – vrijeme promjena u Sloveniji, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb 2016.
46. Z. Čepić, Misli in dejstva: izhodišča, u: *Slovenija v Jugoslaviji: cikli in prelomi v zgodovini*, Ljubljana 2015.